

EMBEREK ÉS SZÁMOK

MEDDIG ÉL A MÚLT?

Tanulmányok egy kohorsz-vizsgálatból

Győri Péter: Egyenlőtlenségek az életidőben

Gábor László: Adottságok és lehetőségek

Gáti Tibor: Apák és fiúk

Havasi Éva: Fejezetek a munkahelyi pályafutásokról

Előszó

Az empirikus adatfelvétel feldolgozásáról

Kötetünk az "A családok történetéről, életutjáról" c. kérdőív empirikus anyagának a feldolgozását tartalmazza.^x Az adatgyűjtést két születési kohorsz körében, időben két lépcsőben hajtottuk végre. A kutatás első fázisában /1979-ben/ a kérdőív megkérdezettjei egy az 1928-34-ben született háztartásfőkből álló - település- és munkajelleg típus szerint reprezentatív - minta tagjai voltak. A mintában 465 férfi háztartásfő szerepelt. A kutatás második fázisában /1982-ben/ a kérdőív megkérdezettjei egy az 1943-47-ben született háztartásfőkből álló - település- és munkajelleg típus szerint szintén reprezentatív, az ELAR I. almintájából leválasztott - minta tagjai voltak. A második mintában 440 férfi háztartásfő szerepelt.^{xx}

Az interjú-jellegű kérdőív, kérdései kiterjedtek a háztartásfő és házastársa iskola-, munka-, lakás-, településtörténetére, gyerekkoruk, házasságkötésük körülményeire, jelenlegi jövedelmi, vagyoni helyzetükre, illetve ezek értékelésére; valamint ezeken túlmenően, kevésbé részletesen a szülői háttérre, a megkérdezettek és házastársuk testvéreire, az ő házastársukra és gyermekeikre, illetve a megkérdezettek saját gyermekeire. Az így rendelkezésre álló információk tematikus struktúráját mutatja be a következő ábra.

^x A kérdőívet a Mellékletek-ben adjuk közre.

^{xx}

A felvétel információi az ELAR-azonosító segítségével más felvételekkel - köztük a rétegződés-modell vizsgálattal - összekapcsolhatók. A szűkített adatbázis a TARKI információ rendszerében hozzáférhető.

Az információknak ez a strukturája - mely mindkét kohorsz esetében analóg módon, s a háztartásfők és házastársuk élettörténetére vonatkozóan az induló állapotokról a kérdés-kori állapotokig tartóan, zárt időrendi sorrendben rendelkezésünkre állt - az empirikus elemzés gazdag lehetőségeit tárta elénk. A kutatás, a feldolgozás során e lehetőségeknek csak egy részét akartuk, s egy ennél is szűkebb részét tudtuk több-kevesebb sikerrel megvalósítani. A következőkben ezekről /itt elsősorban mint feldolgozási, kevésbé mint tartalmi-elemzési lehetőségekről/ szólnunk röviden.

Az első és a második empirikus adatfelvétel közötti kutatási fázis arra adott lehetőséget, hogy egy születési kohorsz tagjai élettörténetének, illetve /szüleik, gyermekeik, testvéreik és azok gyermekei figyelembevételével/ a megfigyelt három generáción belüli társadalmi reprodukciós folyamatoknak egy részét megvizsgálhassuk.^x Az ebben a fázisban elkészült feldolgozások saját megítélésünk szerint elsősorban az utóbbi kérdéskör - a generációkon keresztül lezajló reprodukciós folyamatok - területén adható empirikus válaszok körében gyarapították tovább eddigi ismereteinket, a vizsgált kohorsz tagjai élettörténetének feldolgozásában elsősorban a "blokkonkénti" /iskola, munka, lakás/ kezdő- és végállapotok külön-külön megfigyelhető, társadalmi csoportonként változó sajátosságaira irányultak az elemzések. A rendelkezésünkre álló információk szerkezetére visszatérve, ezek az elemzések elsősorban egyrészt a háztartásfők és egyenes-, illetve oldalági hozzátartozóik megkérdezés-

^xErről lásd: Egy korosztály életutja /Az 1928-34-ben született férfiakról/ c. tanulmánykötetet. MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1984.

kori /"jelenlegi"/ helyzetére vonatkozó, másrészt a háztartásfők megkérdezéskori és "induló" helyzetére vonatkozó /analóg típusu, pl.: iskolai végzettség, munkajelleg, lakás komfortja stb./ információk összehasonlító feldolgozására épültek.

A kutatás második fázisának - eredeti elképzeléseink szerint - az lett volna a feladata, hogy megőrizve, s ahol lehet továbbfejlesztve az első fázisban alkalmazott feldolgozási alapsémát, két születési kohorsz összehasonlításában válaszolja meg mindazon elemzési kérdéseket, amelyekre az első kohorsz elemző tanulmányai több-kevesebb sikerrel kísérletet tettek. Ugyanakkor kutatásunknak ebben a szakaszában már sokkal világosabbá váltak számunkra az eddig végzett munka hiányosságai, semhogy megelégedhettünk volna első fázisbeli kutatómunkánk pusztán "reprodukciójával".

A feldolgozás módját tekintve felmerült egyfelől a "hagyományos" empirikus adatfeldolgozáson túli többváltozós matematikai-statisztikai módszerek, speciális számítástechnikai eljárások alkalmazásának az alternatívája /pl.: az előny-hátrány-halmazódások, a nagycsaládokon belüli elmozdulási minták, esetleg az életút-típusok vizsgálatakor, mert e kérdések komplex megragadására az addig alkalmazott módszerek nem voltak eléggé megfelelőek/; másfelől felmerült az általunk empirikusan mért folyamatok, helyzetek, a két kohorsz tagjai élettörténete tágabb történeti-szociológiai folyamatokban való elhelyezésének, az ezekkel történő összekapcsolásnak az alternatívája.

A rendelkezésünkre álló információk strukturáját tekintve pedig az első fázisban alkalmazott megközelítési módon, az analóg metszetekben dolgozó, kohorszokat összehasonlító elemzés lehetőségén túl fennmaradt pl.: az egy-egy generációba tartozók /a megkérdezettek, házas társuk és testvéreik/ össze-

hasonlító vizsgálatának a lehetősége, egyes speciális helyzetek, folyamatok és csoportok komplex elemzésének a lehetősége és végül, de nem utolsósorban a megkérdezettek élet-története elemzésének a lehetősége. Ez utóbbin belül egy kohorsz tagjai egy-egy életszférán /pl.: iskola, munka, lakás/ belüli "pályatörténete", házastársuk analóg "pályatörténete", illetve a két kohorsz tagjai analóg szférán belüli "pályatörténete" összehasonlító elemzésének a lehetőségét, valamint hasonló metszetekben a kohorsz(ok) tagjai életszférákat összekapcsoló, komplex élettörténete elemzésének a lehetőségét értve. E "lehetőségek" kihasználása a feldolgozás első fázisában nem történt meg.

Kutatásunk második fázisában -- figyelembe véve a rendelkezésünkre álló időt, csoportunk kapacitását, s nem utolsósorban a kutatók /e kötet szerzőinek/ képességeit és szakmai érdeklődését - természetesen választanunk kellett az említett feldolgozási és megközelítési módbeli alternatívák közül.

Csoportunk ezt a - hazai szociológiában eddig kitaposatlan - megközelítési és feldolgozási utat választotta, amely szociológiailag értelmezhető rendszerben elhelyezve tesz kísérletet az egyes emberek, illetve a társadalom egyes csoportbeli tagjai élettörténetének a viszonylag komplex, folyamatában történő megragadására, leírására és elemzésére - lehetőség szerint a tágabb történeti-szociológiai folyamatokba ágyazva. /A fentebb leírtakból következik, hogy melyek azok a feldolgozási és megközelítési módbeli alternatívák, amelyek ily módon nem kaptak helyet jelen feldolgozásunkban./

Utólag úgy látjuk, hogy kötetünk hiven tükrözi azt, hogy a választott kitaposatlan uton jelenleg meddig sikerült eljutnunk, érzékelhetővé teszi egy ilyen irányu un.

reprezentatív kérdőíves felmérés feldolgozásának lehetséges buktatóit, s néhány a hazai szociológiában hasznosítható vonását is.

A feldolgozás módja is része annak, hogy valójában meddig is sikerült elemzésünkben eljutnunk. Elemzésünkben olyan vizsgálándó kérdéskör megközelítésére tettünk kísérletet, amely a kapcsolódási pontok, az összefüggések, az okok, a végbement folyamatok /életesemény-sorozatok/ "hogyanjának" feltárása során rendre szükségessé tette, hogy lépésről-lépésre "viesszenyuljunk" /a felvett/ információkat komplexen tartalmazó interjú-jellegű kérdőívekhez, azokat önmagukban is és meghatározott csoportosításokban is "kézzel" feldolgozzuk. E munkában előrehaladva egyre inkább meggyőződésünké vált, hogy e folyamatos visszacsatolási, tanulási folyamat nem egyszerűen kényszerszülte velejárója, hanem immanens része a választott kérdéskör empirikus szociológiai vizsgálatának. Ezért találkozhat ez Olvasó kötetünkben lényegében azonos szellemű, célú, az adatfeldolgozás különböző fokozatain megjelenő tanulmányokkal.

/Győri Péter/

"Minden egyes egyén nemcsak a meglévő viszonyok, hanem a viszonyok történeti folyamatának szintézise, vagyis az egész múlt összefoglalása."

A. Gramsci

GYŐRI PÉTER

Egyenlőtlenségek az életidőben

Az itt következő írás központi kategóriája: az idő. Az idő a létezés elválaszthatatlan sajátja. A természet, az emberi társadalom, az egyes emberek minden történése, eseménye, tevékenysége időben zajlik. S mikor az ember nekilát, hogy megismerje és talán megértse a természetben, a társadalomban, az egyes emberek életében lejátszódó eseményeket, folyamatokat - ha ki nem mondva is, de - szükségszerűen időben gondolkodik. A társadalom, a jelen és a közelmúlt magyar társadalmának megismerése és megértése sem lehetséges "időtlenül", ezzel nemcsak a történésznek, a szociológusnak is szembe kell néznie. Különösen így van ez, ha a társadalomra nem mint a mindenható szükségszerűségek birodalmára, nem mint legegyszerűbben statikusan mérhető statisztikai alapsokaságra, hanem mint az egyes emberek életének, élettévékenységeinek, életeseeményeinek az összességére tekintünk.

Jelen írásunkban az idő: mérce. Olyan mérce, amely egyfelől önmagában pusztán kerete, velejáró formája az emberi élet állapotai, eseményei meglétének, megtörténésnek vagy meg nem létének, meg nem történtének, de nem mond semmit ezen állapotok, történések minőségéről, társadalmi tartalmáról /egy példával élve: az, hogy ki hány é-

ves korában kezd el dolgozni, önmagában nem mond semmit arról, hogy milyen az a munka, milyen annak a munkának, munkahelynek a helye a társadalomban stb./. Másfelől viszont ebben az írásban megkíséreljük bemutatni, hogy az időben egyszeri emberéletek összességében /az egyes társadalmi csoportokban/ a különböző állapotok és események időbelisége /időbeni hossza, bekövetkezési ideje/ önálló tartalommal, társadalmi jelentéssel is bír /ugyanannál a példánál maradva: a végzett munka jellegétől független társadalmi jelentése is van annak, hogy ki meddig, hány éves koráig nem dolgozik, illetve hány éves korától kezdve dolgozik/.

Célunk e társadalmi jelentéssel is bíró időbeliségnek a megragadása és elhelyezése a társadalom különböző csoportjainak az életében. Ennek szellemében, de nem ennek kimerítő megvalósításaként készült a most olvasható írás.

Mint azt kötetünk elején említettük, empirikus adatfelvételünk két nemzedék /kohorsz/ férfi tagjaira irányult. Ez jelöli ki azt a kört /1928-34-ben; 1943-47-ben született férfiak/, amelyről beszélhetünk. A kohorsz-vizsgálat számos előnnyel jár egy, az időbeliségre irányuló feldolgozás szempontjából.

A feldolgozás és a megírás során azonban így is igen lényeges egyszerűsítéseket, szűkítéseket kellett végrehajtunk:

Az egyes korosztályok élete a társadalomba, életideje a történelmi időbe beágyazódva zajlik /több mint 35 éve azonos történelmi időben, de a két kohorsz átlagos életkora szempontjából 14 év eltéréssel/. Terjedelmi és munkabírási okokból úgy döntöttünk, hogy figyelmünket most elsősorban az empirikusan mért életidők folyamatára összpontosítjuk, mégha ezzel jelen leírási kísérletünkben számos igen fontos történelmi-társadalmi összefüggés a háttérben is marad.

Hasonló okok indokolták - s nem mentségként, mint inkább figyelem felhívásként említjük -, hogy az egyéni életpályák időbeniségének leírása során nem térünk ki számos ezzel összefüggő, összefonódó családi eseményre, illetve ezek hatására /s szülők, testvérek, feleség, gyerekek életének szerepére/.

Végül - itt most nem részletezhető, messzebb vezető okokból - további igen lényeges korlátozásnak tekintjük, hogy a vizsgált személyeket előre meghatározott csoportokba sorolva, életüket néhány általunk társadalmilag lényegesnek tartott életszfére, illetve e szférákon belül általunk kiemelt életeseemény szempontjából "dolgoztuk fel".

/Bármilyen fontos dimenzió is az idő, egy szociológiailag értelmes tipológiának, csoportosításnak csak egyetlen eleme. Ezért sem alakíthattunk/alkítoztunk ki "lezárásként" - egymástól elkülönülő, önmagukban konzisztens - csoportokat az időszerkezeti eltérések segítségével./

E megszorítások természetes következménye, hogy az empirikus feltárást^{követő} két szociológiai kérdésre, nevezetesen, hogy "miért van úgy, ahogy van" és "miként értelmezhető mindez" csak a korlátokkal arányos feleletet tudunk adni.

Ilyen /s egyéb, itt nem említett/ korlátozások után talán érthető, hogy bizonyos "bátorság" kellett ahhoz, hogy célunk érdekében legalább kísérletként leirjuk azt a néhány eredményt, melyet empirikus felvételünk eddigi feldolgozása szolgáltatott.

Akiket nem kérdezhettünk meg

Az 1928-34 közötti 7 évben hazánkban mintegy 3/4 millió fiú gyermek született, az 1943-47 közötti 5 évben mintegy félmillió. Esélyük az életbenmaradásra nem volt egyenlő. /Már a megszületésre sem volt az./ A korábban születettek egy olyan országban láttak napvilágot, ahol 100 gyerek közül 3 halva született, 1000 élveszületett gyerek közül 140-180 egy éves kora előtt meghalt. Évente több mint 20 ezer gyerek. Ennek a korosztálynak a 16 %-a nem élt tovább egy évnél.

A később született korosztály tagjainak valamivel - ha nem is sokkal - nagyobb esélyük volt valóban kisgyermekké növekedni. 12 %-uk halt meg 1 éves kora előtt. /Háborús gyerekek ők, amit az is jelez, hogy kiugróan magas az 1944-ben születettek száma, de az 1945-ben 1 évesnél fiatalabb meghaltak száma is./

A későbbi életbenmaradás, illetve itthonmaradás esélyei sem voltak egyenlőek. A korábban született kohorsz mindig nagyobb arányban fogyatkozott, mint a később születetteké, akár az azonos történelmi, akár az azonos életkori szakaszokat tekintjük. A halál mellett ebben a megfogyatkozásban szerepet játszottak a háború után sok tízezer embert érintő lakosságcserek, emigrációs hullámok /az első kohorsz tagjai ekkor 11-17 évesek, a második kohorsz tagjai ekkor születnek - ha mentek, "fistel" szüleik vitték őket/. A másfél százezerre becsült 1956/57-es kivándorló között is ott voltak e két generáció tagjai: vagy mint gyerekek /a második kohorszbbeliek 9-13 évesek ekkor/, vagy mint ifjú-felnőttek /az első kohorszbbeliek ekkor 22-28 évesek/.^x

^xAz idősebb kohorszba tartozók közvetlen részvételét, "érintettségét" jelzi, hogy az 1956-ban

harci cselekmények miatt meghaltak közel 1/3-a ebből a korosztályból került ki, a kórházba szál-
litott sérülteknek pedig több mint 40 %-a.

/ Lásd: Fontosabb adatok az 1956 októberi-de-
cemberi időszakról. KSH 1957./ /Most, 30 évvel
a sorsforduló után sem rendelkezünk még az ak-
kori események "hétköznapi történelmének" szoci-
ológiai leírásával, elemzésével./

Igy mire megkérdezhettük volna őket /1979-ben, illetve
1982-ben/, addigra már az első korosztály közel 40 %-a, a
második korosztály 20 %-a nem élt közöttünk./Lásd az 1.
táblát, 1. ábrát./

Születés és halál: ez a két esemény metszi ki a törté-
nelmi időből azt az időt, melyet egyéni életidőnek neve-
zünk. Ennek az életidőnek az általunk belátható /a megkér-
dezésig eltelt/ szakaszát tekintjük át a következőkben.

I.

Meddig véd és meddig köt a szülői otthon?

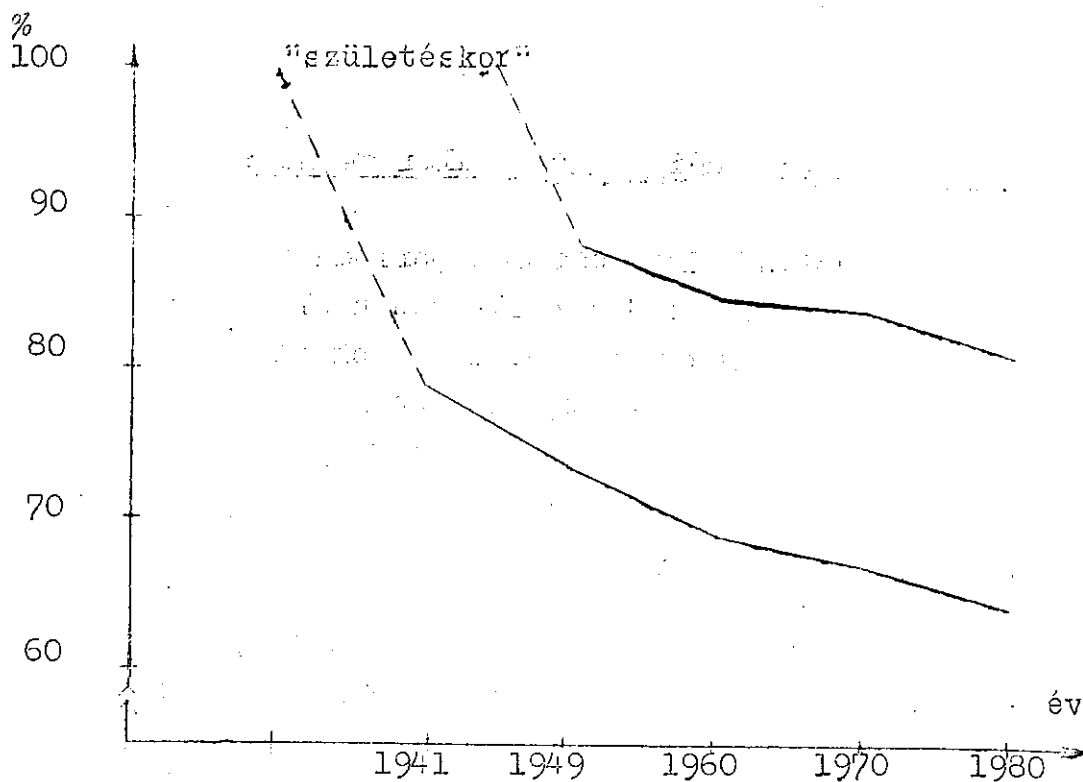
Az életidő első hosszabb periódusában a döntő többség
gyerekként saját szülői családjában él - attól fokozatosan
önállósodva, függetlenedve. A szülőkkel való együttélés egy-
szerre jelenthet támaszt, biztonságot a gyerek számára, -
elsősorban kisgyerekkorban, s diktálhatja kényszer, szokás,
ökonómiai vagy emocionális egyensúlyra törekvés - inkább if-
ju, felnőtt korban. Ennek az együttélésnek a tartalma, a
szülői háttér jellege az együttélés időszakán túl is hatást
gyakorol a "gyermek" sorsára, életutjára, társadalmi létére
- mégis figyelemre méltó életeseménynek tekinthetjük azt a

1. tábla

Az 1928-34-ben és az 1943-47-ben született /férfi/ kohorsz
számának időbeli alakulása a népszámlálási megfigyelések
alapján

		/ezer fő/				
	születéskori összlétszám	1941	1949	1960	1970	1980
1928-34-ben született férfiak	730	577	542	501	493	465
1943-47-ben született férfiak	447		394	384	379	365

1. ábra

fordulópontot, amikor a "gyermek" a szülői háztartásból kilép, hogy - előbb vagy utóbb - egy új, önálló háztartást alapítson.

A két generáció tagjai között vannak, akik nagyon fiatalon elveszítették apjukat. Az első generáció 5, a második generáció 11 %-a nem múlt el még tíz éves, mikor apja meghalt.^x

^xEz nem jelenti egyben, hogy az akkor élő idősebb és fiatalabb kohorszok közül a fiatalabbat, illetve az ő apáit érintette súlyosabban a háború. Az eredeti kohorszokból az "idősebb kohorsz" tagjai közül többen maguk is meghaltak a háború alatt, a fiatalabbak "inkább" életben maradtak. Teljesen feldolgozatlanok hazánk háborús ember-vesztései, demográfiai, népszámlálási kötetekből kiinduló becslő számításaink szerint a leg-súlyosabb veszteség épp az idősebb generáció apáinak nemzedékét érte.

A második, "háborús generáció" tagjai közül többen még meg sem születtek, amikor apjuk a háborúban meghalt, vagy a front örökre elsodorta. A korán egyedül maradt fiatal anyák a család felszínén tartása érdekében gyorsan munkába álltak, s többnyire hamar újraházasodtak, a gyerekek ilyen esetben is - a vizsgálatunkba kohorszként bekerült egy-két kivételtől eltekintve - a szülői, befogadó rokoni, "nevelő szülői" családban nőtt fel.

Az első generáció szülei közül az apák 84 %-a, az anyák 61 %-a már nem élt a megkérdezés idején, a fiatalabb generációnál /a három évvel későbbi megkérdezéskor/ az apák 42 %-a, az anyák 21 %-a nem élt már. /Az első generáció apáinak 83 %-a 1890-1910 között, anyáinak 88 %-a 1895-1915 között született; a második generáció apáinak

76 %-a 1905-1925 között, anyáinak 76 %-a 1910-1930 között született./ Ez egyben azt is jelenti, hogy a két kohorsz tagjai a megkérdezéskor eltérő "nagycsaládi életciklusban" élnek: az idősebb nemzedék többsége /ha eddig egyáltalán kapott/ már nem kaphat segítséget szüleitől, s már támogatni sem kell őket /kivéve, ahol még él az egyik szülő/, az esetleges szülői örökséget már "megörökölték", viszont gyermekeik éppen "kirepülnek", őket kell támogatniuk; a fiatalabb nemzedék többségének még él legalább az egyik szülője, szülői /anyagi/ örökségben még nemigen részesülhettek, gyermekeik még nem felnőttek, viszont szülői részről még támogatásra illetve időseödő szüleik megtámogatására már/még számíthatnak.

Természetesen, hogy az idősebb korosztály szülei "idősebbek", korábban születtek, s a történelmi időben korábban is haltak meg. De ezzel egyben felnevelő szülőként egy régebbi kor társadalmi, gazdasági, kulturális, szokásbeli szerkezetét hagyományozták fiaikra: egy részük már harcolt az I. világháborúban /az akkori hadifogságot is megjárhatta/, de még a II. világháborúban is, az ezt követő nagy társadalmi-gazdasági átalakulásba való bekapcsolódáshoz azonban már "tul. öregek" voltak, szemben a fiatalabb generáció apáinak egy kisebb részével, akik még kisebb-nagyobb felfelé ívelő pályát is befutottak az 1945 utáni években. /Az idősebb generációbeliek 49 %-a 4 vagy több gyerekes családban nőtt fel, a fiatalabbak 38 %-a; az első generációban az apák 25 %-a cselédként napszámosként állt munkába, s 73 %-uk nem változtatta lényegesen a munkamegosztásbeli helyzetét az élete során, az anyák 53 %-a végig háztartásbeli volt; de a fiatalabbak szüleinél is még az apák 16 %-a állt cselédként, napszámosként munkába, s 65 %-uk nem változtatta lényegesen helyzetét, az anyák 40 %-a volt végig háztartásbeli. Az "idősebb" apák 83 %-a végzett legfeljebb 6 osztályt, a

"fiatalabbak" 56 %-a./

Az "idősebb" szülők nemcsak bekapcsolódni nem tudtak annyira az utóbbi évtizedek fejlődési folyamataiba, mint - azonos történelmi időben - a "fiatalabb" szülők, de ezen keresztül segíteni is csak kevésbé tudták fiaikat ebben az időben. Legalábbis ez derül ki az erre vonatkozó válaszokból, ahol a fiatalabb korosztály tagjainak 63 %-a említi, hogy valamilyen segítséget kapott szüleitől, míg az idősebbeknek csak 47 %-a. A szülőtől kapott segítség belső szerkezetének a megváltozása is erre utal: jelentősen megnőtt /15 %-ról 26 %-ra/ a pénzbeni segítség és az említésre méltó javak ajándékozásának /16 %/ a szerepe.

Ha pedig a jelenleg is szüleikkel, vagy az egyik szülővel együttélők korcsoportonként eltérő arányait tekintjük /ezzel a lakásokról írott fejezetben foglalkozunk majd/ akkor nem feledkezhetünk meg sem arról, hogy az első korosztály szüleinek nagyobb része már nem élt a megkérdezéskor, sem arról, hogy a fiatalabb korosztálynak még "nem volt annyi ideje" elköltözni a szülőtől.^x

^xEzért nem igen van jelentősége annak, ha megállapítjuk, hogy mindkét generáció átlagosan 25 évet élt szüleivel /vagy egyik szülőjével/ együtt.

A két generációt összehasonlítva a jellemző egyfelől a változatlanlanság: mintegy 4/5-ük 30 éves koráig elhagyja a szülői háztartást; másfelől viszont ezen perióduson belül a második korosztálybeliek közt kisebb a korán /20 éves koruk előtt/ elindulók, s nagyobb a valamivel később /20-25 évesen/ elindulók száma, aránya. /Lásd a 2., 3. táblát, 2. ábrát./ Ennek oka a 30. életévig tartó életszakasz időbeni szerkezetének megváltozása, illetve pontosab-

ban: a különböző strukturájú életutakat bejárók részarányának a módosulása. E szerkezeti változásokban - mint látni fogjuk - jelentős szerepet játszanak az iskola és a munka szférájában bekövetkezett átalakulások.

Mindkét generációban a 8 általánost el nem végzők közt találunk legnagyobb arányban /20-21 %/ olyanokat, akik még 35 éves korukban is a szülőkkel, egyik szülőjükkel együtt élnek. Megváltozott azonban ennek a késői, felnőttkori együttélésnek a "különössége" a két generációban. Az első generációhoz képest a másodikban sokkal kisebb ilyen szempontból az iskolai végzettség szerinti csoportok közötti különbség: a második korosztályban a 8 általánost el nem végzőkhöz közel hasonló arányban maradnak később is szüleikkel az érettségivel, illetve részben a 8 általánossal rendelkezők, s a felsőfokú végzettségűek körében is valamelyest nőtt a felnőtt korban együttmaradók aránya. Ennek oka feltételezésünk szerint, hogy a fiatalabb korosztály nagyobb része végzi el iskoláit szülei lakóhelyével azonos településen /önálló település-, iskolai mobilitása kisebb/, s részben ezért is maradnak ők inkább tovább együtt szüleikkel.

A többség azonban /mint említettük, s ez minden alcsoportra igaz/ 30 éves koráig kilép a szülői házból. E kilépés ütemének a megváltozása a két kohorsz egyes csoportjaiban sajátos módon alakult. A 8 általánost el nem végzők körében közel harmadára lecsökkent a "korán" /20 éves kor előtt/ kilépők aránya, ez az életeseemény eltolódott a 20-25 éves életkori periódusra. Ezzel relative később elköltözőkké, tovább együttmaradókká váltak a korábban ebben az életszakaszban hozzájuk hasonló időszervezetű 8 általánost elvégzettekhez, szakmunkás végzettségűekhez képest. A magasabb iskolai végzettséget elérték esetében éppen fordított relatív időszervezeti módosulás zajlott le. Az érettségizettek,

2. tábla

Az anyával való együttélés vége a legmagasabb iskolai végzettség szerint /1.kohorsz/ /%/^x

Életkor	8 ált. alatt	8 ált.	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-19	27	26	25	40	45	30
20-24	26	33	35	28	19	29
25-29	19	22	22	16	26	21
30-34	6	8	3	6	4	6
35-	21	12	15	9	6	14
Együtt /%/	99 /22/	101 /28/	100 /25/	99 /14/	100 /11/	100 /100/

Az apával és/vagy anyával való együttélés vége
a legmagasabb iskolai végzettség szerint /2.kohorsz/
/%/

Életkor	8 ált. alatt	8 ált.	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-19	10	20	19	20	21	20
20-24	45	36	34	28	41	35
25-29	15	21	25	24	21	23
30-34	10	6	9	10	7	8
35-	20	16	12	18	10	14
Együtt /%/	100 /4/	99 /22/	99 /37/	100 /22/	100 /15/	100 /100/

A két kohorsz adatai csak némi fenntartással hasonlíthatók össze, mivel e táblánál az 1. kohorsz esetében csak külön-külön az apával, illetve az anyával való együttélést tudtuk figyelembe venni. A kettő közül az anyával való együttélés áll közelebb az apával és/vagy anyával való együttélés idejéhez.

3. tábla

Az apával és/vagy anyával való együttélés vége
a jelenlegi munkajelleg szerint %/

1. kohorsz

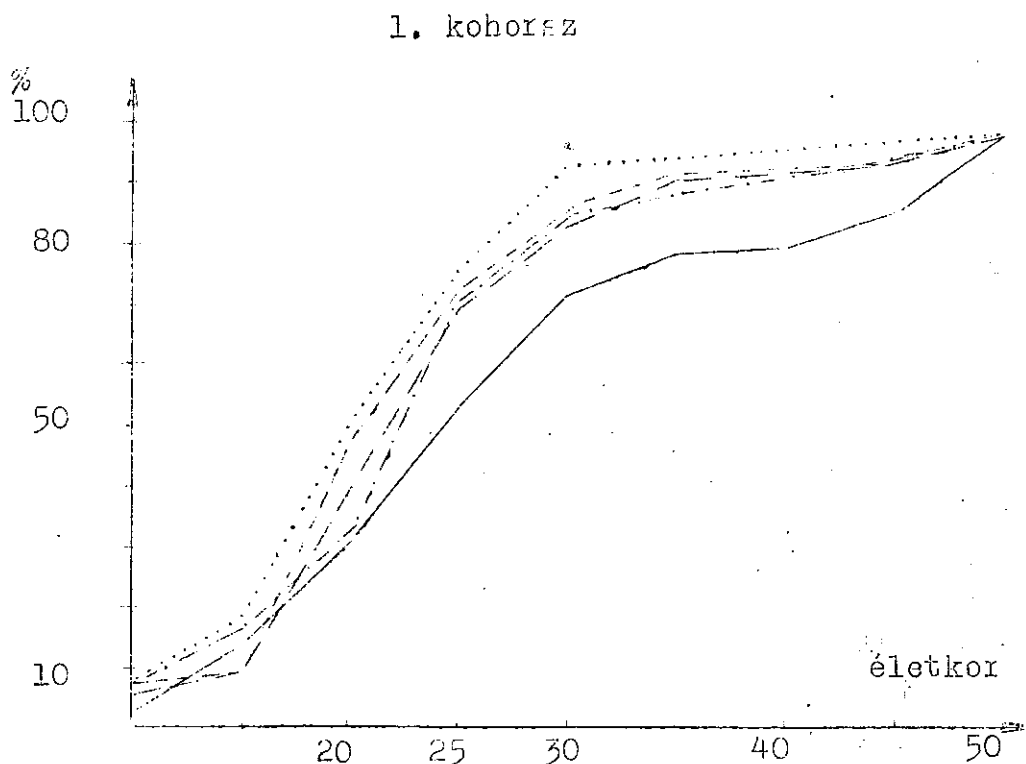
Életkor	Mezőgaz- dasági fizikai	Betan. segéd- munkás	Szakm. munkás	Egyéb szel- lemi	Vezető értel- miségi	Együtt
-19	17	22	22	34	37	25
20-24	25	36	31	32	28	32
25-29	24	18	25	16	25	22
30-39	7	8	12	6	7	9
40-	27	16	10	12	3	12
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /életkor/	29	26	25	24	22	25

2. kohorsz

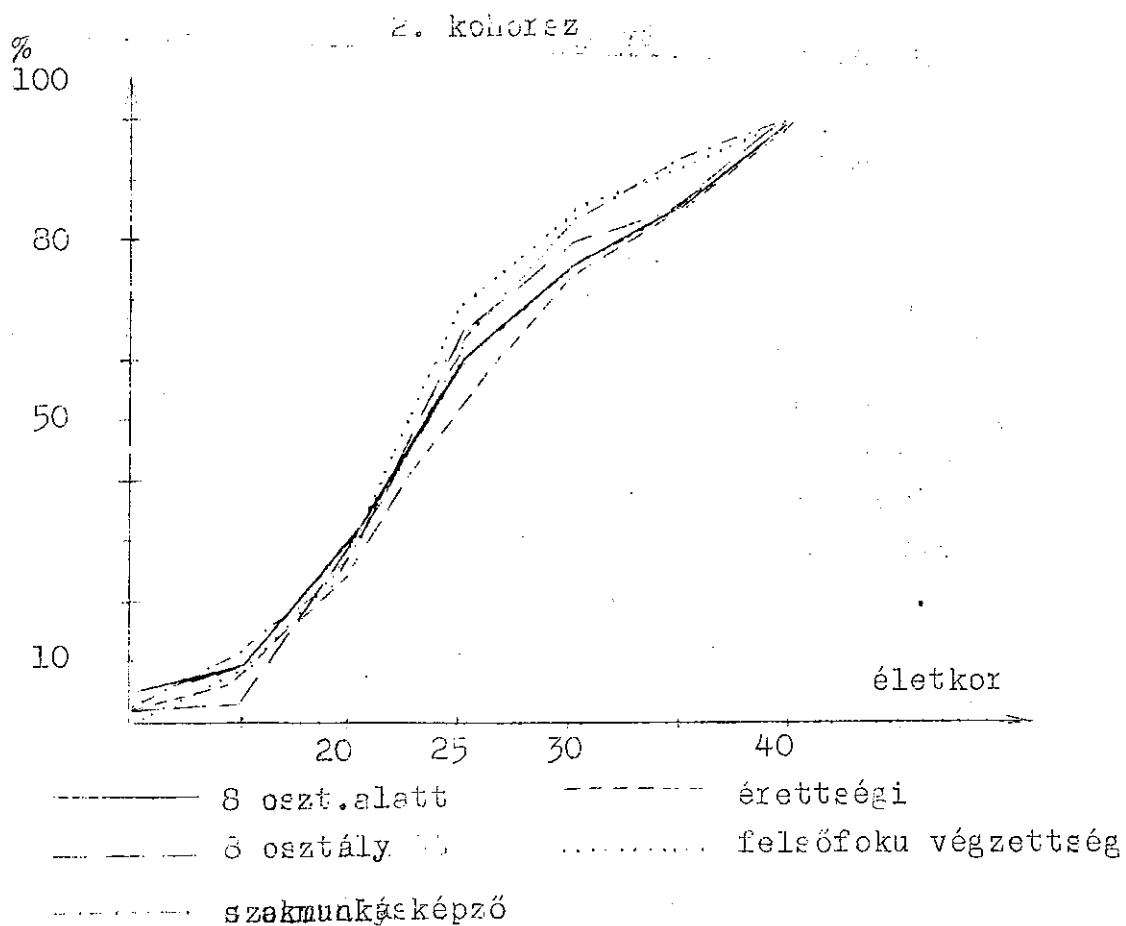
Életkor	Mezőgaz- dasági fizikai	Segéd- munkás	Beta- nitott munkás	Szak- munkás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- misé- gi	Vez. zető	Együtt
-19	17	12	24	19	14	31	10	20
20-24	33	48	30	35	28	25	48	35
25-29	20	12	27	24	20	28	21	23
30-	30	28	19	22	38	16	21	22
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /életkor/	26	26	24	25	28	24	25	25

2. ábra

Az anyával való együttélés ideje a legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/

Az apával és/vagy anyával való együttélés ideje a legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/

felsőfoku végzettségűek - első generációbeli kiugróan magas korai kilépési arányuk felére csökkenésével - korai kilépőkből a többi csoporthoz hasonló ütemben kilépőkké váltak. A felsőfokúak kilépése áttolódott a 20-25 éves életszakaszra, az érettségivel rendelkezőké egy hosszabb, késő felnőtt korig tartó időszakra.

E két csoport különösen magas korai kilépési arányának a lecsökkenése azt jelzi, hogy az első generációban a majdani magasabb iskolai végzettség eléréséhez még sokkal inkább szükség /s lehetőség/ volt a szülői otthon korai elhagyására. Az együttélés időbeni hosszát sok esetben jelentősen csökkentette a "kiemelkedéssel" együttjáró településváltás kényszere, illetve az ezáltal elérhető társadalmi pozíció adta kilépési lehetőségek. A "korán" elköltözők több mint fele véglegesen "feljebb lépett" a települési hierarchiában, e feljebb lépéshez pedig átlagosan valóban 5-8 évvel előbb el kellett hagyni a szülői házat. /Lásd a 4. táblát./

Az életidőben kötött intézmény: a nappali iskola

Társadalmunkban a változóan újratermelő többségi helyzetek, normák, szokások alapján a szüleivel /még/ együttélőt éppúgy, mint az iskolába járó tanulót úgy tekintik, mint aki még nem igazán önálló, még csak a szülői család tagja, még csupán tanuló: "készül az életre". Ha ezt így tulzásnak is tarthatjuk, annyi bizonyos, hogy aki tanul - itt azokra gondolunk most, akik a nappali iskola padjait koptatják -, az minőségileg más tevékenységgel tölti napja legalább 1/3-át, mint aki munkahelyén dolgozik. Előrebocsátjuk, hogy amikor a különböző társadalmi csoportok tanulásra szánt életidejének a hosszát hasonlítjuk össze, akkor közben azzal a - folyamatosan nem hangsú-

4. tábla

Az apával és/vagy anyával való együttélés vége a születési hely/jelenlegi lakóhely szerint /l.kohorsz/
/%%/

Születési hely/ jelenlegi lakóhely	-19	20-24	25-29	30-39	40-	Együtt	Átlag /élet- kor/	/%/
Bp-Bp	7	26	30	15	22	100	30	/6/
Bp. V, K	42	29	29			100	20	/2/
Bp együtt	15	26	29	12	18	100	28	/8/
Város - Bp	75	10		5	10	100	18	/5/
Város-város	17	36	22	9	16	100	27	/11/
Város-község	12	41	35	6	6	100	25	/4/
Város-együtt	28	32	20	7	13	100	25	/20/
Község-Bp	40	28	20	8	4	100	22	/12/
Község-város	33	34	16	9	8	100	23	/15/
Község-község	19	34	22	9	16	100	27	/45/
Község-együtt	25	33	20	9	13	100	25	/72/
Együtt	25	32	22	9	12	100	25	/100/
Jelenlegi lakóhely								
Budapest	38	24	19	9	10	100	23	/22/
Város	27	34	19	9	11	100	25	/29/
Község	18	35	23	9	15	100	26	/49/
Település- szint-váltás /születési hely, jelenlegi lakóhely/								
Felfele	52	28	23	29	16	32		
Azonos szint, immobil	44	66	67	68	82	63		
Lefele	4	6	10	3	2	5		
Együtt	100	100	100	100	100	100		

legnyilvánvalóbb igényeinek a rovására is érvényt szerezzen, nem bizonyos osztályoknak nyújtott rejtett szolgálatok ellenértéke-e, amely szolgálatok lényege az, hogy az iskola a társadalmi szelekciót a technikai szelekció látszatával leplezi, a társadalmi hierarchiák reprodukcióját pedig a társadalmi hierarchiáknak iskolai hierarchiákká való átalakításával legitimálja." Pierre Bourdieu: A vizsga az oktatási rendszer strukturájában és történetében. In.: P.B.: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. 1978. Budapest./

Emellett azzal az iskolához kötődő /de nem iskolai, hanem munkaerő-/szabályozással is számolnunk kell, hogy a munkamegosztás bizonyos pozícióinak a betöltéséhez gyakran, bár nem mindig, meghatározott iskolai végzettséggel kell rendelkezni, vagyis közvetve: meghatározott addigi életidő-strukturával kell rendelkezni.^x

^xEbben az esetben azonban a feltételnek részben éppen a meghatározott életidő-strukturára vonatkozó részét vannak hivatva korrigálni az esti-levelező tanulási lehetőségek. E tanulási lehetőségek, illetve az iskolai végzettséghez nem kötődő, munkamegosztáson belüli "előrejutási" lehetőségek bizonyos fokig fellazítják a munkamegosztásban betöltött pozíció és a nappali iskolában eltöltött idő hossza közötti kapcsolatot. Erről később még szólnunk.

Egy harmadik fajta iskolához kapcsolódó, talán csak látszatra lazább, életidő-strukturát szabályozó elemet is emlitenünk kell, nevezetesen az életesemények időbeni egymásra következését szabályozó - gyorsabban vagy lassabban

módosuló - szokások, normák, társadalmi kényszerek hatását. Ezek - általában az aktuális többségi, vagy mikrokulturális gyakorlathoz igazodva - ellenzik, vagy elfogadják - s ezzel részben hátráltathatják, vagy elősegíthetik - a munkába állást, szülőktől elköltözést, házasságkötést, gyermekszülést stb. még az iskola elvégzését megelőzően. Az ilyen hatásokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor az iskolának a teljes életidő struktúrájára gyakorolt hatását vizsgáljuk.

Az iskola további jellemzője, hogy nemcsak az egyes emberek életidejében elfoglalt helye szabályozható nagymértékben, hanem az egész társadalomnak is - a maga korlátaival - az egyik legszabályozhatóbb intézményrendszere. A történelemformáló akarat és egy ország sajátos modernizációjának a képe tükröződik vissza a két vizsgált generáció iskolázottsági adatain. Egy olyan országé, amelyben a XX. század harmincas éveiben iskolájukat elkezdőknek még az 1/3-a 14 éves kora előtt /8 osztályt sem elvégezve/ elhagyja az iskolát^x, de a kb. 15 évvel később indulóknak már csupán a 3 %-a jár így /a továbbra is iskolába járók, de 8 általánost mégsem elvégzők aránya ennél nagyobb/.

^xEbben az időszakban még csak a 6 osztály elvégzése volt kötelező. Igaz, 1940-ben törvény született a 8 osztályos iskola fokozatos bevezetéséről, ennek megvalósításához azonban még évekig hiányoztak a feltételek. /Lásd erről: Andor Mihály: Dolgozat az iskoláról. Mozgó Világ 1980/12-1981/1./

Ezzel párhuzamosan 15 év alatt a belépő generációkon belül megduplázódik a nappali iskolában szakmához jutók aránya, s a 8 osztálynál kevesebbel rendelkezők dominanciáját felváltja a nappalin szakmát szerzők dominanciája. A

fejlődés sajátos stádiumára, s jellegére is utal, hogy az átalakulás jóval kisebb mértékben érinti a magasabb iskolai fokozatokat, a nappalin felsőfoku végzettséget elérők generációkon belüli arányát. /Lásd az 5. táblát./^x

^xE sajátos modernizációtól elválaszthatatlan a "történelemformáló akarat" jellege. Egy példa erre Gerő Ernő egy 1951-es beszéde: "Népgazdaságunk növekvő munkaerőszükségletének biztosítására lényegileg a következő források állanak rendelkezésünkre: 1. A termelésbe lépő fiatalok, 2. a falu munkaerőtartalékai, 3. a nőknek a termelésbe való tömeges bevonása, 4. munkaerő átirányítása a magánkisiparból és a magánkereskedelemből a szocialista iparba...

A munkaerő szervezett toborzása mellett fokozott gondot kell fordítanunk a szakmunkásképzésre részint fiatalokból, részint azonban átképzés és a technikai minimumok rendszerének bevezetése útján. Ami a fiatalokból való szakmunkásképzést illeti, ismeretes, hogy mi ezt, a szovjet tapasztalat felhasználásával, teljesen új alapokra helyeztük. /.../

A segéd munkások és a betanított munkások átképzése szakmunkásokká viszonylag jelentős mértékben indult meg országunkban. A baj azonban az, hogy termelő minisztériumaink nem fordítanak kellő gondot erre a kérdésre, nem mindig bocsátják rendelkezésre a szükséges oktatókat, nem gondoskodnak az átképzésre menők megfelelő kiválogatásáról és gyakran előfordul, hogy az átképzetteknek nem adnak szakmunkásképzettségüknek megfelelő szakmunkát. Ez jelentős lemorzsolódáshoz vezet az átképzős tanfolyamokon s ugyanakkor arra vall, hogy még rosszul gazdálkodunk a rendelkezésre álló munkaerővel.

A nappali iskola befejezésekor életkor a legmagasabb nappali iskola foka szerint /1., 2. kohorsz/ %/

Jelmagyarázat:	a: 16.	b: 21.	c: 23.	d: 21.	e: 25.	f: 27.
	korév és később	"	"	korév és később	korév és később	korév és később

X Középfoku technikumokkal együtt.

A technikai minimumok rendszerét ezévből kezdjük bevezetni. Ennek lényege az, hogy aki a szakmai ismeretekbizonyos meghatározott minimumából vizsgát tesz, az jogot szerez a magasabb besorolásra, tehát a magasabb keresetre is. Ily módon a segéd munkások és betanított munkások bekerülhetnek tömegesen a szakmunkások kategóriájába, a szakmunkások pedig az alacsonyabb kategóriából a magasabb kategóriákba juthatnak." /Gerő Ernő beszámolója az MDP II. Kongresszusán. In.: A szocializmus építésének útján. Szikra, 1951./

Egy ettől eltérő jellegű "sajátossága" ennek a fejlődésnek, átalakulásnak - mely a vizsgált két korosztályt szintén jelentősen érintette - az iskolai szelekciós mechanizmus-jellegének lényeges megváltozása. Az első korosztályból akik még akartak volna tanulni, de nem tudtak, első sorban anyagi okokat emlitenek, dolgozniuk kellett, segíteni a családot /az egész korosztály 28 %-a tartozik ide/. Csak elvétve emlitenek "iskolai" akadályokat /felvételi sikertelenséget, helyhiányt stb./. Ezzel szemben a fiatalabb korosztály tagjai első sorban ilyen akadályokat emlitenek sikertelen iskolai pályafutásuk okaként /az egész korosztály 21 %-a említi ilyen okot, az idősebbek közül csupán 8 %/. A gazdasági, társadalmi /családi/ helyzethez kötődő okok háttérbe szorulnak, az iskolai intézményrendszerben rejlő minősítő, elosztó, szabályozó mechanizmusok pedig előtérbe kerülnek a továbbjutási akadályok "megtapasztalásakor". /Hangsúlyozzuk, hogy a "megtapasztalásakor", hisz' az iskolaszociológiai kutatások feltárták azokat a rejtett és kevésbé rejtett összefüggéseket, amelyek az iskolarendszerbeli mechanizmusok és a családok társadalmi helyzete között továbbra is fennállnak./

Az elvégzett osztályok száma, illetve a nappali iskolában megszerzett fokozat szintje meghatározott életszakaszhoz kötődik, ennek szorossága azonban szintenként és korosztálonként változó. /Lásd az 5. táblát, 3. ábrát./ A legváltozatosabb képet a főiskolát elvégzők mutatják, melynek egyik oka a főiskolák viszonylag eltérő időbeni hossza, illetve a főiskolai oklevél megszerzésének sajátos formái.^x

^xLásd erről: Gazsó Ferenc-Leki László: A felsőoktatás esti és levelező tagozatának néhány összefüggése. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. 1982.

Időben legkötöttebb az elemi, általános iskola elvégzése. /Az első korosztályban a 6 elemi végzők 80 %-a 12-13 éves korában, a 8 osztályt végzők 78 %-a 14-15 évesen, a második korosztályban 8 osztályt elvégzők 92 %-a 14-15 évesen fejezi be nappali iskoláját./^x

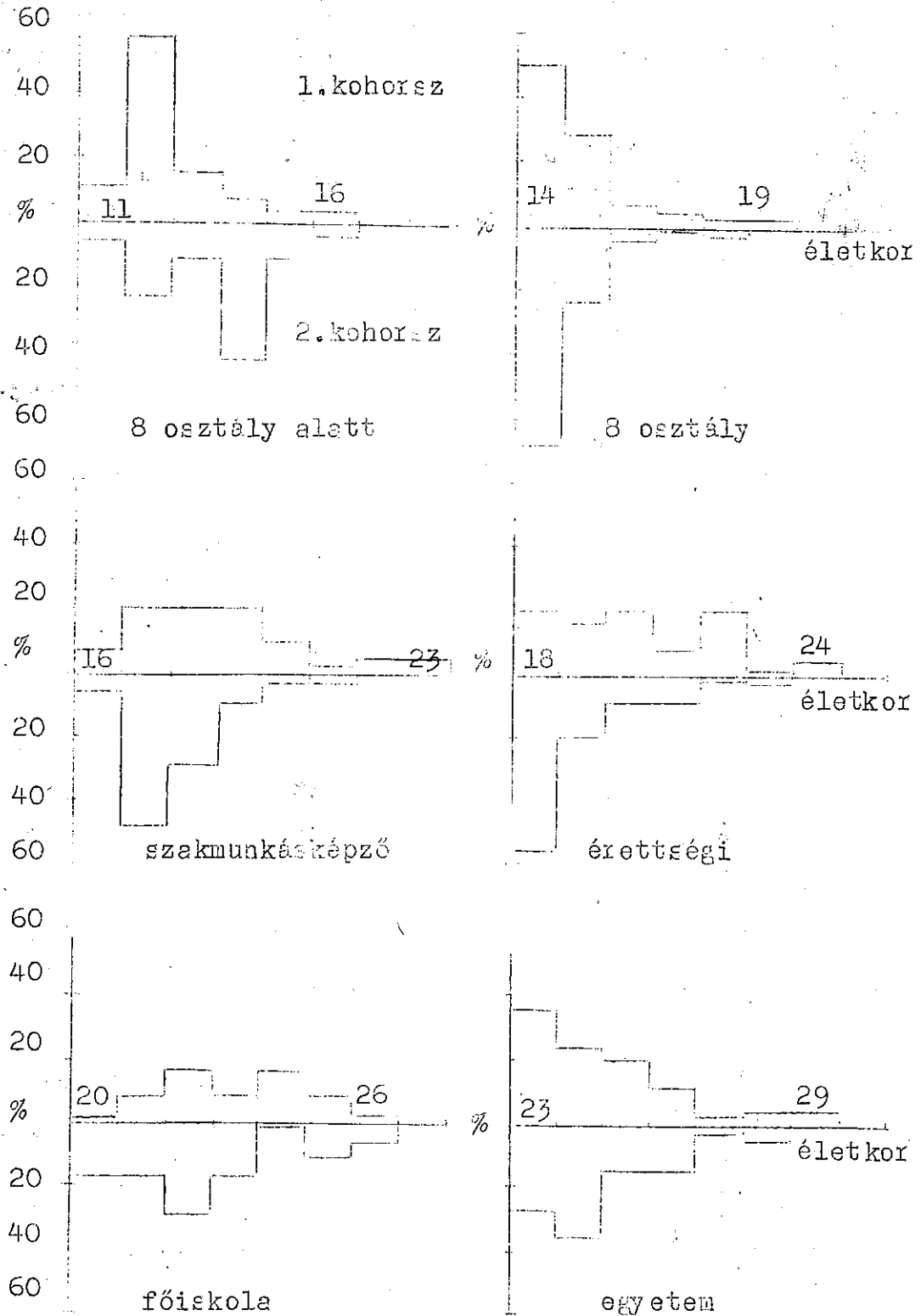
^xItt egy év eltérés származhat esetleg válaszdási pontatlanságból is, de az évvesztések későbbi iskolakezdéséből is.

Ugyanakkor a második generációban a 8 osztályt el nem végzőknek is több mint a fele 14-15 éves korában még általános iskolába jár, de nem szerzi meg a megfelelő végzettséget. Az idősebb generációban még 12 éves kora előtt otthagya az iskolát a 8 osztályt el nem végzők 11 %-a /ez az egész nemzedék 4 %-a, a fiatalabb nemzedékben a részcsoportha aránya 0,5 %/.

Az első generációhoz viszonyítva szorosabbá vált a kapcsolat a nappali iskola befejezésének ideje és az elért

3. ábra

A nappali iskola befejezésének koréve a legmagasabb nap-
pali iskola foka szerint /%/

fokozat között a szakmát, érettségit szerzők körében is. Ennek egyik oka - mint később látni fogjuk -, hogy az idáig vezető út "zökkenőmentesebbé" vált, meghatározóbban érvényesülhettek az iskolarendszeren belüli /időbeni/ automatizmusok, szabályozók, kohorsz-specifikus ok, hogy az első generáció egy részének nappali iskolázását egy időre felborította az országban dúló háború. 20 %-uk-ementi konkrétan, hogy a háború miatt kellett abbahagynia, megszakítania tanulmányait! Mind a megszakítás, mind a későbbi felnőtt nappali iskolázás lehetősége leginkább a szakmát, érettségit szerzőket érintette a korosztályból. 22, illetve 44 %-uk csak husz éves kora után érte el nappalin ezt a végzettséget /az 1948-at követő években/. Közben iskolai éveket vesztettek, dolgoztak.

Tudjuk - s ezt adataink is visszatükrözik -, hogy a falun, városban, illetve Budapesten születetteknek szociális, kulturális, infrastrukturális okok miatt igen eltérően alakul az iskolai pályafutásuk. Azt is láttuk, hogy az elvégzett iskolák szintje közvetlenül és közvetetten is hat az életidő-strukturára. Az eltérő életidő-strukturák pedig az eltérő életutak, életmódok befolyásoló elemei. Kiváncsiak voltunk arra, hogy mennyiben érhető tetten város és vidék népességének ilyen életidő-strukturabeli különbsége - itt a nappali iskolába járást tekintve. /Lásd a 6. táblát./

Mindkét generációban a falusiak hagyják ott legkorábban az iskolát, 1/7-üknek sikerül "kiemelkedni", 19 éves koron túl is nappali iskolába járni. A két generáció iskolázása közötti leglényegesebb változás itt is az, hogy míg az első korosztály falun született tagjainak /a megkérdezettek 68 %-a/ több mint a fele legfeljebb 14 éves koráig volt tanuló, a második korosztály falun születetteinek /a megkérdezettek 62 %-a/ már "csak" egy negyede.

6. tábla

A nappali iskola befejezésekor életkor a születési hely szerint /‰/

1. kohorsz

Életkor	Budapest	Város	Község	Együtt
-14	9 /1/	34 /16/	57 /83/	48 /100/
15-19	65 /15/	38 /25/	23 /60/	34 /100/
20-	26 /11/	28 /32/	15 /57/	18 /100/
Együtt	100 /7/	100 /21/	100 /72/	100 /100/
Átlag /életkor/	19	18	15	16

2. kohorsz

Életkor	Budapest	Város	Község	Együtt
-14	7 /4/	11 /12/	27 /84/	20 /100/
15-19	70 /15/	61 /24/	60 /61/	61 /100/
20-	23 /18/	28 /38/	13 /44/	19 /100/
Együtt	100 /13/	100 /24/	100 /63/	100 /100/
Átlag /életkor/	18	19	18	18

Az un. T-mutató - mely az egyes struktúrák, eloszlások távolságát, különbségét méri /lásd: Schnell Lászlóné: A nap 24 órája, KSH, 1965/-értékei:

1. kohorsz:

$$T_{11}(\text{Bp-Város}) = 21$$

$$T_{12}(\text{Város-Község}) = 16$$

2. kohorsz:

$$T_{21}(\text{Bp-Város}) = 6$$

$$T_{22}(\text{Város-Község}) = 9, \text{ ahol pl.}$$

$$T_{11} = \frac{(9-34)^2 + (65-38)^2 + (26-28)^2}{3}$$

$$0 \quad T \quad 100$$

Ez jelzi egy jellemzően falusi, rövid ideig iskolába járó életút-típus fokozatos visszaszorulását.

Ha azonban a korai /itt: 14 éves korig történő/ iskolabefejezés visszaszorulásának általános tendenciáját vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy miközben falun felére, addig a vidéki városokban 1/3-ára csökkent a korai iskola-befejezők aránya: az iskolázottsági szint emelkedése ugyan mindegyik települési típusban élő népességre hatást gyakorolt, de eltérő mértékben. Egy magasabb iskolázottsági átlagszint mellett nőtt - a korai iskolát befejezők arányát tekintve - vidéki város és falu különbsége /míg az első kohorszban a legfeljebb 14 éves korukig nappaliba járók aránya a falun születettek körében 1,7-szerese volt a vidéki városokban születettekének, a második kohorszban 2,6-szorosa/; a szűkült a Budapest-vidéki városok közötti olló.^x Tehát miközben csökkent a falusiak korai iskolabefejezése, nem gyengült, hanem némileg még erősödött is a korai iskolabefejezés "falusias" jellege /az első kohorszban a korai befejezők 80 %-a, a második kohorszban 83 %-a falun született - miközben a falun születettek egész sokaságon belüli aránya 6 %-kal csökkent/.

^xA teljes eloszlásokat figyelembe vevő un. T-mutató viszont mindhárom településtípus közeledését mutatja. /Lásd a 6. táblát./

Kell-e dolgozni az iskolák befejezése előtt?

A nappali iskolába járás, vagyis a nappali iskola befejezéséig tartó időperiódus tartalmát, körülményeit nem vizsgáljuk.^x

^xLásd erről: kötetünkben Gábor László és Háber Judit tanulmányait, illetve az "Egy korosztály életútja" /MTA Szociológiai Intézete, 1984./ kötet tanulmányait.

Itt csupán egy elemet emelünk ki - melyről később még részletesebben is szólnunk. -, hogy kellett-e dolgozniuk, esetleg kereső munkát végezniük a két generáció tagjainak még nappali iskolájuk befejezése előtt?

Meglepően hasonló a harmincas évek második felében, illetve a negyvenes-ötvenes évek fordulóján iskolába lépő két generáción belül a nappali iskolák alatt munkát végzők - nem-végzők aránya /40:60 %; 37:63 %/. Tulajdonképpen a végzett munkák strukturája, jellege, a munkavégzés indokai sem változtak jelentősen. /Lásd a 7. táblát./ Mindkét generáció tagjai otthoni, házkörüli, háztájiban végzett munkákat említeneek elsősorban, de változatlan a nem csupán a családi gazdaságban dolgozók aránya is /mindkét generáció minden negyedik tagja említ ilyen munkát/.

Az iskolai tanulás melletti munkavégzés kényszerének, szigorának némi enyhülésére, pontosabban az érintettek körének lassu szűkülésére utal, hogy 2/3-ára csökken a tanévben is munkát végzők aránya /33 %-ról 21 %-ra/, s jellemzőbbé válik a csak szünidőben történő munkavégzés. Az okok közt - ha egyáltalán pénz-szerzéssel is járt a munkavégzés - mindkét kohorsz esetében domináns a család megélhetéséhez való hozzájárulás kényszere. Ha a családi gazdaságban végzett - közvetlenül nem pénz-szerző

7. tábla

A nappali iskolák alatt végzett munkák jellege
és célja /%/

Hol dolgozott?	1. kohorsz	2. kohorsz
Nem dolgozott	40	37
Háztájiban, otthon /1/	29	22
Idegennél - mező- gazdasági munkát /2/	10	8
/1/ és /2/ is	5	4
Idegennél - nem mező- gazdasági munkát /3/	9	12
/3/ és /1/ vagy /2/	3	3
Egyéb	4	14
Együtt	100	100

Mikor dolgozott?	1. kohorsz	2. kohorsz
Nem dolgozott	40	37
Szünidőben /1/	16	23
Tanévben /2/	3	1
/1/ és /2/ is	30	20
Nincse adat	11	19
Együtt	100	100

Mire kellett a pénz?	1. kohorsz	2. kohorsz
Nincs kereső munka	69	70
Család megélhetésére	16	11
Saját ellátásra	3	8
Tanulásra	4	0
Egyéb	8	11
Együtt	100	100

/hanem-kiadás-kimélő/ - gyermekmunkát is ideszámítjuk, akkor megállapítható, hogy mindkét generáció tagjainak a fele a család közvetlen egzisztenciális szükségletei miatt dolgozott nappali iskolai elvégzése alatt, s csak elenyésző kisebbség egyéb okból, saját szükségletei önálló kielégítése érdekében, vagy tanulmányai önálló finanszírozása céljából.

A munkavégzés szűkebb, részben az említettektől elké-
térő módja, amikor megkezdett elkezdi rendszeres pénz-
kereső munkát végezni /nappali tanulmányait esetleg meg-
szakítva munkahelyen, idegen személynél, vagy akár a csa-
ládi gazdaság önálló árutermelőjeként. A keresővé válás
nem feltétlenül azonos az első munkahelyre való belépéssel,
de sok esetben nem azonosítható az eddig említett otthoni,
szünidei, tanév alatti munkavégzéssel sem.

A két generáció nappali iskolába járása között el-
telt másfél évtized alatt 1/3-ával csökkent a nappali is-
kola befejezése előtt kereső munkát végzők aránya. /Lásd
a 8. táblát./

8. tábla

A nappali iskolák befejezése előtt kereső munkába állók
részaránya a legmagasabb nappali iskola foka szerint /%/

/Az egyes csoportokba tartozók = 100 %/

	8. al- talános	8 al- talános	Szak- közép- nos	Erett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
1. kohorsz	7	12	49	29	27	27	21
2. kohorsz	3	7	20	3	30	26	14

Ezen belül általában nagyobb arányban vesznek részt ilyen munkában azok, akik magasabb iskolai fokozat elérése érdekében hosszabb ideig járnak iskolába. /Körükben nem csökkent a befejezés előtt kereső munkát végzők aránya./ Ez egyrészt pusztán a hosszabb tanulási időperiódus adta nagyobb valószínűség egyfajta következménye, illetve a fokozatok közötti váltások idején végzett kereső munkáknak, a második generációnál különösen a felsőfoku intézményekbe való bejutás sajátos nehézségeinek. Másrészt azonban ez az életidő tanulási és munkába állási korszakának sajátos, részlegesen egymást átfedő, egymásba átnyúló alakulását mutatja. A hosszabb ideig tartó nappali iskolába járás tehát nem feltétlenül jelent mindenki számára egyben időben folyamatos "mentességet" a kereső munkavégzéstől. /További kérdés lehet, hogy a különböző csoportok esetében milyen típusú kereső munkába állás előzi meg a nappali iskolázás befejezését. Sikertelen felvételit követő, szüneti munkavégzés a felsőfoku végzettséget szerzők körében, iskolai megszekitások alatti, illetve tanulással párhuzamos munkavégzés a szakmát tanulóknál stb./

A két generáció egyes csoportjai közül a nappalin szakmát, illetve érettségit szerzők körében zajlott le másfél évtized alatt a legnagyobb változás. Az első generáció ilyen végzettséget elérő tagjainak még lényegesen nagyobb áldozatokat kellett hozniuk a tanulás alatt a család megélhetése érdekében. /Körükben az említett háborús "megszekitások" sem feledhetők/, a fiatalabb generáció ilyen végzettséget elérő tagjai számára "tisztább" /kereső munkától mentesebb/ tanulási életperiódus adatott.

Kell-e, lehet-e tanulni a munkába állást követően?

A nappali iskolák befejezésével azonban nemcsak általában a tanulás, de az iskolai jellegű tanulás folyamata sem ér véget. Az elmúlt 40 évben hazánkban különösen széleskörűvé vált az ún. "rátanulás", az oktatás elterjedt esti-levelező formáiban való részvétel, a hosszabb-rövidebb tanfolyamokon történő speciális továbbképzés. Ez mind a makro-társadalom, mind a mikro-társadalmi közeg /család, munkahely/, mind az egyén számára lehetőséget ad arra, hogy a már munkát végzők elmaradt, illetve aktuálisan szükségessé vált képzését pótolja, az életidő elsősorban tanulásra szánt periódusában megszerzett képzettséget korrigálja, s ez által legalábbis potenciálisan növelje az előbbre jutás, illetve a változó munkamegosztási strukturában minimálisan a relatív szinten maradás esélyét.^x

^xUgyanakkor a munkába állást követő rátanulás egy részénél azt is figyelembe kell venni, hogy az ilyen "befektetések megtérülése nagymértékben függ a befektetés időpontjától, a legnincstelebbek mindig elkésve találják meg a jó megoldást /intézményeket, tagozatokat, választható tárgyakat, szakirányt stb./, akkor, amikor az már mindenképpen elértéktelenedett, ha másért nem, hát épp azért, mert számukra is hozzáférhetővé vált." /P. Bourdieu: Az osztályok pályája és a valószínűségi okság. In.: i.m. 250.o./

Az életidő-struktúra alakulása szempontjából bennünket elsősorban az érdekel, hogy a nappali iskolába járás időperiódusát követően továbbtart-e, kiknél, miért, mennyi ideig a "rátanulás" folyamata.

Mindkét kohorszban jelentősnek mondható az esti-levelező oktatásban való részvétel: az idősebb korosztály minden második, a fiatalabb korosztály minden harmadik tagja vett részt eddig ilyen oktatásban. /"Eddig", mert a fiatalabb korosztálynak még több év áll rendelkezésére, hogy "rátanulással" némileg módosítsa elért iskolai végzettségét, s így az arányok is valamelyest változhatnak./ /Lásd a 9. táblát./

9. tábla

Az esti és/vagy levelező oktatásban résztvevők részaránya a legmagasabb nappali iskola foka szerint /%/

/Az egyes csoportokba tartozók = 100 %/

	-8 ál- talános nos	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
1. kohorsz	50	54	48	80	42	36	52
2. kohorsz	50	15	39	48	82	30	37

A nappali iskola korai befejezésének a kényszerűségét, a magasabb iskolai végzettség szükségét, illetve az ennek megszerzéséhez eljuttató akarat erősségét jelzi, hogy a 8 általánost el nem végzők fele mindkét kohorszban akart, s - ha áldozatok árán is, munka mellett - tudott is továbbtanulni esti-levelező iskolában. Így utólag legalább a 8. osztály befejezéséig eljutottak /az első korosztály nappali

lin 8 osztálynál kevesebbet végzőinek 23 %-a, a fiatalab-
bak 37 %-a/, esetleg a középszintű végzettség megszerzé-
séig is. /Lásd. a 10. táblát./^x

^xA 8 osztályos alapiskola munka melletti elvégzésé-
nek a szükségessége, lehetősége az "iskolázatlanok"
nemzedékről-nemzedékre csökkenő arányával párhuzam-
osan csökkenő létszámot érintett az egyes korosz-
tályokban. Az ilyen típusú "rátanulás" hirtelen fel-
futását és lecsökkenését tükrözik az országos ada-
tok is. /Lásd a 4. ábrát./

A munka melletti estin-levelezőn tanulás jelentős
mértékben csökkent a második kohorsz nappalin 8 általá-
nost, illetve érettségit megszerző tagjai körében. Ez
azt mutatja, hogy a fiatalabb korosztály 8 általánossal,
érettségivel rendelkező tagjai /illetve környezetük, a
lokális munkaerő-piac igényei/ jóval inkább megelégsze-
nek ezzel a végzettségi szinttel, vagy legalábbis nem
tudják ezt jelentős arányban módosítani.^x /Az idősebb
generáció nappalin 8 osztályig eljutó tagjainak még
30 %-a szerzett később magasabb iskolai végzettséget,
a fiatalabbaknak már csupán 10 %-a./^{xx}

^x"Az a szubjektív remény, illetve reménytelenség,
melynek hatására az egyén önmagát kirekeszti, köz-
vetlenül azon feltételektől függ, amelyek saját
kategóriájának az iskolai sikerre való objektív
esélyét meghatározzák. Így a remény is egyike azok-
nak a mechanizmusoknak, amelyek hozzájárulnak
az objektív valószínűség megvalósulásához. A szub-
jektív remény az objektív feltételek interiorizálá-
sának termékeként fogható fel." /P.Bourdieu: i.m.56.o./

10. tábla

A legmegasabb nappali iskolai végzettség és a legmegasabb iskolai végzettség összefüggése /%

1. kohorsz

Legmegasabb iskolai végzettség	Legmegasabb iskolai végzettség	8 általános	8 általános	8 általános	Szekkőzép	Érettségi	Felsőfokú	Együtt				
8 általános	59	100	23	32	10	13	8	22	100	36		
8 általános			70	68	12	11	14	27	4	19	100	26
Szekkőzép					85	76	12	22	3	11	100	23
Érettségi							72	29	28	26	100	6
Felsőfokú									100	44	100	7
Együtt		22	100	28	100	25	14	100	11	100	100	100

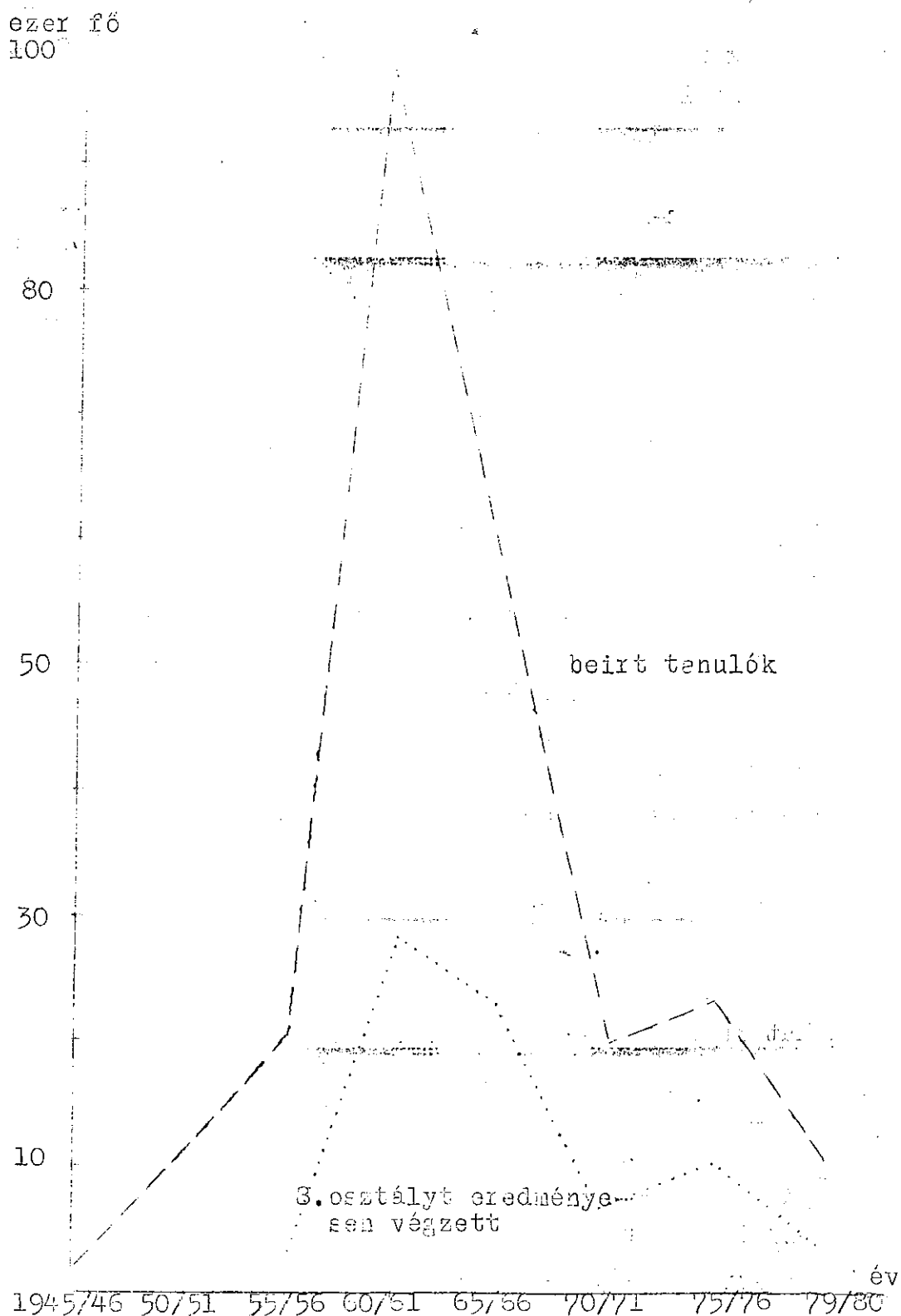
10. tábla folyt.

2. kohorsz

Legmaga- sabb nap- pal is- kolai vég- zettség	Legmaga- sabb is- kolai vég- zettség	-8 általános nos	8 általános	Szakközép	Érettségi	Felsőfoku	Együtt
- 8 általános	51	100	37	13	12	4	100
8 általános			90	10	5		100
Szakközép				76	95	22	100
Érettségi					46	2	100
Felsőfoku					73	27	100
					50	27	100
					100	67	100
Együtt	4	100	22	37	100	15	100

4. ábra

A dolgozók általános iskoláinak esti, levelező tagozatára
járó tanulók száma /ezer fő/

Forrás: A magyar oktatás statisztika tükrében. Műv.
Min. 1980.69.3.

^xA nappali iskolák az 50-es, 60-es évek során fokozatosan olyan "zart rendszerű" szerveződnek, amely már több ponton megkülönbözteti a korrekciós jellegűnek tartott esti-levelező formákat.

Az esti-levelező oktatási formában való részvételnek azonban csak egy része eredményezi az iskolai végzettség szintjének a megemelkedését. Ezt látjuk az első kohorsz nappalin - a 40-es évek végén, 50-es évek elején - érettségit, a második kohorsz - 60-as évek közepén - nappalin főiskolát elvégzett és igen magas arányban /80, 82 %/ "rátanuló" tagjainak a körében. E csoportok kiemelkedően intenzív estin-levelezőn történő rátanulásának az okát az adott időszakban nappalin ilyen végzettséget elérők ambivalens, "köztes" helyzetében kereshetjük: sok esetben a környezet vagy/és az egyén által tételizett - pályáiv bejárásához még önmagában nem elég az a végzettség, de az ezen való elindulás/elindítás lehetőségéhez már megfelelő alap.^x /Ez nemcsak a szűken szakmai pályára vonatkozik, az esti-levelező politikai továbbképzésre legalább ennyire - a formák pedig épp. a csoportoknál jelentősek./

^xLásd erről részletesebben: Gáspár Ferenc-Laki

László: i.m.

A "rátanulás" sajátos formája: a tanfolyamok

Az esti-levelező oktatás bizonyos formáihoz hasonlóan a tanfolyamok sem biztosítanak hivatalosan magasabb iskolai végzettséget /kivéve a "szakmászító" tanfolyamokat/, de rugalmasságuk, specializálhatóságuk, a nem utolsó sorban idő- és energiaráfordításban kisebb terhet jelentő szer-

vezési módjuk miatt a rátanulás könnyebben elterjeszthető, igénybevehető formáját jelentik.^x

^xA tanfolyamok között számításba vettük a katonaság alatt elvégzett - és megemlített - tanfolyamokat is. Pusztán megemlítjük, hogy külön - hiánypótló - szociológiai vizsgálat tárgya lehetne a katonaság helye a társadalomban, szerepe az életmódban, mobilitásban stb. Kutatásunkban erre vonatkozóan csak utalások találhatók, mivel a sorkatonaságot már megkérdezéskor "beolvasztottuk" az egyéb szférákba; az ezt megelőző /állandó/ lakóhelynél, az ezt megelőző - ha ilyen nem volt, akkor a leszerelést követő - /munkakönyves/ munkahelynél stb. vettük figyelembe.

Már az első generációnak is közel 2/3-a részt vett valamilyen tanfolyamon a nappali iskola elvégzését követően, s ez az arány még növekedett is a második generáció körében. /Miközben - mint majd látni fogjuk - a generáció tanfolyamokon való részvétele még távolról sem zárult le a megkérdezés időpontjában./ Egyedül a nappalin 8 általánost elvégzők körében csökkent a tanfolyamokon való részvétel, s ugyanakkor csökkent körükben az egynél több tanfolyamot elvégzők aránya is. /Lásd a 11. táblát./ Az esti-levelező oktatásban való részvételük jelentős csökkenését is figyelembe véve, ez megerősíti azt a képet, hogy a második generáció e csoportjának tagjai vesznek részt valóban a legkevésbé a "rátanulásban".

A nappalin 8 általánost el nem végzők körében ugyan nőtt a tanfolyamos rátanulásban való részvétel, de ez döntően csak legfeljebb egy tanfolyam elvégzését jelenti. Sajátosan alakul a rátanulás formája az érettségizetteknél,

11. tábla

A tanfolyamokon való részvétel a legmagasabb
nappali iskolai végzettség szerint /%/

1. kohorsz

A tanfolyamok száma	-8 általános	8 általános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
Nincs tan- folyam	40	26	34	36	75	60	37
Egy	32	30	33	16	17	20	29
Kettő	17	29	22	24	8	8	21
Három és több	11	15	11	24	0	12	13
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

A tanfolyamok száma	-8 általános	8 általános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
Nincs tan- folyam	32	34	33	23	18	35	31
Egy	53	36	34	33	29	23	35
Kettő	9	17	17	21	12	23	17
Három és több	6	13	16	23	41	19	17
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

főiskolát végzetteknél. Az érettségizettek körében jelentősen csökkent az esti-levelezőn továbbtanulók aránya, de megnőtt a tanfolyamokat, elsősorban legalább egy tanfolyamot elvégzők aránya; a főiskolát végzettek pedig - miközben az esti-levelező oktatásban való részvételük is jelentősen növekedett - tanfolyamokon is sokkal nagyobb arányban vesznek részt, mint első kohorszbeli társaik.

A tanfolyamok legnagyobb része munkahelyi szakmási-
tó, vagy speciális betanító jellegű tanfolyam. /Az első kohorsz 36 %-a vett részt szakmási-
tó munkahelyi tanfolya-
mon, a második kohorsz tanfolyamot végzőinek 30 %-a szak-
mát biztosító, 23 %-a betanító jellegű tanfolyamot végzett
első tanfolyamként./ A szakmunkás végzettségűek elsősor-
ban további speciális szakmási-
tó tanfolyam/ok/on, a 8 ál-
talanost végzettek elsősorban betanító jellegű továbbkép-
zésben vettek részt, bár a második generációban 1/3-uk már
első tanfolyamként is szakmási-
tó tanfolyamra járt /első-
sorban gépkocsivezetői tanfolyamra^x/ - így ők életük ké-
sőbbi periódusában javíthatták, korrigálhatták az alacsony
nappali iskolai végzettség meghatározta hátrányos munka-
megosztásbeli pozíciójukat.^{xx}

^xA minta elemszáma nem teszi lehetővé a különböző
típusú tanfolyamok részletes elemzését. A rendel-
kezésre álló adatokból még annyi látható, hogy a
politikai tanfolyamokon való részvétel elsősorban
az egyéb szellemiből vezetővé, illetve más jellegű
egyéb szellemivé váláshoz, a fizikaiból egyéb szel-
lemivé, illetve vezetővé váláshoz kapcsolódott. Az
értelmiségiből vezetővé válásnál ennél jóval ki-
sebb a szerepe.

xxA szakmásható tanfolyamok célját még elterjesztésükkor így fogalmazták meg: "Az ötéves terv munkeserő-szükségletének biztosításában döntő szerepet játszik a szakmunkások képzése. A következő négy év alatt a gyárparban és az építőiparban közel 200 000 új szakmunkásra lesz szükség. A képzendő szakmunkások nagy száma és a szakmunkásutánpótlás különböző forrásai indokoltta teszik, hogy a szakmunkásképzés változatos formáinak megvalósítására minden kínálkozó lehetőség kihasználására törekedjünk. /.../ Fejleszteni kell a szakmunkásképzés egyéb, gyorsabban eredményt nyújtó módszereit, azokat, amelyek a képzést magában a termelésben teszik lehetővé. Az elmúlt évben közel 50 000 emberből lett ily módon szakmunkás, háromszor annyi, mint 1949-ben. Az átképzés rendszerének előnye, hogy a gyakorlati képzés a termelésen belül folyik, a képzés első idejétől eltekintve az átképzős termelő munkát is végez és ez nemcsak a közvetlen termelő munka szempontjából jelentős, hanem azért is, mert a szaktudás elsajátítását lényegesen meggyorsítja a közvetlen termelő munkában szerzett tapasztalat. /.../ A felnöttek képzésének másik alapvető formájává a dolgozók rendszeres továbbképzését kell tenni; oly módon, hogy a dolgozó munkája elvégzése mellett vesz részt - többnyire esti - szakmunkásképző tanfolyamokon. Az esti tanfolyamok rendszere jelenti a gyárakban már régebben dolgozó segédmunkások képzésének alapvető formáját. A szakmunkás-utánpótlás folyamatos-sága szempontjából különösen kívánatos, hogy a szakmunkát könnyebben elsajátító, az üzemben már több-kevesebb időt eltöltött, és így az üzemek életét ismerő segédmunkások váljanak a szakmunkás-utánpótlás egyik állandó,

biztos bázisává." /Szita János: A szakképzett munkaerő kérdése szocialista építésünkben. Társadalmi Szemle, 1951. május./

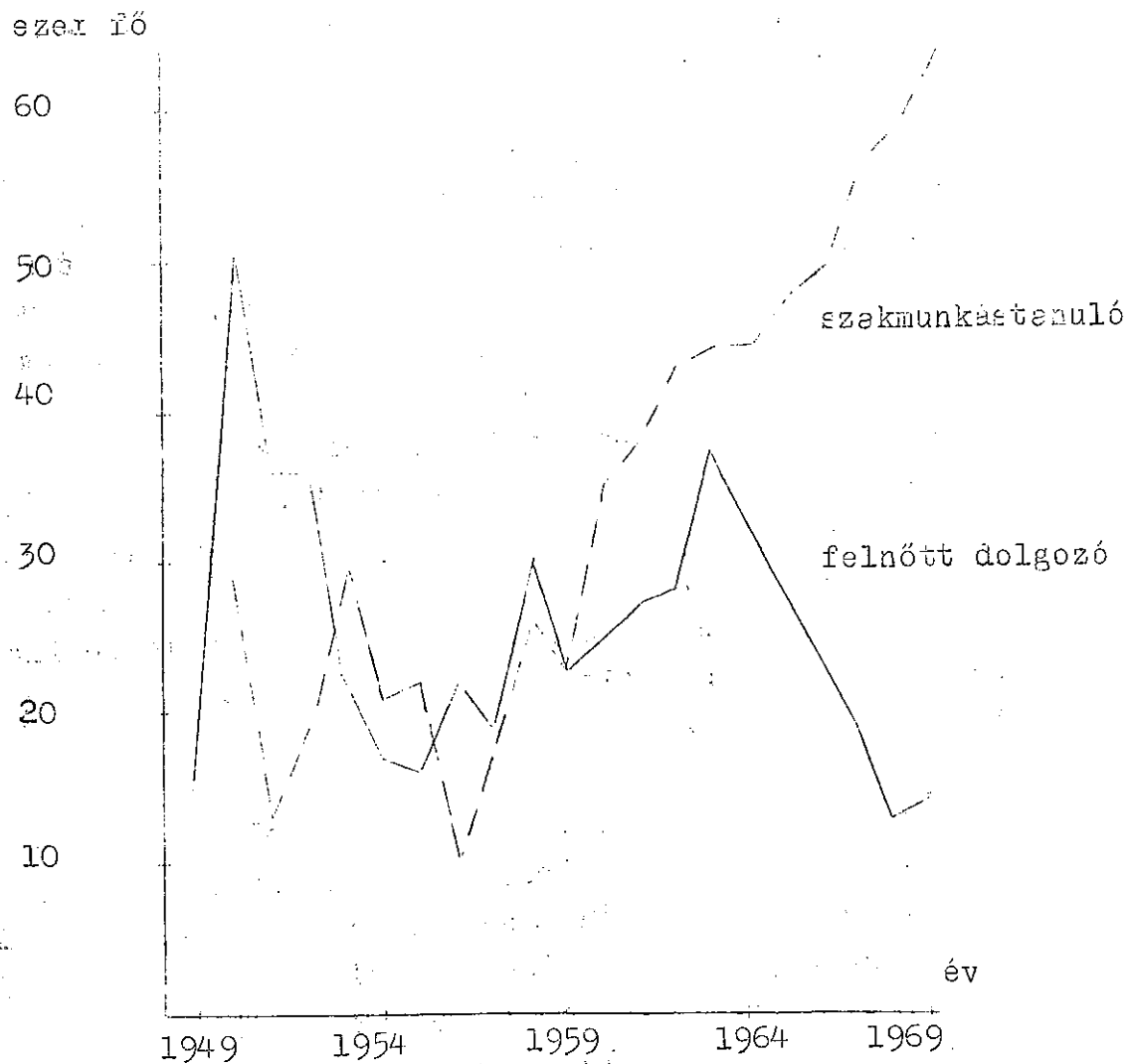
A kezdeti látványos "eredményeket" azonban a valóságban itt is a fokozatos csökkenés követte. /Lásd az 5. ábrát./

A felsőfoku nappali végzettséggel rendelkezők első sorban vezetőképző, illetve politikai tanfolyamokra jártak /52 %-uk/. Az első generáció 15, a második generáció 16 %-a említi, hogy résztvett politikai képzésben. A kapott válaszok szerint tehát egészében nem csökkent a 60-as évek végén munkába állók hivatalos politikai képzési formákban való részvétele az 50-es évek közepén munkába állókéhoz képest. A második kohorszban a politikai képzésben résztvevők 75 %-a nappalin már érettségit vagy felsőfoku végzettséget szerzett.^x Rajtuk kívül első sorban a munkamegosztásban pozíciójukat javítani tudók /"felfelé mobilok"/ egyik /feltételként szükséges/ eszköze volt a politikai továbbképzésben való részvétel.

^xAmint P. Bourdieu általános gondolatmenetében megfogalmazza: "Az iskola egyszerre rendelkezik a képességek kialakításának és igazolásának technikai funkciójával, valamint a hatalom és a kiváltságok megőrzésének és megszentelésének társadalmi funkciójával. Ezek alapján érthető, hogy a modern társadalmak az oktatási rendszernek számtalan alkalmat biztosítanak arra, hogy a társadalmi előnyöket iskolai előnyökké változtassa, amelyeket ismét társadalmi előnyökké lehet visszaváltani. Ezt úgy segíti elő, hogy az iskolának módot nyújt arra, hogy az iskolai, tehát burkoltan társadalmi fel-

5. ábra

A szakmunkás vizsgát tettek számának alakulása 1949-69 között /ezer fő/

Forrás: Oktetási adatok gyűjteménye. KSH, 1971. 109.o.

tételeket valamely foglalkozás gyakorlásának technikai követelményeiként tüntesse fel." /P. Bourdieu: i.m. 66.o./

Mikor kell és lehet még tanulni?

Bennünket azonban elsősorban a tanfolyam/ok/ra járás ideje érdekel, az, hogy időben mennyire kötődött a tanfolyamokon való részvétel a nappali iskolák befejezéséhez, milyen gyorsan velt szükség a "rátanulásra", a munkavállalásnak inkább a korai, vagy a későbbi szakaszára jellemző-e ez a továbbképzési forma, az életidő egészében mikor zárul /immár a rátanulást is figyelembe véve/ a meghatározott formákhoz kötött tanuló-lét, illetve kiknél meddig hosszabbodik meg ez az időszak.

E kérdéseinkre csak megközelítő s részleges feleletet kaphatunk, mivel a második kohorsz tagjainál még nem, de az idősebb korosztályba tartozóknál sem teljesen zárult le a megkérdezéskor a tanfolyamok/on való részvétel elnyúló periódusa. /Lásd a 6. ábrát./^x

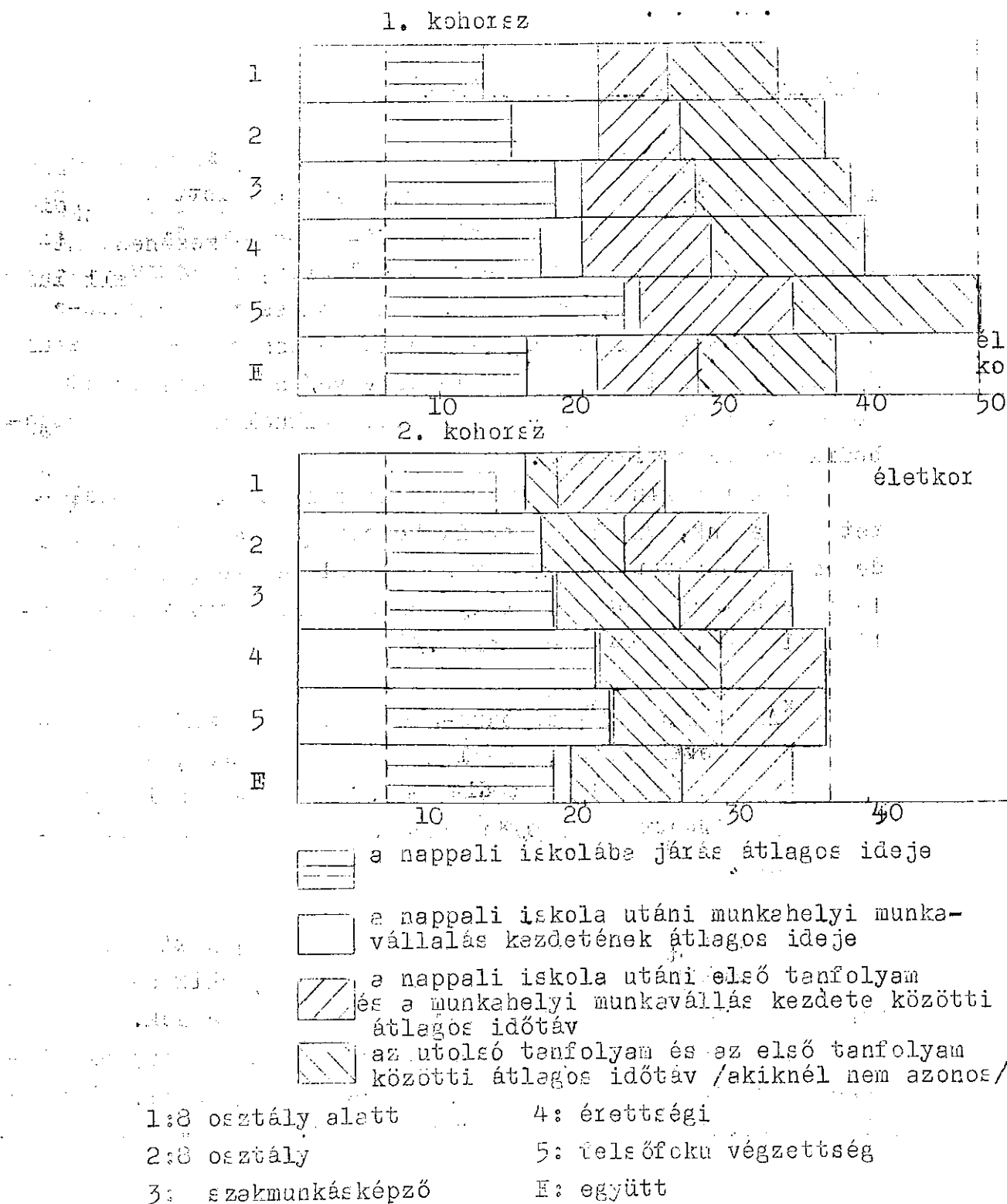
^xAz átlagos időperiódus-hosszokat csak tájékoztatóként kezelhetjük, mivel mögöttük jelentős, eltérő jellegű szóródás húzódik meg. A két generáció átlaga az említett okok miatt egymással nem összehasonlítható.

Bár információt veszünk, mégis úgy szűrhetjük ki ezt a hatást, ha azokat is bevonjuk számításainkba, akik nem végeztek tanfolyamot - de potenciálisan még végezhetnek.

A fiatalabb generációban nagyobb arányú a nappali iskola befejezését követő korai, viszonylag korai /5, illetve 10 éven belüli/ tanfolyamos "rátanulás". /Lásd a 12. táblát./

6. ábra

A tanulás-rátanulás átlagos ideje a legmagasabb iskolai végzettség szerint /átlag évek/

Uj jelenség a felsőfoku végzettséggel rendelkezők nagy arányu tanfolyamra járása a nappali elvégzését követő öt, illetve tízéves periódusban. /Mint láttuk, ezek többnyire vezetőképző, politikai tanfolyamok./ Ezzel szorosan összefügg, hogy a munkába állók körében az első kohorsz értelmiségiként munkába álló tagjainak még csupán a 7 %-a végzett tanfolyamot a nappali iskolázást követő 10 éven belül, míg a második kohorszban már 61 %-uk! A mezőgazdasági fizikaiként munkába állók körében is jelentősen - közel két és félszeresére - nőtt a "korai" tanfolyamot kezdők aránya, csupán a szakmunkásként munkába állóknál csökkent némileg a "korai" rátanulás.^x

^xA két generáció eddig leélt életidejét tekintve is hasonló tendenciákat tapasztalunk. /Lásd a 13. táblát./

Az első generáció tanfolyamokat végzett tagjai átlagosan 12 évvel, a második generáció tagjai átlagosan 8 évvel a nappali iskolát követően kezdtek tanfolyamra járni. /Lásd ehhez az előző megjegyzést!./ Azok, akiknél az első tanfolyam nem jelenti egyben az utolsó tanfolyamot is, átlagosan 10 évvel az első tanfolyam után végeztek el - megkérdezés előtti - utolsó tanfolyamukat az első generációban, a második generációnál átlagosan 8 év múlva.

Az iskolai végzettség csökkenésével párhuzamosan növekszik mindkét kohorszban azoknak az aránya, akiknek az első tanfolyam elvégzésével véget is ér a tanfolyamos "rátanulás". S mindkét generációban az életük során a munkamegosztás strukturájában "lefelé" elmozdulók kezdenek neki legkevesebb az első tanfolyam után még más tanfolyamunk is - a további tanfolyamok/t is elvégzők a-

12. tábla

A "korai tanfolyamra járók" részaránya a legmagasabb iskolai végzettség szerint. /%/

/Az egyes csoportokba tartozók = 100 %/

Az első tan- folyam és a nappali isko- la befejezése között eltelt idő	- 8 ál- talános	8 ál- lános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
1. kohorsz						
1-5 év	4	17	18	16	13	14
6-10 év	7	14	12	16	0	11
2. kohorsz						
1-5 év	10	24	18	18	22	20
6-10 év	5	22	12	28	29	20

13. tábla

A "korai tanfolyamra járók" részaránya a legmagasabb iskolai végzettség szerint. /%/

/Az egyes csoportokból bármikor tanfolyamra járók = 100 %/

Az első tan- folyam és a nappali isko- la befejezése között eltelt idő	-8 ál- talános	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
1. kohorsz						
1-5 év	11	28	38	29	44	29
6-10 év	21	23	26	29	0	23
2. kohorsz						
1-5 év	25	36	32	25	33	31
6-10 év	13	33	21	39	44	32

ránya az "immobilok", "felfelé kicsit", "felfelé nagyon" mobilok körében rendre növekszik. /Lásd a 14., 15. táblát./ Időben is a munkamegosztás strukturájában "felfelé" mobiloknál húzódik ezét leginkább - a több tanfolyam miatt is - az első és az utolsó tanfolyam elvégzése közötti időperiódus. A "rátanulás" és a munkamegosztásbeli mobilitás kölcsönös kapcsolata így jelenik meg az életidő-struktúra e sajátos metszetében.

Az első kohorsz 23 %-a 40 éves korát követően végezte el utolsó tanfolyamát^x. A második kohorsz 41 %-a a megkérdezést megelőző öt évben még tanfolyamra járt.^{xx} Mindkét generáció esetében - az egyáltalán tanfolyamon résztvevőket tekintve - az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan növekszik a "késői", a megkérdezést közvetlenül megelőző korszakban is még tanfolyamra járók aránya. /Lásd a 16. táblát./

^xMegkérdezéskor az első kohorsz tagjai 45-51 évesek voltak. Az utolsó tanfolyam adott esetben egyben az első is lehetett, és ugyanakkor nem feltétlenül a valóban legutolsó. Itt csak az eddig egyáltalán tanfolyamon résztvevőket tekintjük.

^{xx}

A megkérdezéskor - 1982-ben - ők 35-40 évesek voltak.

Néhány - az életidő továbbkövetése szempontjából fontosabb - elemet kiemelve: az életidő-szerkezet egyik kezdeti meghatározó eleme a nappali oktatásban elért végzettség szintje; az egyes elért iskolai szintek szerint és /részben ezáltal/ kohorsz^{on}ként már az induló életszakaszban egymástól jelentősen különböző életidő-strukturák alakulnak ki; az egyes szintek elérésének az életidő-szerkezet alakulására gyakorolt hatása különböző erőességű - a kapcsolat

14. tábla

A tanfolyamos "rátanulási periódus" hossza a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

/Az egyes csoportokból tanfolyamra járók = 100 %/

1. kohorsz

Az utolsó és az első tanfolyam között eltelt idő	- 8 általános	- 8 általános	- Szak-közép	- Érett-ségi	- Felső-foku	- Együtt
Első=utolsó tanfolyam	26	23	44	19	17	18
1 - 5 év	29	24	21	24	17	24
6 - 10 év	16	23	9	14	22	17
11 - év	29	30	26	43	44	31
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /életév./ ^x	8	10	11	11	13	11

2. kohorsz

Az utolsó és az első tanfolyam között eltelt idő	- 8 általános	- 8 általános	- Szak-közép	- Érett-ségi	- Felső-foku	- Együtt
Első=utolsó tanfolyam	75	61	56	37	32	49
1 - 5 év	13	13	18	28	30	21
6 - 10 év	0	8	11	20	26	15
11 - év	12	18	15	15	12	15
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /életév./ ^x	9	10	8	7	7	8

^xElső=utolsó tanfolyamok nélkül.

15. tábla

Az egy tanfolyamos "rátanulók" részaránya a munkamegosztásbeli pályahullám szerint /%/

/Az egyes csoportokból tanfolyamra járók = 100 %/

Első=utolsó tanfolyam	Lefelé mobil	Immobil	Felfelé mobil /kicsit/	Felfelé mobil /nagyon/	Együtt
1. kohorsz	50	27	29	23	28
2. kohorsz	71	59	44	29	49

szorossága a két generációt összehasonlítva nőtt, különösen az általános iskolai és a középiskolai végzettség esetében; bizonyos munkák, akár kereső munkák végzése már a nappali iskolák befejezése előtt elkezdődik, s ennek súlya a két generáció egészében nem csökkent jelentősen /bár formái, indítékai csoportonként módosultak/; ugyanakkor a nappali iskola befejezésével nem zárul le a /formális keretek között folyó/ tanulás korszaka, mindkét kohorszban jelentős a "rátanulók" aránya; csökkent az esti-levelező, nőtt a "rugalmasabb" tanfolyami képzés súlya; a rátanulás a fiatalabb generációban korábban elkezdődik, a nappali iskolák befejezését követő időszakban intenzívebbé válik: a rátanulás időszaka az iskolai végzettséggel párhuzamosan jobban széthúzódik; egészében az alacsonyabb iskolai végzettség rövidebb, s kereső munkavégzéstől "mentesebb" iskolázási időszakkal, s rövidebb, kevésbé intenzív munkavégzés-melletti rátanulási időszakkal párosul, míg a magasabb iskolai végzettség a hosszabb iskolába járási időszakon túl nagyobb arányú nappali iskola befejezése előtti kereső munkavégzéssel, s intenzívebb, hosszabb ideig elnyúló munkavégzés-melletti rátanulással párosul./Ehhez lásd még a 6. ábrát./

16. tábla

Az utolsó tanfolyam ideje a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%,^x
/A tanfolyamra járók = 100 %/

1. kohorsz.

Az utolsó tanfolyam ideje /életkor/ ^{xx}	-8 általános	8 általános	Szak-közép	Érett-ségi	Felső-foku	Együtt
-30	36	35	38	23	13	31
31-35	20	12	10	14	9	13
36-40	13	18	12	16	24	16
41-	11	22	23	35	27	23
Bizonytalan	20	13	17	12	27	17
Együtt	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz.

Az utolsó tanfolyam ideje /év/	-8 általános	8 általános	Szak-közép	Érett-ségi	Felső-foku	Együtt
-1972	37	54	33	26	11	32
1973-1977	38	28	25	27	24	27
1978-1982	25	18	42	47	65	41
Együtt	100	100	100	100	100	100

^xSajnos néhány esetben - így itt is - az adatstruktúrák és a még meglévő programozási problémák korlátai miatt nincsenek egy-az-egyben összehasonlítható tábláink a két kohorszára vonatkozóan. Ez persze - néhány esetben súlyosan - korlátozza elemzésünket is.

^{xx}

Az 1. kohorszból a legfiatalabbak /1934-ben születettek/ 41 évesek voltak a felvételt megelőző 5. évben, 36 évesek a felvételt megelőző 10. évben. A 2. kohorszánál is a felvételt megelőző 5-10 évet mutatjuk be.

II.

Hosszabb iskolába járás - korábbi munkahelyi munkavállalás

A nappali iskolába járás befejezését követő fontos életeseemény a munkába állás, a rendszéres munkavégzés megkezdése - mondhatnánk, ha nem lattuk volna, hogy ezen életeseemények, életszakaszok sorrendje a valóságban nem feltétlenül /bár többségében/ így alakul. Azonban a sorrendtől függetlenül is nagy jelentőséget tulajdonítunk a munkába állás életidőn belüli helyének, mert ezzel az életeseeménnyel együttjár az aktuális életforma, életmód többnyire lényeges megváltozása, "akarva-akaratlanul" megváltozik az egyén össztársadalmon s mikro-környezeten belüli aktuális pozíciója /ez az új pozíció, új "társadalmi szerep" nemcsak új külső hatásokkal, feltételekkel, feladatokkal jár, új jogosultságokat, újfajta felelősségvállalást, új belső motivációkat, igényeket is magával hoz/.^x

^x"A társadalmi lét újratermelése a munkán alapszik. Így elsősorban a munka révén kapcsolódik be ez egyén a társadalmi viszonyok rendszerébe, sőt, a társadalmi munkamegosztásban való részvétele biztosítja, hogy a társadalom teljes jogu tagja legyen." /Fejér Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. KJK, 1982. 91.o./

A munkába állás időbelisége két metszetben is része a társadalom egyenlőtlenségi rendszerének. Egyrészt mint abszolút idő: meghatározott korév, illetve történelmi időpont; másrészt mint relatív idő: az egyén egyéb életeseeményeinek /iskolavégzés, házasság, lakás, gyerek stb./ ide-

jéhez viszonyított helye az életidőben. Ugy gondoljuk, hogy az egyéneknek, társadalmi csoportoknak a társadalmi struktúra egyenlőtlenségi rendszerében elfoglalt helyének az értelmezéséhez hozzátartozik, hogy az aktuális helyzet mögött milyen hosszú munkában eltöltött időperiódus áll, másrészt a társadalmi előnyök és hátrányok részének tekintjük a - saját, vagy mások életideje üteméhez viszonyított - "tul korai", illetve "tul késői" életkorban történő munkába állást.

A munkába állás relatív ideje hasonló megközelítések-ből érdekel bennünket, csak ebben az esetben az időpontok helyett az időtávok kerülnek előtérbe, s ezen időtávok, állapotok hosszabb-rövidebb ideje, tartama.

A munkába állás két módját különböztetjük meg egymástól: a keresővé válást nem /"munkakönyves"/ munkahelyen végzett munkával, illetve az első munkahelyre való belépést. Mint láttuk, az első generáció 21 %-a, a második generáció 14 %-a végzett már nappali iskolai befejezését megelőzően kereső munkát, ennél valamivel alacsonyabb /18, illetve 13 %/ azoknak az aránya, akik ekkor ezzel egyben első munkahelyükre is beléptek. De hogyan alakult a két kohorszban, s az egyes csoportokban a munkába állás és a nappali iskolák elvégzésének időbeni kapcsolata?

Ez a kapcsolat a második kohorsz egészét tekintve sokkal szorosabbá vált, a nappali iskolák befejezése előtti munkába állás gyakoriságánál sokkal nagyobb arányban csökkent a befejezést évekkel követő munkába állás jelentősége, s dominánssá vált a nappali iskola befejezéséhez közvetlenül kapcsolódó kereső munkakezddés. /A nappali iskola befejezésének évében lépett be első munkahelyére az első korosztály 25 %-a, a második korosztálynak már 68 %-a; ekkor vált keresővé az első generáció 43 %-a, a második 72 %-a./ Ez - mivel, mint láttuk, a nappali iskolai végzettség szintje és

a nappali iskolák befejezésének az ideje közötti kapcsolatot is szorosabbá vált - egyben azt is jelenti, hogy a nappalin elvégzett iskolák szintje és a munkába állás életidőn belüli ideje közötti kapcsolat is szorosabbá vált.

E folyamat lényeges következménye, hogy annak ellérére, hogy a fiatalabb generáció általában tovább jár nappali iskolába, több időt tölt iskolában, mégis relative - és nemcsak relative, hanem abszolút életévekben mérve is - átlagosan valamivel gyorsabban, hamarabb vált munkahelyen dolgozó keresővé. A két generáció életidő-strukturája ilyen furcsának tűnő alakulására, és egyáltalán a változások bizonyos okaira kaphatunk magyarázatot, ha az egyes csoportokat kicsit közelebbről is megvizsgáljuk. /Lásd a 7. ábrát./

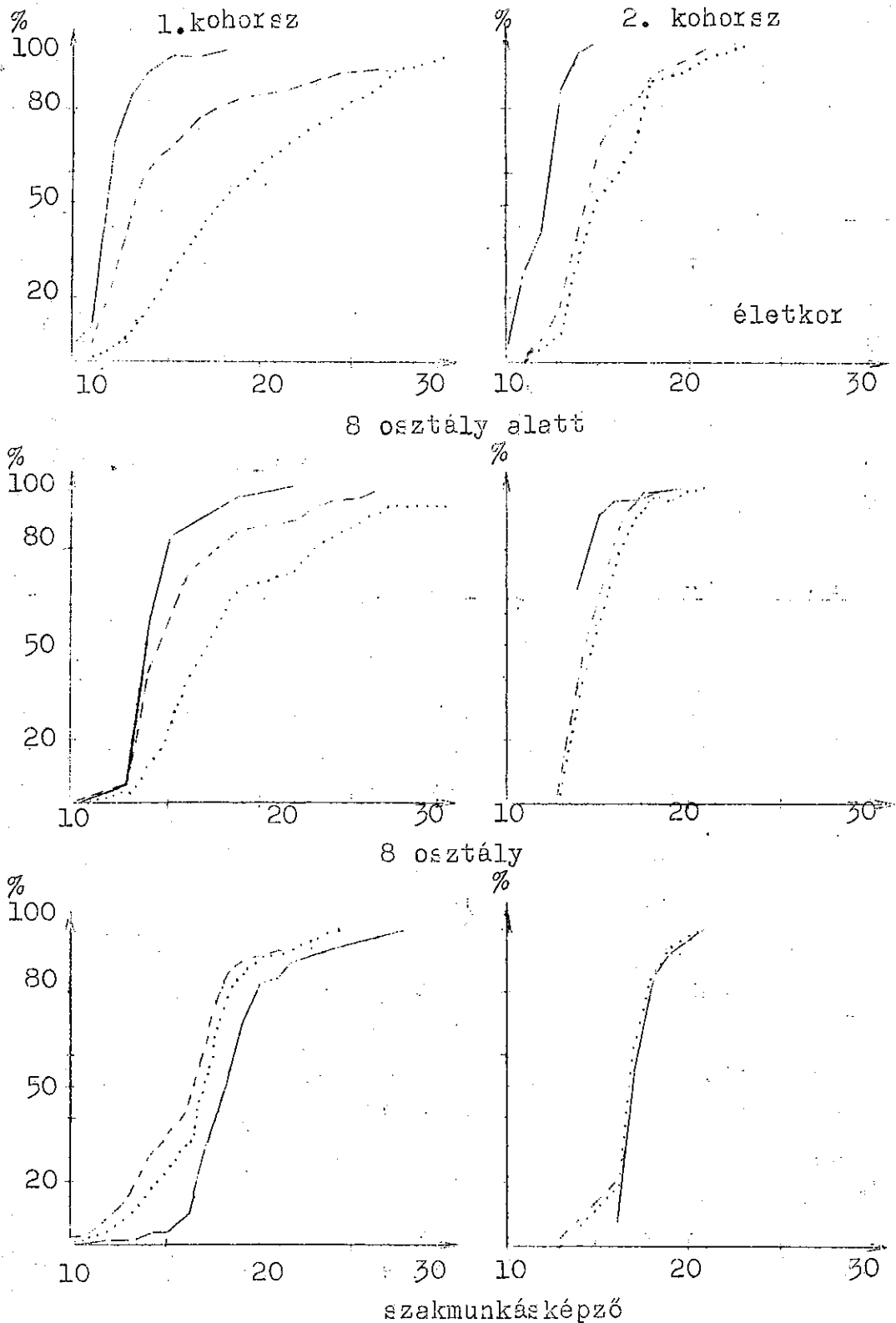
"Elveszhet"-e egy csoport életideje?

Különösen az idősebb korosztályban, de a fiatalabb korosztályban is a többi csoporttól lényegesen eltérő a legfeljebb 8 általánost elvégzők, illetve a mezőgazdasági fizikaiként munkába állók időszerkezete. /Lásd a 17., 18. táblát./ Az e csoportokba tartozók ugyan hamarabb befejezik a nappali iskolát, de ez az első kohorszbeliekénél alig, a második kohorszbeliekénél a korosztály többi csoportjához képest még mindig jóval kevésbé jár együtt munkahelyi munkakezdéssel. /Az első kohorszban a 8 általánost nappalin el nem végzők 6 %-a, a 8 általánost elvégzők 16 %-a, a mezőgazdasági fizikaiként kezdők 9 %-a kezdett közvetlenül az iskola befejeztével munkahelyen dolgozni - a második kohorszban a megfelelő arányok: 32 %, 54 %, 39 %./

Mit csináltak e csoportok tagjai - akik egyébként az első kohorszban még 63, illetve 31 %-át, a második ko-

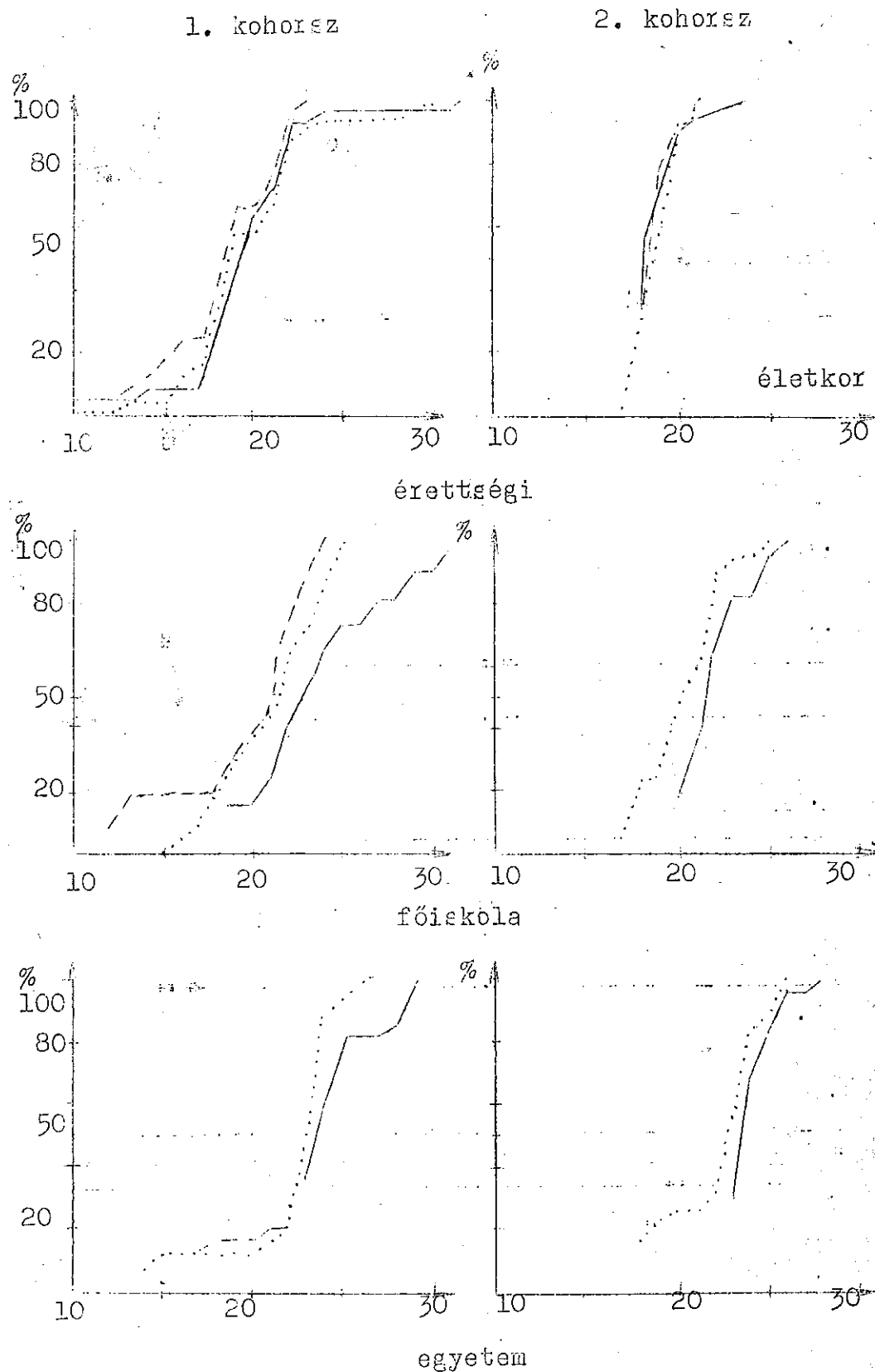
7. ábra

A-nappali iskola befejezésének, az első kereső és az első munkahelyi munkavállalás kezdetének időbeli alakulása /kumulált %/

— nappali befejezése - - - kereső munkahelyi munka kezdete

7. ábra folytatása

17. tábla

A nappali iskolák befejezése és az első munkahelyi munkavállalás időbeni kapcsolata a legmagasabb nappali iskola foka szerint /%/.

1. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése..	-8 általános	8 általános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
.. előtt	3	7	40	25	27	29	18
azonos évben	6	16	47	38	55	58	25
.. után	91	77	13	37	18	13	57
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése..	-8 általános	8 általános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
..előtt	3	6	17	3	35	26	13
azonos évben	32	54	76	80	65	70	68
.. után	65	40	7	17	0	4	19
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

18. tábla

A nappali iskolák befejezése és az első munkahelyi munkavállalás időbeni kapcsolata az induló /első/ munkajelleg szerint /%/

1. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése...	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betanitott munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Veze-tő	Együtt
..előtt	4	19	23	26	21	18	/0/	16
azonos évben	9	14	20	50	33	64	/33/	25
.. után	87	67	57	24	46	18	/67/	59
Együtt /%/	100 /31/	100 /29/	100 /8/	100 /20/	100 /5/	100 /6/	/100/ /1/	100 /100/

2. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése..	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betanitott munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Veze-tő	Együtt
..előtt	10	18	12	13	15	13	/0/	13
azonos évben	40	57	49	80	64	84	/100/	68
..után	50	25	39	7	21	3	/0/	19
Együtt /%/	100 /10/	100 /17/	100 /10/	100 /47/	100 /9/	100 /7/	/100/ /0.5/	100 /100/

horszak már "csak" 29, illetve 10 %-át alkotják - az első munkahelyre való belépést megelőző, iskola befejezését követő átlagosan 7, illetve 4 évben? 2-3 éven belül a többség - a második generációnál már közvetlenül az iskola elvégzésével - munkába állt, ha nem is munkahelyi, de kereső munkát kezdett végezni. Azonban még így is igen jelentős /különösen az első kohorszban/ azoknak az aránya, akik csak több év elmultával kezdenek egyáltalán kereső, nem munkahelyes munkát vállalni.

Ez egy olyan - az érintettek körének szűkülése és a munkába állás-iskolabefejezés közötti kapcsolat erősödése miatt csökkenő súlyu - speciális életidő-szerkezettel rendelkező csoportra hívja fel a figyelmet, amely az igen korai iskolabefejezést követően évekig otthon marad, nem jár el rendszeresen máshova kereső munkát végezni, hanem a családi gazdaság vitelében vesz részt segítő családtagként.^x

^xSajátos módon e csoport visszaemlékezéseiben, emléttéseiben különösen nagy szerepet játszhat az a kulturálisan meghatározott munka-felfogás, illetve munkaszervezet, melyben a kiadás-kimélő, illetve a háztartás egészének bevételeit növelő munkavégzés nem feltétlenül értékelődik kereső munkaként.

Ez azonban nemcsak azt jelenti, hogy ezen csoport tagjai valójában munkában töltötték az iskola befejezését követő éveket - bár ugymond nem-kereső munkával -, hanem azt is, hogy az alacsony iskolázottsági szinttel járó hátrányokon kívül egyéb hátrányokat is szenvedtek kortársaikhoz képest. Mikor e csoport tagjai elkezdtek megismerkedni a munkahelyek meghatározott készségeket, magatartásokat követelő világával, addigra kortársaik már gyakran tovább-

tanultak, munkahelyi tanfolyam/ok/on vettek részt, a munkamegosztás mikroszférájának az indulónál valamivel jobb posztjaira jutottak, már kevesebb vagy több éve a világon belül építették saját "karrierjüket" - szemben a "későn jövőekkel". Nemcsak az "elkészíttség", a "hátrány" is nehezen értelmezhető az adott pillanatban - hisz a "karrier" is gyakran csupán a puszte mezőgazdasági munka iparinak nevezett munkára váltását jelentik -, csak az elkészített munkahelyi munkavállaláskor értékelődik az addigi mult - többé, vagy kevésbé hátrányosként.

Az életidőben való lekésettiséget fokozták a történelmi idő eseményei. Az első generáció szóban forgó tagjai a 40-es években fejezték be iskolájukat, járást, a második generáció a tagjai az 50-es 60-as évek fordulóján. Ezek az "otthonmaradók" a meglévő, a földosztással juttatott földeken gazdálkodók azon fiu gyermekei, akik az idősebb generációból az első téeszésítésig tartó 3-4 évben, vagy a második téeszésítésig tartó hosszabb időszakban végig, illetve egy időre; a második generációból pedig néhány évre még a családi gazdaság fenntartásában segédkeztek. Ezt az egyéni és családi stratégiát a történelem sajátos alakulása felmorzsolta. A téeszésítéssel a két generáció "elkészített" tagjai "elvesztették az időt" /induló idejüket/ is, melyet a devalvált értékű stratégia megvalósításába fektettek.^x

^xCsak megjegyezzük, hogy ha az "elvesztett időt" nem is hozhatta vissza semmi, s a munkahelyi pályán való késői indulás hosszabb távon is hátrány maradt, a 70-es évektől kibomló, megerősödő munkahelyen kívüli ún. második gazdaság, háztáji gazdálkodás némi utólagos pótlást jelenthetett a - munkahelyi készségekkel, kapcsolatokkal kevésbé, ugyanakkor sajátos

családi, gazdasági feltételekkel rendelkező - "lemaradó" csoport egyes tagjainak, de elsősorban csak a kevésbé későn induló, fiatalabb korosztálybelieknek.

A többi csoportnál egyrészt nem válik így szét a munkahelyi-nem-munkahelyi kereső munkába állás, másrészt jobban összekapcsolódik a nappali iskola befejezése a kereső munka elkezdésével. A nappali iskola befejezésekor, vagy azt követően munkába állók közül a szakmunkás végzettségűek és egyetemet elvégzők mintegy 80 %-a rögtön munkába áll már az első kohorszban is, a második kohorszban több mint 90 %-uk. Ez mindkét generációban "simább" iskola utáni munkába állást jelez, mint az érettségizetteké. Náluk némi késés figyelhető meg a munkahelyi, illetve kereső munkába álláskor. /Lásd a 19. táblát, 7. ábrát./ Ez azonban az "elkészítőktől" eltérően - döntően "csak" egy, legfeljebb két év késés: oka az elhelyezkedés nehézsége, illetve a munkábaállást megelőző bevonulás lehet.

A két korosztály és az egyes csoportok nappali iskola befejezését követő munkahelyes és nem-munkahelyes munkába állásának alakulásakor nem hagyhatják figyelmen kívül azt - az egyes csoportokat eltérő mértékben érintő - kérdést, hogy elérhető közelségben egyáltalán van-e iskola, ahol még megfelelően tovább lehetne tanulni, van-e munkahely, ahol munkába lehetne állni, valóban van-e családi gazdaság, s mekkora, ahol - ha családtagként is, de - hasznos munkát lehet végezni. A települési hierarchia különböző szintjein élőknel ezek részbeni vagy teljes hiánya nem kis szerepet játszott az első generáció - s azon belül is különösen a "lemaradók" - sajátos induló életidő-szerkezetének alakulásában, s még számottevő szerepet játszott a fiatalabb generáció egyes csoportjainak életében is.

19. tábla

A nappali iskolák befejezése és az első munkahelyi munkavállalás időbeni kapcsolata a legmagasabb nappali iskolai végzettség szerint /%/

/A nappali iskola befejezésekor, vagy azt követően munkahelyi munkát vállalók = 100 %/

1. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése...	-8 al- talános	8 al- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
... azonos évben	6	17	79	50	75	82	29
... után	94	83	21	50	25	18	71
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése...	-8 al- talános	8 al- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Főis- kola	Egye- tem	Együtt
... azonos évben	33	58	92	82	100	95	78
... után	67	42	8	18	0	5	22
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

Ezek a hiányok is egy-egy, vagy több évvel hátráltatják a munkába állást. Így lehetnek nagyobb arányban "évvesztések" a települési hátránnyal indulók. Ha pedig nemcsak azt az évvesztést vesszük figyelembe, amely közvetlenül a munkába álláshoz kapcsolódik, hanem azt a sokkal kevésbé mérhető, de annál jelentősebb "folyamatos évvesztést" is, amely abból adódik, hogy a szűkös lehetőségeken belüli kényszer-választások egyben mindig idővesztést is jelentenek, szűkítik és időben eltörlják a munka szféráján belüli helyzetjavítás, szakmai továbblépés, anyagi gyarapodás esélyeit, akkor láthatjuk, hogy az említett hátrányok hogyan erősíthetők - az életidő-szerkezet alakításán keresztül is - a társadalmon belüli egyenlőtlen viszonyokat.

Az idő szerepe az iskolai végzettség és az induláskori munka kapcsolatában

Az iskola befejezése és a munkába állás fordulópontján megkérdezetteink az iskola szférájából a munka szférájába, az iskolarendszer különböző szintjeiről kilépők csoportjaiból a munkamegosztási rendszer különböző szintjeire, posztjaira belépők csoportjaiba kerülnek. A kilépési és a belépési szintek közötti kapcsolat mindkét kohorszban igen erős, ez az iskolarendszert és munkamegosztási rendszert összekapcsoló szabályozók, társadalmi mechanizmusok működésének "hatékonyságát" jelzi.^x

^x"A munka társadalmi megosztása végső fokon úgy épül föl, amelyen jellegűek és ehogyan egymáshoz kapcsolódnak a tulajdon, a hatalom és a tudás viszonyai, a voltaképpeni "strukturageneráló" viszonyok. Történelmileg, illetve különböző társa-

dalmi formációkban nemcsak ezek jellege változik, hanem relativ fontosságuk is. Különösen fontos kérdés ma a tudásra épülő viszonyok szerepének rohamos növekedése,

Ezekre az alapvető, s bizonyos értelemben rejtett, a felszínen nem mindig látható viszonyokra épülnek rá a munkamegosztás manifeszt, látható és közvetlenül tapasztalható viszonyai, amelyek a konkrétan végzett munkák jellegében öltenek testet." /Ferge Zsuzsa: i.m. 44.o./

Az elvégzett szintek és az induló munkamegosztási pozíciók közötti megfelelés a két generáció egészében továbbberősödött, s mindkét generációban a nappalin szakmát, egyetemi végzettséget megszerzők, illetve a szakmunkásként, értelmiségiként munkába állók körében a legerősebb.^x /Lásd a 20. táblát./

^{xii}

Ismert "kategória-előállítási" hatásokkal itt számolni kell az adatok értelmezése során.

A két generáció egészében, s az egyes csoportokban a kilépő-belépő posztok eltéréseire jelentős hatást gyakorol, hogy a kilépés-belépés időbeni sorrendje nem egyértelműen meghatározott, mindig vannak, akik - generációként, csoportonként változó arányban - még a nappali iskolák befejezése előtt munkába állnak.

A nappali befejezése előtt munkát végzők arányát tekintve nem, de az induló foglalkozás jellegében jelentős különbség van két olyan, egymáshoz közelálló csoport között is, mint a főiskolát, illetve egyetemet végzettek. /A megjelenő arányokat némi fenntartással kell kezelnünk, tekintettel a csoportok igen kis részarányára./ E két, nap-

20/a. tábla

A legmagasabb nappali iskola foka és az induló munkajelleg közötti kapcsolat /%

1. kohorsz

Induló munkajel- leg. Nappali- iskola foka	Mezőgaz- dasági fizikai	Segéd- munkás	Betani- tott munkás	Székun- kás	Egyéb szelle- mi	Értelmi- ség	Vezető	Együtt
- 4 elemi	69	25	3	6	1			100 4
5-7 osztály	50	39	44	3	5	1	1	100 32
8 általános	35	37	34	10	12	5	35	100 26
Szakközép	7	19	16	66	76	1		100 23
Érettségi	13	17	3	17	6	33	8	100 6
Főiskola	18	1				9	73	100 2
Egyetem	4	1				8	79	99 5
Együtt	31	29	100	20	100	5	6	100 100

2C/b. tábla

A legmagasabb nappali iskola foka és az induló munkajelleg közötti kapcsolat /%/

2. kohorsz

Induló munkajelleg és Nappali Iskola foka	Mezőgazd- ság fizikai	Segéd- munkás	Beteni- tott munkás	Szaktun- kás	Egyéb szel- lemi	Értelmi- ségi	Vezető Együtt
- 8 általános	32 25	50 22	12 9	3 1	3 2		100 8
8 általános	30 64	40 53	22 49	6 2	2 5		100 21
Szakközép	3 11	5 15	5 26	84 83	3 14		100 46
Érettség		12 9	8 12	39 12	36 63	5 10	100 15
Főiskola			6 2	18 1	35 14	35 19	100 4
Egyetem		4 1	4 2	4 1	4 2	82 71	102 6
Együtt	10 100	17 100	10 100	47 100	9 100	7 100	100 100

palin felsőfoku végzettséget elért csoport társadalmi rek-
rutációjának, életútjának eltérésére utalhat, hogy az el-
ső kohorsz főiskolát elvégző tagjainak 18 %-a végzett me-
zőgazdasági fizikai munkát még első munkába állásakor, az
egyetemet végzetteknek csupán 4 %-a. Ugyanakkor a két ok-
tatási forma "értékének" fokozódó munkaerő-piaci elkülönü-
lését is tükrözheti, hogy a második generációból nappalin
főiskolát végzetteknek csak alig több mint 1/3-a helyezke-
dett el értelmiségiként /míg az egyetemet elvégzők 82 %-a/,
több mint fele szakképzett fizikai, egyéb szellemi munka-
körben kezdett dolgozni /részben a nappali főiskola befe-
jezése előtt, de részben azt követően is/.

Szintén jelentős változások zajlottak le az érettségit
megszerzők, s az egyéb szellemiként munkába állók körében.
Míg az első generációból nappalin érettségit szerzők kö-
zel 1/3-a dolgozott már a nappali iskola befejezését meg-
előzően is, s szintén ilyen arányban vannak köztük olyanok,
akik mezőgazdasági fizikaiként, illetve segédmunkásként
kezdték dolgozni, addig a második generációból érettségit
megszerzők alig 3 %-a végzett a nappali iskola befejezése
előtt kereső munkát, s az egyéb szellemi munkakörök mel-
lett elsősorban szakmunkásként álltak munkába. Ez az érett-
ségi és a szakmaszerzés iskolarendszeren belüli, illetve
élet-stratégián belüli összekapcsolódásának - az érettségi
utáni szakmaszerzés, illetve a szakmaszerzéshez kapcsoló-
dó, az utáni érettségi lassu elterjedésének - a követke-
ménye.

Végül az iskolarendszeren, illetve a munkamegosztá-
si rendszeren belüli strukturális változásokat tükrözi,
hogy mind a 8 általánost, mind a 8 általánosnál keveseb-
bet elvégzők körében csökkent a mezőgazdasági fizikaiként
munkába állók aránya, s nőtt a segéd-, illetve betanított
munkásként történő elindulás - ugyanakkor a munkamegosztás

ezen pontjain elindulók körében csökkent a 8 általánost el nem végzők aránya, s nőtt a 8 általánost elvégzőké.

Mindezzel együtt a /nappali/ iskola-rendszerben elért szint és a pályakezdés kapcsolata szorosabbá vált, így - a nappali iskola időbeni kötöttségén keresztül - a munkamegosztás különböző posztjaira belépő csoportok ehhez kapcsolódó időszerkezete is meghatározottabbá vált. /Lásd a 18. és a 21. táblát./

A munkamegosztás eltérő posztjaira lépnek be azok, akik még a nappali iskola befejezése előtt, vagy a nappali iskola befejezésekor, illetve hosszabb-rövidebb idővel ezt követően állnak munkába.

A nappali iskolák befejezését megelőzően munkába állók mindkét kohorszban elsősorban segédmunkásként, szakmunkásként dolgoznak. A nappali befejezését követően "elkészve" munkába állók között pedig az időtáv, "elkészettség" növekedésével párhuzamosan rendre nő a mezőgazdasági fizikai-ként, betanított munkásként munkát kezdők aránya. /Lásd a 22. táblát./ Vagyis a nappali iskola befejezéséhez viszonyított minél későbbi munkahelyi munkába állás párosul a kvalifikációt nem igénylő, elsősorban mezőgazdasági jellegű posztokra történő kezdő belépéssel, így a "késés" egy sajátos jellemzője a munkamegosztás kvalifikációt nem követelő szférájában történő pályakezdeményezésnek. A tendencia általánosítható elemein túl^x, itt az első kohorsz "elkészve" munkahelyi munkábaállóiának sajátos "történelmi meghatározottsága" /magán gazdaságból téesszbe belépése stb./ döntő szerepet játszott /erről már szoltunk/.

^xA piac önműködő mechanizmusai révén, amelyek előre látható és kiszámítható természeti szükségesszerűségek-ként jelennek meg, az importált és kívülről a társadalomra kényszerített "gazdasági kozmosz" hallgatóla-

21. tábla

A nappali iskolák befejezése és az első kereső-
munkavállalás időbeni kapcsolata az induló munka-
jelleg szerint /%/

1. kohorsz

Kereső munkavál- lálás a nappali is- kola befe- jezése..	Mezőgaz- dasági fizikai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott munkás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Együtt
.. előtt	11	23	38	26	22	19	21
azonos évben	52	27	29	52	39	65	43
.. után	37	50	33	22	39	16	36
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Kereső munkavál- lálása a nappali is- kola befe- jezése...	Mezőgaz- dasági fizikai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott munkás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Együtt
.. előtt	10	20	12	13	15	13	14
azonos évben	63	63	54	80	65	84	71
.. után	27	17	34	7	20	3	15
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

gosan ugyan, de valamennyi gazdasági szereplőtől meghatározott beállitottságokat és képességeket követel. Ezek között különösen fontosak az idővel kapcsolatos beállitottságok, mint például az, hogy az egyén hajlandó és képes arra, hogy előrelátással és számítással legyen urra a gazdasági mechanizmusokon. E beállitottságok és képességek viszont a szóban forgó mechanizmusok feletti tényleges uralom függvényei. Az a hajlam, és még inkább az a tudatos törekvés, hogy ésszerű számítás segítségével az egyén "elsajátítsa" jövőjét, szorosan az elsajátítás sikerének esélyeitől függ, ezeket pedig az adott gazdasági körülmények határozzák meg. Az a szakértelem, amely az objektív stratégia "kiválasztásához" szükséges, nagyon egyenlőtlenül van elosztva, körülbelül úgy, mint az a hatalom, amely a stratégiák sikerét meghatározza." /P.Bourdieu: i.m.243.o./

A relatív késői indulás, az iskola befejezését követő későbbi munkahelyi és nem-munkahelyi munkába állás azonban nem jelent egyben az életidőn belül is későbbi munkába állást. Sőt, a munkamegosztás kvalifikációt nem igénylő /időben rövidebb iskolába járást követelő/ csoportjaira keresőként /nem feltétlenül munkahelyre/ belépők átlagosan korábban kezdenek el dolgozni, mint kortársaik. /Lásd a 23. táblát./

Miközben a két generációt összehasonlítva némileg nőtt a kereső munkába állás átlagos koréve, ezen belül is elsősorban a betanított, szakmunkásként pályakezdőké, addig a mezőgazdasági fizikusiak életidőn belüli igen korai kereső munkába állásának az átlagos ideje nem változott, a segédmunkásoké pedig még némileg csökkent is.

/E kis mértékű változásokból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, mivel az átlagok egy-egy évnvi változá-

22. tábla

Az induló munkajelleg és első munkahelyi munka-
vállalás és a nappali iskolák befejezése közötti
időbeni kapcsolatot szerint /%/

1. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése..	Mező- gazda- sági fizi- kai	Segéd- munkás	Beta- nitott munkás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Együtt
..előtt	8	35	11	32	7	7	100/16/
azonos évben	12	17	6	41	7	16	99/25/
..után 1-5 évvel	35	38	7	11	6	4	99/31/
..után 6-10 év- vel	48	35	4	9	3	0	99/16/
..után 11 évvel	68	17	10	3	2	0	100/12/
Együtt	31	29	8	20	5	6	99/100/

2. kohorsz

Munkahelyi munkavállalás a nappali iskola befejezése..	Mező- gazda- sági fizi- kai	Segéd- munkás	Beta- nitott munkás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Együtt
.. előtt	8	22	8	43	12	7	100/13/
azonos évben	6	14	6	55	9	9	100/68/
..után 1-5 év- vel	25	25	17	20	12	1	100/15/
után 6 évvel	38	15	31	8	8	0	100/4/
Együtt	10	17	10	47	99	7	100/100/

sának megbízhatósága, illetve fontossága önmagában vitatható./

Tul annak társadalmi tartalmán, hogy így a mezőgazdasági fizikaiként, illetve segédmunkásként munkába állók átlagosan már 3-4 éve dolgoznak, mire a szellemi munkakörökbe belépők elkezdik munkájukat, s 7-8 éve, mire az értelmiségiekként indulók is belépnek, erről a következtetésre is juthatnánk, hogy e szakképzetlen csoportok tagjai a munkamegosztás szférájában nemhogy időben "lekésők" lennének, de relative előbb, életidőben pedig "tul korán" indulók. A kereső munka elkezdését tekintve ez úgy tűnik igaz, az ennél szűkebb munkahelyi munka elkezdését tekintve azonban - legalábbis az idősebb kohorsz esetében - nem /Lásd a 23. táblát./

Ahol a nappali iskola befejezése és a keresővé válás, illetve a munkahelyi-nem-munkahelyi keresővé válás a leginkább elválík egymástól - az első generációban mezőgazdasági fizikaiként, illetve betanított munkásként indulóknál -, ott a késői munkahelyi indulás abszolút korévekben is megjelenik. /Ennek hatásáról az iskolarendszerből szakképzetlenül kilépőknél szóltunk./ /Lásd a 8. ábrát./

Csupán megemlítjük, hogy a kereső és munkahelyi munkák kezdetének csoportonkénti eltérései egyben - a jövőt tekintve - azt is jelentik, hogy míg a vezetők, értelmiségiek hozzávetőlegesen, átlagosan 37 évet fognak végigdolgozni nyugdíjas koruk eléréséig, addig az idősebb fizikaiak várhatóan 39-43 évet, a fiatalabbak 42-44 évet - munkahelyen. Egyes csoportjaik pedig jelentős kereső, de nem munkahelyen végigdolgozott munkás éveiket "vesztik el" az időbeli különbség és a nyugdíjjogosultság szabályozása miatt. /Az összesen várható munkásévek csoportonkénti különbségeit legfeljebb éppen a korábbi rokkantnyugdíjba menetelek csökkenthetik./

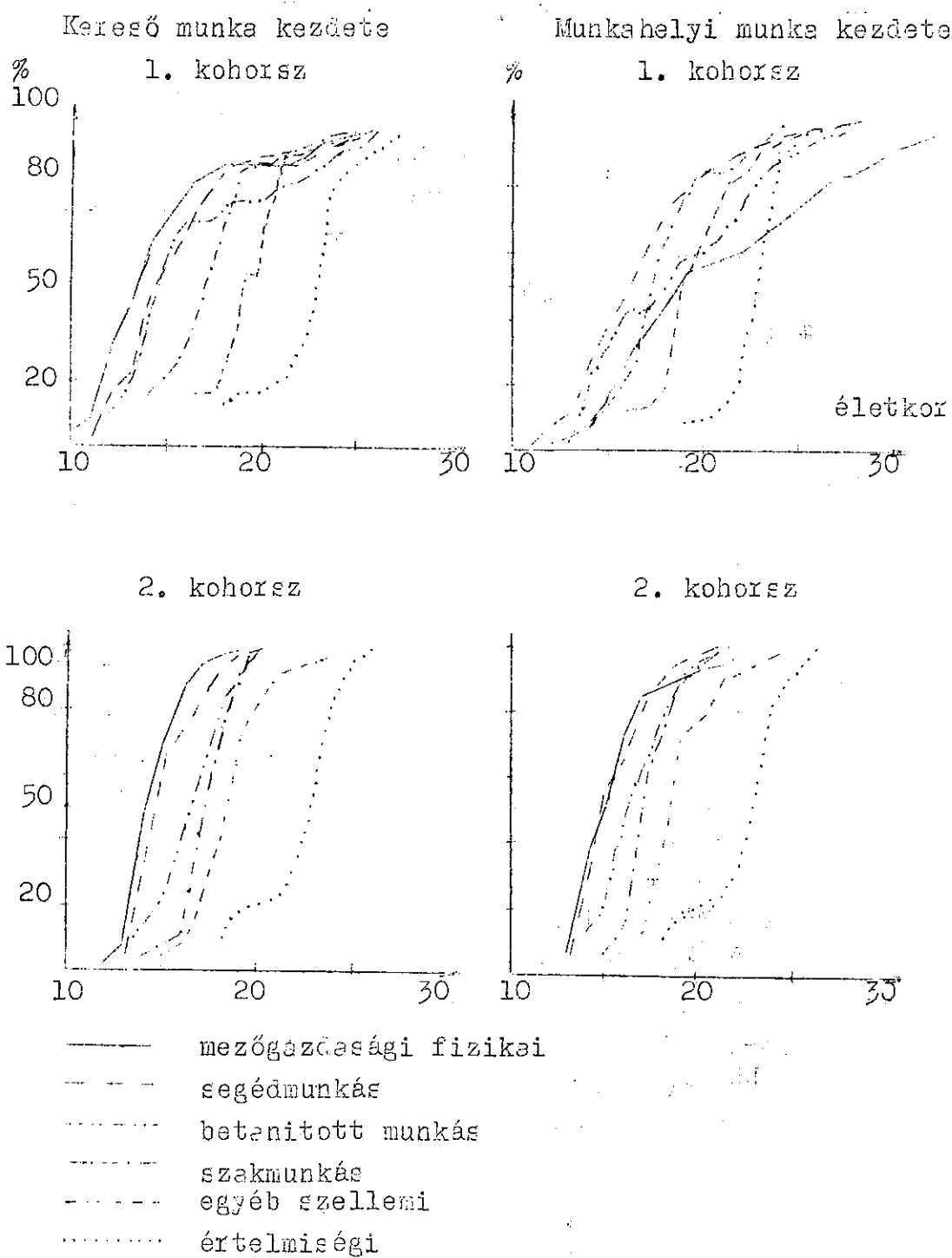
23. tábla

Az első kereső és az első munkahelyi munkavállaláskori
átlagos életkor az induló munkajellem szerint

Átlagos életkor	Mező- gazda- sági. fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Veze- tő	Együtt
1. kereső munka- vállá- lás								
1. kohorsz	15	16	16	17	19	23	22	16
2. kohorsz	15	15	17	18	19	23	23	17
1. munka- helyi munka- vállá- lás								
1. kohorsz	21	17	19	18	20	23	22	19
2. kohorsz	16	16	17	18	19	23	23	18

8. ábra

Az első kereső és az első munkahelyi munkavállalás időbeli alakulása az induló munkajellemeg szerint /kumulált %/

Az idő szerepe a családi szerepmegosztásban

Ha az életidőn belül az "elindulási" korszak egyik záróeseményének a szülőktől való elköltözést tekintjük, akkor ezt látjuk, hogy a korszak belső szerkezete a különböző társadalmi csoportok esetében egymástól jelentősen eltérő módon alakul - nem utolsósorban a nappali iskolába járás és a munkába állás abszolút és relatív idejének társadalmi csoportonkénti eltérései következtében.

A magasabb iskolai fokozatot elérők körében meghatározó és szinte kizárólagos szerepet játszik az "elindulási" korszakon belül az iskolába járás. Ebben az esetben a szülőkkel való együttélés /kvázi-együttélés/ periódusa nagyobb részt egyben az "eltartottság" hosszú időszaka is.^x

^xCsak megemlítjük ezt a hipotézisünket, hogy sok más tényező mellett a családok ökonómiai, idő- és munkaerő-gazdálkodásának belső logikája is szerepet játszhat abban, hogy a tovább iskolába járók, magasabb iskolai végzettségűek családjában magasabb a nők, az anyák munkavállalási "hajlandósága" s ez részben - akár nem-tudatosan - a felnövekvő generáció hosszabb nem-kereső, tanulási idejének a biztosítása, kompenzálása érdekében alakul így. Ezzel szemben az alacsonyabb iskolai végzettséget elérők, rövidebb ideig iskolába járók családjában a korai munkába állás hamarabb javítja a család kereső-eltartott arányát - legalábbis a szinten maradáshoz nincs annyira szükség az anya munkába állására. Bár családi szinten az "eredmény" ugyanaz, azonban az ok-okozati kapcsolat ennek éppen az ellenkezője is lehet: ahol az anyák munkába állására kevésbé van lehetőség, ott nő a gyerekek korai munkavállalásának a szükségessége, kényszere. /Ezt a

"belső ökonómiát" természetesen a társadalmi csoportonként jelentősen eltérő jövedelem-különbségek, a "feljebb jutás", boldogulás lehetőségei, a női munkavállalás lehetőségei, az eltartott családtagok /gyerekek/száma, a kereső gyerek/ek/ otthonmaradásának esélyei stb. mind lényegesen befolyásolják./

Az említett esetekben az együttélő családon belüli státusza dominánsan tanulói státusz. Így időben mérhetően is megnő a család és a családi háttér jelentősége. E csoport tagjai még tanulók, amikor kortársaik - sőt a fiatalabb évfjártokba tartozók zöme is, köztük esetleg testvéreik - már dolgoznak. Az ebből az időbeli "eltolódásból" adódó feszültségek feloldását és az aktuálisan jelentkező családi áldozatvállalást szolgáló kulturális és anyagi tőkével az egyes társadalmi csoportokba tartozó családok eltérő mértékben rendelkez/het/nek.^x

^x"A magas szintű tudáshoz való eljutás korlátozásának az a leghatékonyabb és - a felszínen - a legkevésbé feszültséget teremtő módja, ha sokaknál, alkalmasint a többségnél, már viszonylag korán sikerül elérni azt, hogy ne óhajtsák vagy igényeljék a magas szintű tudást. Ehhez ezzel a többséggel el kell belülről fogadtatni, hogy ama magas szintű tudás, az ehhez vezető magas szintű iskolázás "nem nekik való", ennek megszerzésére nem is lennének képesek - de értelmese lenne ennek." /Ferge Zsuzsa: i. m. 185.o./

A középfokú iskolát végzettek körében az iskolába járás, tanulás mellett jelentős a már keresőként, de még a szülőkkel élési periódusa is. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező csoportokban pedig - mint már láttuk - korosztályuktól sajátosan eltérő hosszú periódusa az együtt-

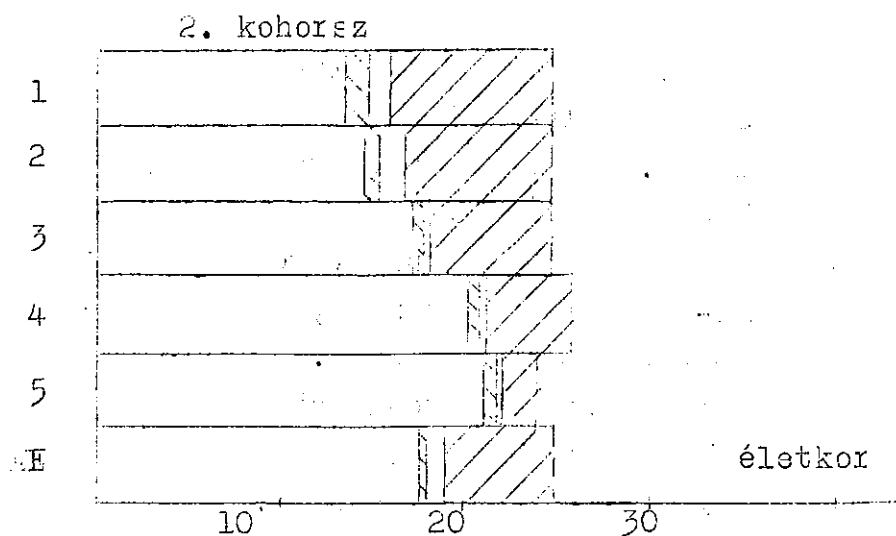
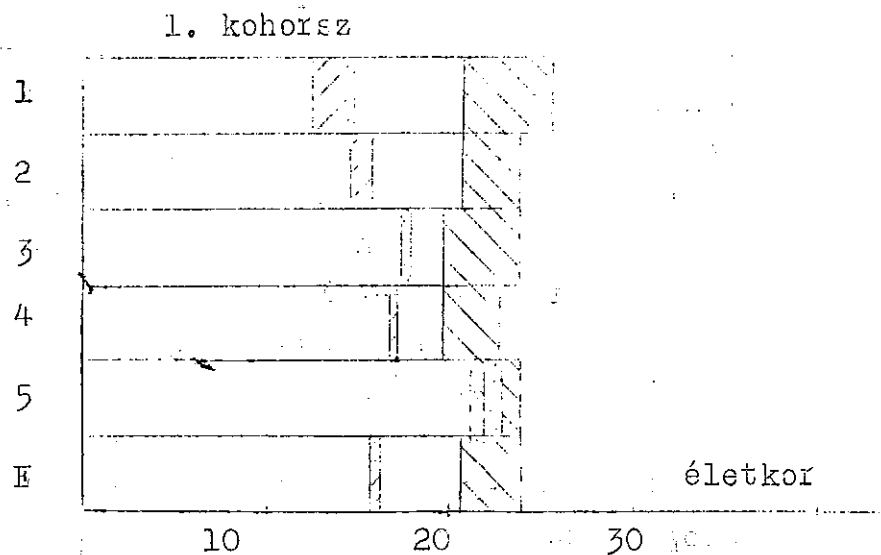
élésnek a közvetlenül nem kereső munkavégzőként, fiatal kortól segítő családtagként otthon élés. /Lásd a 9. ábrát./ Az ilyen "nem-kereső" munkavégzés szerepe a második generációban már csökken, azonban a kereső munkavégzés szerepének növekedése nem jár együtt a szülőktől való korábbi elköltöztetéssel - így megnő a keresőként szülőkkel együttélés súlya.

Ezzel egy olyan több éves periódus épül be egyre inkább e generációk, illetve említett csoportjaik életébe, amelyben a családtól relative független kereső lét nem párosul egzisztenciális függetlenséggel, a pályakezdő ugyan már önálló termelő részese a társadalmi munkamegosztás egészének, önálló /termelő-fogyasztó/ háztartása azonban még sincs. /Magát - munkaerejét - már "fogyasztja", de önálló felhalmozása még nincs./ E kettősség, egyidejűség határozza meg e csoportbeliek induló periódusbeli családon belüli szerepét, a végzett kereső munka értékelését, fontosságát, a hatást gyakorol kereső munkája munkahelyen belüli értékelésére is.

Ezzel szemben a nappalin magasabb iskolai fokozatokat elérők "szerep-készletéből" lényegében hiányzik a szülői együttéléssel összekapcsolódó nem-kereső munkavégzés, a több évvel rövidebb a keresőként még szülőkkel élés periódusa is. Körükben a tanulás /intézményes nappali formájának/ befejezését ha nem is rögtön, de viszonylag hamar követi az elköltözés, a "teljes" önállósulás. A "megkettőzött lét" rövidebb, átmeneti periódusként jelenik meg e csoport tagjai életében.

9. ábra

Tanulás és munkavégzés a szülőkkel való együttélés idő-
szakában a legmagasabb iskolai végzettség szerint
/átlagos évek/

 a nappali iskola befejezése és az első kereső munkavállalás közötti átlagos időtáv

 a nappali iskola utáni munkahelyi munkavállalás és a szülőkkel való elköltözés közötti átlagos időtáv

1: 8 osztály alatt

4: érettségi

2: 8 osztály

5: felsőfoku végzettség

3: szakmunkásképző

E: együtt

Van-e kapcsolat a munkában töltött évek és a házasságkötés ideje között?

Az elindulás egy más szempontú "záró" életeseeménye a házasságkötés. Ezzel megint lezárul - mint ahogy már az iskolabefejezéssel, munkába állással is - a gyermek-ifjú... kor egy szakasza, s egy újabb, önállóbb életszakasz kezdődik - még ha valamelyik szülővel együttélve is. Ez is egy olyan életeseemény, mely a családi, s ezen keresztül társadalmi pozíció-változás mellett általában lényegesen módosítja az addigi életformát, életmódot. A házasságkötés idejének vizsgálatakor is az érdekel bennünket, hogy az egyes társadalmi csoportokban mikor következik be ez az életforma-, családi "pozíció"-váltás; illetve az egyes csoportokban milyen hosszúak a házasságkötés és más életeseemények közötti időszakok.

A házasságkötés életidőn belüli "abszolút ideje", a házasságkötéskori életkor a vizsgált két generációban, s az általunk vizsgált csoportokban nagyfokú állandóságot mutat. A házasságkötéskori átlagos életkor 25 év /ettől néhány csoport átlaga is csak legfeljebb plusz-minusz 1 évvel tér el/, mindkét kohorsz tagjainak több mint fele 21-25 éves kora között, közel 80 %-a 21-29 éves kora között kötött házasságot. Mind az ezt megelőzően /"korán"/, mind az ezt követően /"későn"/ házasulók kissé nagyobb arányt képviselnek a kevesebb iskolát elvégzők, szakma nélkül munkába állók körében. Ez azonban sem átlagos házasságkötési korukat, sem házasodási "ütemüket" lényegesen nem befolyásolja. /Lásd. a 10. ábrát./

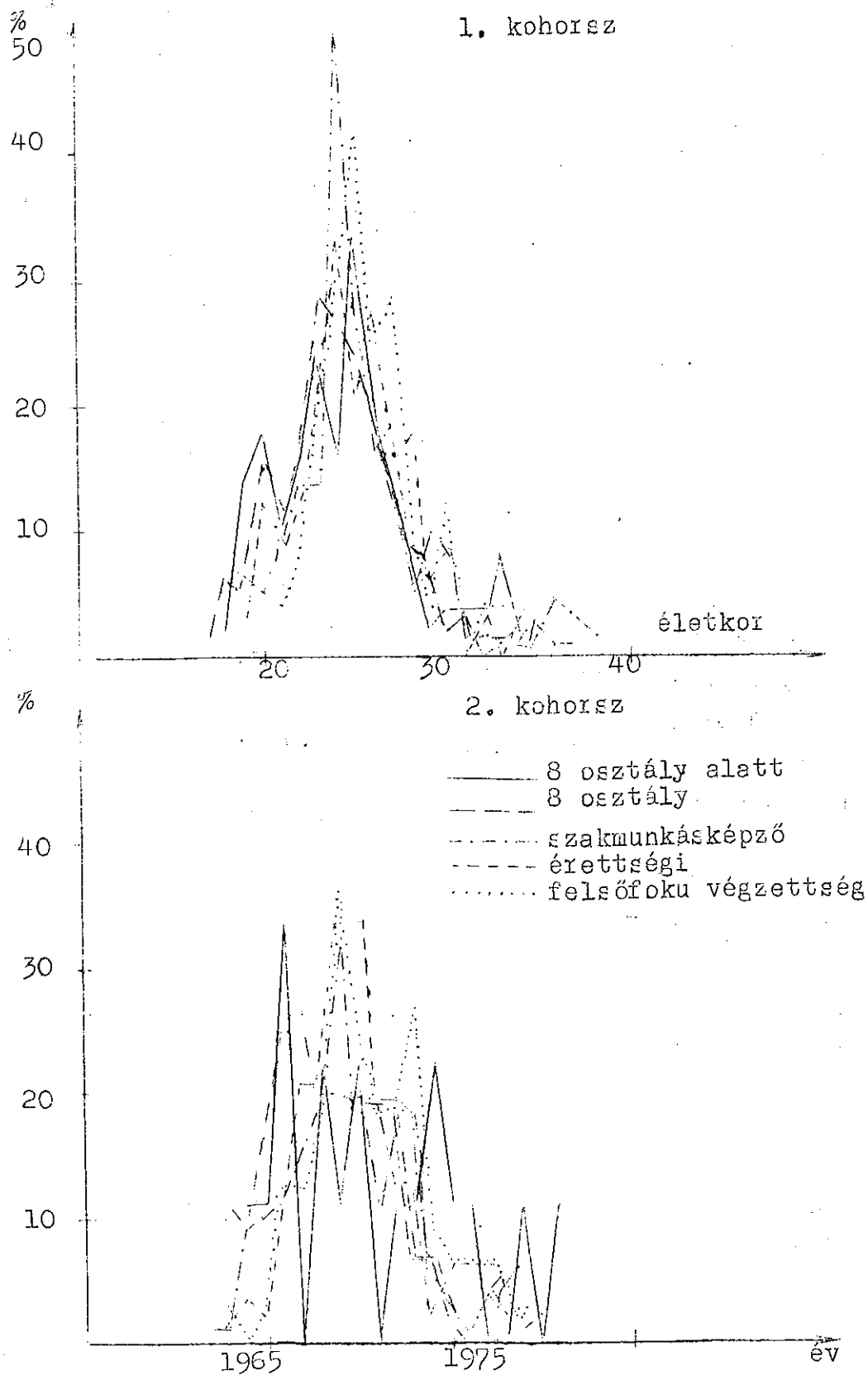
A házasságkötés átlagos idejének állandósága, meghatározott életkori szakaszhoz kötöttsége tulajdonképpen ki is jelöli relatív helyét az egyes csoportok eltérő időszervezetének egészében.^x

*Éppen a kevésbé vagy lényegesen eltérő időszerkezetek miatt is elgondolkodtató a házasságkötési kor megfigyelt állandósága /lassu csökkenése/. E jelenség magyarázatát nem tudjuk, legfeljebb gyanítjuk, hogy ennek az életeseeménynek az idejét talán inkább biológiai, pszichológiai tényezők határozzák meg, mint a különböző jellegű és súlyú szociális tényezők. Természetesen ez sem zárható ki, hogy a hatást gyakorló szociális tényezők együttesen végül is szisztematikusan egy közel állandó átlag és eloszlás irányába mutatnak. /Lásd erről részletesebben: Csernák Józsefné: Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után. Születési kohorszok házassági táblái. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 1983./
/Lásd a 11. ábrát./

A házasságkötés és az első munkahelyi munkavállalás időbeni sorrendjének sajátos alakulása ismét felhívja a figyelmet az idősebb generáció speciális, a többi korosztálybelitől lényegesen eltérő időstrukturával rendelkező szakképzetlen csoportjaira. /Lásd a 24., 25. táblát./ A 8 általánosanál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők 21 %-a, a 8 általánossal rendelkezők 15 %-a; a mezőgazdasági fizikaiként munkába állók 19 %-a, a betanított munkásként munkába állók 12 %-a kötött első munkahelyre történő belépését megelőzően házasságot /a többi csoportban, a a fiatalabb generáció egészében csak szórványosan fordul ez elő/. Az előbb megházasodók "abszolút időben" nem feltétlenül "korán" házasulók és ugyanakkor "későn" munkahelyre beállók; első-sorban ez utóbbiak köréből kerülnek ki, miközben "normál" időben kötnek házasságot. Az első generáció e munkahelyi munkába állásban "elkéső" tagjait már házasesemberként éri a 60-as évek eleji második téjeszesítési hullámmal járó munka-

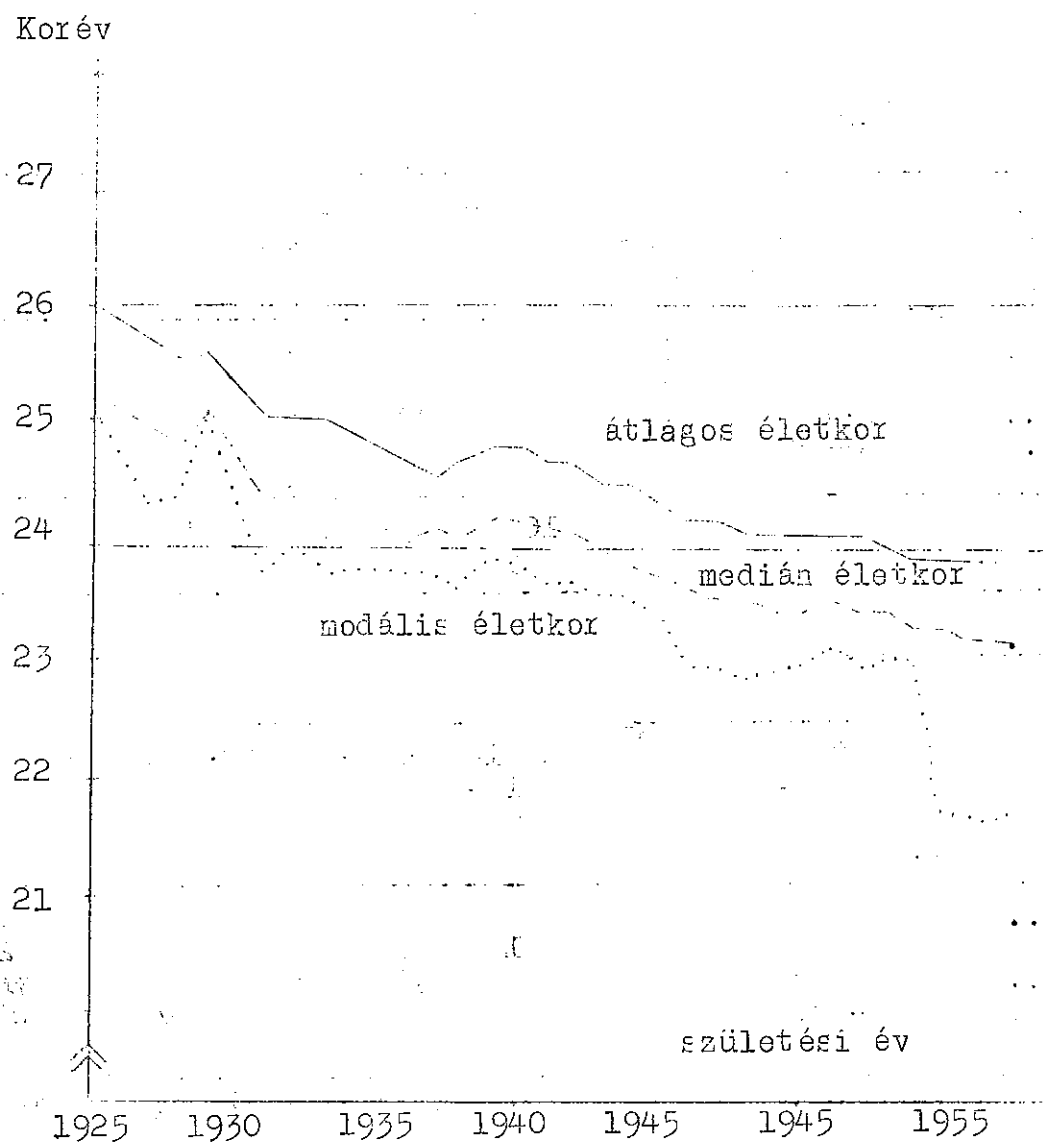
10. ábra

A házasságkötés időbeli alakulása a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

11. ábra.

Az 1925-1957 között született férfiak első házasságkötési
átlagos ideje /korév/

Forrás: Az első házasságkötések alakulása Magyarországon
a II. világháború után. KSH. 1985. 81.o.

24. tábla

A házasságkötés és az első munkahelyi munkavállalás
időbeni kapcsolata a legmagasabb iskolai végzettség
szerint /%/

/A házasságot kötöttek = 100 %/

1. kohorsz

Házasságkötés az első munka- helyi munkavál- lalás...	-8 ál- talá- nos	8 ál- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
.. előtt	21	15	5	6	2	11
azonos évben	9	5	4	2	6	5
..után 1-9 évvel	48	59	58	65	88	60
.. után 10-évvel	22	21	33	27	4	24
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	4	5	8	7	4	6

2. kohorsz

Házasságkötés az első munka- helyi munkavál- lalás...	-8 ál- talá- nos	8 ál- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
.. előtt	0	1	0	0	8	1
azonos évben	0	1	1	0	8	2
..után 1-9 évvel	44	60	76	78	70	71
..után 10-évvel	56	38	23	22	14	26
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	10	8	7	7	5	7

25. táblázat

A házasságkötés és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeli kapcsolat az induló munkajelleg szerint /%/

/A házasságot kötötték - 100 %/

1. kohorsz

Házasságkötés az első munkahelyi munkavállalás...	Mező- gazda- sági fizikai	Segéd- munkás	Beta- nitott munkás	Szak- munkás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Vezető	Független
.. előtt	19	8	12	6	9	0	100	11
azonos évben	9	2	6	3	0	7	100	5
.. után 1-5 évvel	28	24	32	24	45	86	100	31
.. után 6-9 évvel	22	34	24	42	32	7	100	29
.. 10-évvel	22	32	26	25	14	0	100	24
Független	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	4	7	6	7	5	2	100	6

1880

25/a. tábla /folyt./

A házaságkötés és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolat az induló munkajelleg szerint /%/

/A házaságot kötötték = 100 %/

2. kohorsz

Házaságkötés az első munkahelyi munkavállalás...	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betanított munkás	Szakmunkás	Egyébszerű	Értelmiségi	Vezető	Együtt
.. előtt	3	0	0	0	0	16	10/	1
azonos évben	0	0	0	1	3	16	10/	2
.. után 1-5 évvel	13	20	31	39	47	55	150/	34
.. után 6-9 évvel	40	28	45	41	27	13	150/	37
.. után 10-évvel	44	52	24	19	23	0	10/	26
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	9	10	7	7	7	2	13/	7

helykeresés kényszere, s ez csak tovább fokozza "elkésztségük" bepótlásának reménytelenségét.

A felsőfoku iskolázottságig eljutó, értelmiségiként munkában állók iskolába járási ideje "belenyulik" a házasságkötés általános, s erre a csoportra is jellemző időszakába. Így a csoport tagjai az iskola elvégzéséhez időben szorosan kötődő munkahelyi munkavállalást követően igen gyorsan megházasodnak /ez értelmiségi pályakezdők 81 %-a az idősebb generációban, 65 %-a a fiatalabb kohorszban a munkába állást követő harmadik évben már házas/. A hosszabb iskolába járás, életidőben későbbi munkába állás nem eredményezi a /férfi/ pályakezdő csoport házasságkötési korának kitolódását. Ez viszont a különböző szférák közötti, illetve belüli váltások /iskolabefejezés-munkavállalás, munkavállalás-házasságkötés, szülőktől elköltözés, gyermekszületés stb./, életesemények sajátos időbeni egymásratorlódása révén felerősíti az ún. "fiatal, pályakezdő értelmiségiek problémái"-ként közismertté vált jelenséget. E csoport tagjainak specielisan rövid időintervallumon belül kell megküzdeniük a pályakezdés számos nehézségével, a gyorsan egymást követő helyzet-, státusz- és szerep-váltásokkal, ami ha nem is eredményez időbeni lemaradást, társadalmi hátrányt, szükségképpen permanens jelenséggé, "válság-csoporttá" avatja a generációk e csoportját.

A munkába állók többi csoportjának tagjai csak évekkel a kereső lét kezdetét követően kezdenek nagyobb arányban házasságot kötni /például az idősebb korosztály szakmunkás pályakezdőinek 67 %-a, a fiatalabb korosztálybeliek 60 %-a a kereső munkába állást követő 5 éven belül nem kötött még házasságot/.

Az életidő-szerkezet ilyen alakulása - melyben a gyermekkor-tanuló kor és a felnőtt kor-családalapítási kor közé beépül egy olyan sajátos időszak, amikor a kereső, munkahelyi

munka már bizonyos részleges egzisztenciális és társadalmi szerepbeli függetlenséget nyújt, de a családalapítással együttjáró kööttségek, terhek még nincsenek jelen - az érintett társadalmi csoportok egy jellegzetes ifju-felnőtt korszakát hozza létre. Ez a korszak - nem feledve az egyéb tényezőket - térben, munkában, keresetben nagyobb mozgásra, a korlátozó feltételeken belüli részoptimumok megközelítésére adhat lehetőséget. Nemcsak a munkahelyi és nem-munkahelyi munkákkal járó horizontális kapcsolatrendszernek a kiépítéséhez nyújthat optimális időbeni lehetőségeket, hanem az ilyen korszakában élő egyén sajátos helyzetéből adódóan - már/még viszonylag független /esetleg egzisztenciálisan is/ a szülői családtól, de még nem köti saját családja - előtérbe tolhatja az egyéb társas emberi kapcsolatrendszerek fontosságát is. Így ez a korszak egy sajátos "családon kívüli", társadalmi létmód, életstílus időbeni kerete lehet, mely hatást gyakorol az ezt követő "családba visszahelyezkedő", családalapító korszak formájára, sikerességére-sikertelenségére is.^x

^xEgyfajta általánosítással nevezhetjük ezt a korszakot "legény éveknek" is. Emellett szól, hogy a nők életútjának ez a szakasza /is/ a férfiakétól jellegzetesen eltérően alakul.

Sajnos ennek dokumentált kifejtésére egész dolgozatunkban nem térhetünk ki, mert csak egy részsokaság "kézifeldolgozásának" az adatai vannak a birtokunkban. A nők munkautjáról Havasi Éva tanulmánya szól részletesebben.

Családalapítás, otthonteremtés, a berendezkedés kezdete

A házasságkötéssel megkezdődik az immár önálló berendezkedés korszaka, Pontosabban: általában megkezdődik az önálló berendezkedésre való törekvés időszaka. Az az időszak, amikor a különböző szférákbeli tevékenységek szerveződésének súlypontja, céljai általában véglegesen áthelyeződnek a szülői háztartásból a saját család, saját háztartás területére. Ehhez kapcsolódó kérdésünk itt az, hogy időben mennyire "simán", zökkenőmentesen zajlik le ez a házasságkötést követő időszak, illetve mely csoportoknál, s időben mennyiben figyelhető meg "késleltetett" berendezkedési periódus.

Az önálló berendezkedés korszakának két meghatározó eseménye a családalapítás-gyerekszületés és a saját lakáshoz jutás. Emellett egyéb szférákbeli lényeges változások is kapcsolódhatnak ehhez a korszakhoz: legalább az egyik fél az összeköltözéssel lakást kell hogy változtasson /az együttélés kezdetén ez többnyire még valamelyik szülői lakás, hogy melyik, azt az adott esetben számos tényező befolyásolja: melyik szülői lakás nagyobb, hol van lehetőség minimális szeparálódásra, hány testvér él még otthon, melyik szülői lakás van az egyik fél munkahelyének a településén, milyenek a családon belüli emberi kapcsolatok, a szokások, normák stb./, a lakásváltoztatás településváltással is együttjárhat /a fiatalabb generációból a férfiak 78 %-a nem változtatott települést a házasságkötéssel: az esetek 55 %-ában egyik félnél sem volt településváltás, 23 %-ban a feleség költözött a férj településére; az esetek 14 %-ában a férj költözött a feleség településére, 5 %-ban mindkét fél új településre költözött - 3 %-bizonytalan/, s a berendezkedés lényeges változásokat válthat ki a munka szférájában is /jellemzően a feleségeknél, erről lásd Havasi Éva tanulmányát/.

E korszak első - általunk vizsgált - eseménye: a gyerekek megszületése. Népesedéspolitikai, társadalompolitikai intézkedések sora irányult az elmúlt évtizedekben ennek az életeseeménynek a befolyásolására. Az általunk vizsgált két generáció esetében ez - többek között - abban jelentkezett, hogy: az idősebb korosztály egy része az ún. "Ratkó korszak"-ban érkezett el családalapítási időszakához, egy részük ezt követően - míg a fiatalabb korosztály 1970 körül, a Gyes bevezetését követő években. A "Ratkó korszak"-beli gyerekszülési "kötelezettséget" jelzi, hogy 1950-53 között ezer 15-49 éves nőre 1 művi vetélés jutott, az ötvenes évek végén már 60, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján 70-80, azonban az ezt követő újabb abortusz-ellenes időszakban ez 40 alá csökken. /A spontán vetélések aránya sokkal kevésbé változott e hosszú időszakban: 1950-ben ezer 15-49 éves nőre 14 spontán vetélés jutott, 1975-ben 11.^x/A két generációt érintő kényszerítő szabályozók mellett a családalapítást ösztönző szabályozók is részben módosultak, részben változatlanok maradtak. Fokozatosan bővült a családi pótlékban részesülés jogi lehetőségének a köre, illetve ennél gyorsabban bővült a családi pótlékban részesülők aránya /1953-tól a termelőszövetkezeti tagok is kaphattak családi pótlékot, ez azonban ekkor még a mezőgazdaságban dolgozók egy jelentős részét kizárta az e juttatáshoz való hozzájutásból, a második téveszesítési hullámot követően viszont felgyorsult az e juttatásban valóban részesülők arányának a növekedése/. A családi pótlék összege is jelentősen megnőtt a két korosztály családalapítási időszaka között, azonban ennek reálértéke a "megkésett korrekciók" közötti periódusokban rendre csökkent.^{xx}

^xEgészségügyi helyzet. 1977. KSH.

^{xx}A két gyerek utáni családi pótlék átlagos havi összege 1950-ben 40 Ft, 1960-ban 75 Ft, 1970-ben 300 Ft, 1975-ben 600 Ft volt. A kifizetett családi pótlék 1960-ban a nemzeti jövedelem 0,9 %-át tette ki, 1970-ben 1.0 %-át. /Lásd erről Ferge Zsuzsa: i.m. és Ferge Zsuzsa: A gyermekes családok jövedelmi helyzete. Valóság, 1980. 8. sz./

"Az életszínvonal emelésének a korábbi években történt elhanyagolása, az 1951. évi ár és bérrendezés a családi pótlék összegszerűségének kedvezőtlen alakulását eredményezték. A családi pótlék összege ugyan tekintélyesen emelkedett, az árrendezés okozta többlet terhek azonban a többgyermekes családokra aránytalan terheket róttak. Időközben a fokozatos béremelések a nemcsaládos és többgyermekes családok közötti aránytalanságot stabilizálták, minthogy 1953-tól 1959-ig a családi pótlék összegében nem történt változás."

/Lásd erről: A magyar társadalombiztosítás története. Oktatási jegyzet, SZOT, 1977./

A családalapítást ösztönző, megkönnyítő ellátások közül a két korosztály idején a bölcsődei ellátás csak kis mértékben változott /1960-ban száz 0-3-éves gyermekre 7 bölcsődei férőhely jutott, 1970-ben 10, 1975-ben 11/, az óvodai ellátás nagyobb mértékben alakult át /1960-ban a megfelelő korúak 34 %-a juthatott óvodába, 1970-ben 58 %-uk, 1975-ben 76 %-uk/.^x

^xÉletszínvonal 1960-1980. KSH.

Egészségügyi helyzet. 1977. KSH.

A legjelentősebb változást azonban - mely részben az eddig említettek kiváltó oka is volt - a felelőségek kereső

munkavállalásának az elterjedése jelentette - a családalapítást befolyásoló másik fontos területen, a lakáshoz jutás területén - mint látni fogjuk - sokkal kevésbé változtak meg a feltételek a két korosztályt érintő időszakban.

A vizsgált két korosztályban, s a korosztályokon belüli különböző csoportokban az első gyermek megszületése és a házasságkötés között eltelt idő hossza nagyfokú állandóságot mutat. Ez jelzi, hogy az említett társadalompolitikai, népesedéspolitikai intézkedések részben nem ennek alakítására irányultak, illetve erre nem gyakoroltak érzékelhető hatást. A házasságkötéskori közvetlen szociális körülmények sem befolyásolják lényegesen a házasságkötés és az első gyermek megszületése között eltelt időszak hosszát.

Az esetek 80 %-ában a házasságkötést követő második év végéig megszületik az első gyermek, ezen belül a magasabb iskolai végzettségűek körében egy kissé később, de az összefügghet azzal, hogy náluk alacsonyabb a gyerekszám. Ugyanis az egyetlen érzékelhetően e korszak hosszára hatást gyakorló tényező az összes megszületett, vállalt gyerekek száma. Minél több gyermek születik, annál előbb megszületik a házasságkötést követően az első gyermek /bár "logikus" lenne, de ez fordítva csak részben igaz/. Ez arra utal, hogy e kezdeti időszak hosszát elsősorban, bár nem kizárólagosan a - tudatos-nem-tudatos - gyermekvállalási készség, illetve bizonyos mélyebb, általánosabb és állandóbb kulturális és szociális "szokásrend", "berendezkedésre" törekvés, s szociológiai motiváció befolyásolja. Ez jelentősebb hatást gyakorol az első gyermek megszületésére, mint a - gyakran fel-emlegetett - lakáskörülmények: felvételünk szerint sem a házasságkötéskori lakás minősége, szobaszáma, az együttlakó generációk száma, a lakáshasználat jogcíme, az anyagi körülmények stb. nem "hátráltatják" vagy "késleltetik" mérhetően a csoportok szintjén a családalapítási időszakot.^x

*Lásd erről Berey Katalin hasonló eredményeit:

A területfejlesztési és lakáspolitikai népesedési összefüggései. VÁTI, 1984.

Sőt, éppen az egyéb - előbb említett - meghatározottság miatt inkább a rosszabb körülmények és a korábbi gyermekvállalás között mutatható ki összefüggés. /Az egyes családok szintjén a különböző tényezők természetesen igen változatos fontosságu szerephez juthatnak./ Adataink alapján legfeljebb az a hipotézis állítható fel a gyermekvállalás /illetve az első gyermek megszületésének ideje/ és a lakás-, szociális körülmények kapcsolatáról, hogy a magasabban kvalifikált családokban a gyerekek szociálisan "tervezettebben" születnek, míg az iskolázatlanabb családokban szociálisan "véletlenszerűbben".

Az első gyermek megszületése és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolat, vagyis a még nem munkahelyi dolgozóként, de már családfenntartóként élés, illetve a már munkahelyi dolgozóként, de még nem családfenntartóként élés állapotának megléte, időbeni hossza azonban az egyes csoportok esetében jelentősen eltérő /a házasságkötés és a munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolat eltéréseihez hasonlóan/.

A fiatalabb korosztály életéből lényegében kiiktatódott az a periódus, amikor úgy kell gondoskodni a saját család fenntartásáról, hogy a férjnek még nincs valamilyen állandó munkahelye. Az idősebb korosztályban ez az állapot ha nem is volt gyakori, de még a generáció minden hetedik tagja így kezdte. Elsősorban a mezőgazdasági fizikaiak /32 %-uknak volt már gyereke, amikor első munkahelyükre beléptek/.

A családalepítést megelőző munkavégzés időszaka a felsőfoku végzettségűek, értelmiségiek körében a legrövidebb - az induló életeseemények e sajátos összetorlódásáról már szoltunk. Ez az "összetorlódás" azonban némileg enyhült a

fiatalabb korosztálybeliek életében, a munkába állást követő 5 éven belüli családalapító értelmiségiek aránya 60 %-ról 39 %-ra csökkent, áttolódott a munkába állást követő 6-10. évekre /mint látni fogjuk, ebben a lakáshoz jutás lehetőségeinek a megváltozása is szerepet játszhatott/. Az iskolabefejezés, munkahelyi munkavállalás csoportonként eltérő időbeli alakulását tükrözik a többi csoport családalapítást megelőző munkahelyi munkavégzési periódusa hosszának az eltérései is.

A fiatal szakmunkások körében valóban hosszabb ez a "saját család előtti" periódus mindkét korosztályban, a fiatalabb korosztályban azonban a családalapító segéd-, betanított munkások, 8 általánosig eljutók körében is megnő a munkába állás és a családalapítás közötti idő hossza, /részben a korábbi munkahelyi munkavállalás, későbbi gyermekszületés miatt/. E csoportok /s részben az egyéb szellemiek/ első gyermekvállalása nemcsak a munkába álláshoz képest tolódik ki időben, gyermekvállalási "hajlandóságuk" egészében is alacsonyabb a többi csoportbeliekénél /a fiatalabb korosztály 10 %-ának, az e csoportokba tartozók 17-24 %-ának nincs gyereke, nem házas/. Ez e csoportok egy jelentősebb részének a késleltetett vagy meg nem valósuló családalapítására utal. /Mint ahogy az is, hogy az e csoportokba tartozó egynél több gyerekeseknél is hosszabbak a gyerekek megszületése közötti intervallumok./^x
/Lásd a 26., 27. táblát./

^x"Száras" adataink csak megerősítik, de nem bizonyítják azt a feltételezésünket, hogy a családi szintű boldogulás, anyagi lépestartás egyik fontos eszköze a gyerekszaporulat visszaszorítása, s más eszközök, státusz megőrző-javító lehetőségek szükössége esetén ez a stratégia különösen felerősödhet.

Az első gyerekek születése és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolatot a jelenlegi munkajelleg szerint /%/

1. kohorsz

Első gyerekek szü- letése az első munkahelyi mun- kavállalás..	Mező- gazda- sági fizi- kai	Segéd- munkás	Betani- tott munkás	Szak- munkás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Vezető	Együtt
... előtt	32	9	13	7	7	8	14	11
azonos évben	6	5	5	2	0	0	5	3
után 1-5 évvel	40	20	27	19	29	60	17	25
.. után 6-10 évvel	17	36	33	35	33	20	33	33
.. után 11- évvel	5	30	22	37	31	12	31	28
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/..	2	7	5	8	6	5	7	6

26. táblázat folyt.

Az első gyerekek születése és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolata jelenlegi munkajelleg szerint

/%

2. kohorsz

Első gyerekek születése az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolata jelenlegi munkajelleg szerint	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betontott munkás	Speciális munkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Vezető	Együtt
... előtt	0	0	2	3	0	0	0	2
azonos évben	5	0	0	1	0	0	0	0
.. után 1-5 évvel	29	21	14	23	33	39	34	25
.. után 6-10 évvel	43	42	49	48	37	45	51	47
.. után 11 évvel	23	37	35	25	30	16	15	26
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	7	9	9	8	8	7	7	3

100

27. tábla

Az első gyermek születése és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolat a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

/A gyerekesek = 100 %/

1. kohorsz

Első gyermek születése az első munkahelyi munkavállalás...	-8 al- talános	8 al- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
... előtt	16	12	5	8	11	11
azonos évben	2	5	4	2	2	3
... után 1-5 évvel	28	29	16	20	38	25
... után 6-10 évvel	30	30	39	28	34	33
... után 11-évvel	24	24	36	42	15	28
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	5	6	8	7	6	6

2. kohorsz

Első gyermek születése az első munkahelyi munkavállalás...	-8 al- talános	8 al- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
... előtt	0	2	3	1	2	2
azonos évben	0	1	1	0	0	0
... után 1-5 évvel	33	16	23	25	39	25
... után 6-10 évvel	33	48	48	47	48	47
.. után 11 évvel	34	33	25	27	11	26
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	9	9	8	8	6	8

A "berendezkedés" másik - általunk vizsgált - eseménye: a saját lakáshoz jutás. Ez az esemény a berendezkedési korszak "csúcsa": előtte, különösen önálló háztartás hiányában nem igen beszélhetünk önálló berendezkedésről, utána pedig már elkezdődhet a lassu "kiteljesülés", a végző berendezkedés, beérkezés időszaka. A saját lakáshoz jutást megelőző és azt követő életszakasz ritmusa, üteme, kapcsolódó életmódja is eltérő.^x

^x"A fix és felépített otthon kettős értelemben fontos: konkrét és tartalmi értelemben - az élet környezetének anyagilag megfogható megteremtése, és ebben az otthonban a belső együttélés formáinak tartalmi biztonsága, s e biztonságban kialakult megrogzottsége. A külső tárgyi világ megteremtése - tehát lakás, ház, otthon - nálunk különösen azért stabilizáló erő, mert a jelenlegi anyagi és technológiai feltételek között csak "családi otthon" megépítése /akár lakás-, akár házépítés/ több év vagy évtized közös családi erőfeszítésének az eredménye. Olyan közös családi erőfeszítésének az eredménye. Olyan közös energia, érzelem befektetésével jöhet ez csak létre, olyan közös alkotás, amely több év munkájának "gyümölcse", és amelyet fenntartásának érdeke stabilizál." /Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Gondolat, 1977./

"Kellően bizonyítotttnak tekinthetjük azt a megállapítást, hogy a lakás a családok fogyasztói státuszának, viselkedésének, törekvéseinek fókuszja, szervező kerete, a lakás alkotja ennek a rendszernek a vázát, amely köré életmódunk fogyasztói elemei rendeződnek. A lakáshelyzet tartós egyenlőtlensége tehát egyszersmind azt is jelenti, hogy a társadalom különböző rétegeinek fogyasztói helyzete is tartósan egyenlőtlen."

/Szelényi Iván: Települési rendszer és társadalmi struktúra. Kandidátusi értekezés, 1972. 64.o./

A lakástalanság, illetve a saját lakással rendelkezés fontossága különösen megnöveli az egyes életesemények és a saját lakáshoz jutás közötti időszak hosszának /a saját lakáshoz jutás relatív idejének/, a dolgozóként lakástalanul, házaspárként lakástalanul, gyerekes családként lakástalanul leélt életidő társadalmi csoportonként eltérő hosszának a jelentőségét.^x

^xA saját lakáshoz jutás egyéb tényezőiről e kötet másik tanulmányában szólnak.

Az általunk vizsgált mindkét korosztály eddig saját lakáshoz jutói átlagosan tíz évvel az első munkahelyi munkavállalást követően jutottak lakáshoz. /A fiatalabb korosztály még lakástalanjainak nagyobb arányát figyelembe véve ez az időszak náluk várhatóan még hosszabb is lesz akkorra, amikor annyi évesek lesznek, mint az idősebb korosztálybeliek a megkérdezéskor./ A saját lakáshoz jutás abszolút ideje sem változott lényegesen /mindkét korosztály egyes csoportjai átlagosan 28-31 éves korukban jutottak saját lakáshoz/. Nem következett be számottevő változás a házasságkötés után lakástalanul eltölteni kényszerült életidő hosszában sem /átlagosan 3-4 év/. Ez a "változatlanlanság" semmiképp sem ítélné meg olyan "semleges", mint a házasságkötési kor, családalapítási kor életidőn belüli helyének viszonylagos "mozdulatlansága". Az idősebb generáció átlagosan 1960 körül, a fiatalabb 1975 körül jutott lakáshoz. Ezalatt a másfél évtized alatt 1 millió lakás épült fel hazánkban /közel negyed millió megszűnt/, de ez, a lakások megépítésének és elosztásának a

mechanizmusai nem segítették elő a később belépő korosztály relative korábbi lakáshoz jutásának a lehetőségét.

Az pedig, hogy mindkét generációban a felsőfoku végzettségűek, értelmiségiként munkába állók a munkahelyi munkavállalást követően kortársaiknál jóval hamarabb jutottak saját lakáshoz, nem csupán sajátos, relative későbbi munkakezdésük következménye /ettől önmagában még saját lakáshoz jutásuk is időben eltolódhat/, hanem jelzi a rendelkezésükre álló társadalmi tőkék /családi háttér, tudás, munkamegosztáson belüli pozíció/ viszonylag gyors megtérülését, kamatoztathatóságát. Az e csoportokba tartozó fiatalabb korosztálybeliek induló helyzete nem kis mértékben romlott idősebb társaikhoz képest /vagyis az említett "tőkék" kamatoztatásának hatékonysága nemhogy javult volna, de csökkent is ezen a területen/, de mivel a többi csoportban is csökkent a munkába állást követően "korán" lakáshoz jutók aránya, ezért korosztályukon belül megőrizték eredeti relatív pozíciójukat. /Az idősebb korosztály értelmiségiként munkába álló tagjainak 72 %-a rendelkezett már az első munkahelyi munkába állást követő 5. évben saját lakással - a korosztálynak 28 %-a; a fiatalabb generációnál a megfelelő arányok: 45 %, 14 %/.

A munkavállalók említett "társadalmi potenciáljának" egyenlőtlenségét huzza alá, hogy az idősebb korosztály segédmunkásainak és szakmunkásainak is a 60 %-a még a munkahelyi munkába állást követő 10. évben sem rendelkezik saját lakással, a fiatalabb korosztálybeli segédmunkásként munkába állók körében pedig még jelentősen le is csökken az ebben a tízéves periódusban lakáshoz jutók aránya 40 %-ról 24 %-ra. A munkamegosztás ilyen posztjaira történő belépéshez távolról sem kapcsolódik az időben - közvetlen vagy különböző közvetett módokon - a saját lakáshoz való hozzájutás. /Lásd a 28., 29. táblát./

28. tábla

Az első saját lakáshoz jutás és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolat a legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/

1. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás az első munkahelyi munkavállalást...	-8 al- talá- nos	8 al- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
...megelőzően	10	5	3	6	0	5
azonos évig	14	10	5	6	9	9
...követő 5.évig	37	25	17	24	45	28
...követő 10."	53	47	31	49	81	48
...követő 15."	69	69	63	74	89	70
"16.és többek"	92	91	91	99	91	92
Nincs saját lakás	8	9	9	1	9	8
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/ ^x	9	10	13	11	7	10

2. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás az első munkahelyi munkavállalást..	-8 al- talá- nos	8 al- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
...megelőzően	0	0	2	0	3	1
azonos évig	0	1	3	0	3	1
...követő 5.évig	10	11	12	13	29	14
...követő 10.évig	30	26	38	43	69	43
...követő 15.évig	50	59	78	67	88	72
"16.és többek"	65	84	87	76	90	83
Nincs saját lakás	35	16	13	24	10	17
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/ ^x	11	12	11	10	7	10

^x"Nincs saját lakás" nélkül

29. tábla

Az első saját lakáshoz jutás és az első munkahelyi munkavállalás közötti időbeni kapcsolatot az induló munka jelleg szerint /kumulált %/

1. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás az első munkahelyi munkavállalást...kei	Mezőgazdasági fizikei	Segédmunkás	Betanitott munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Együtt
...megelőzően	11	1	6	3	0	0	5
azonos évig	11	4	9	5	0	18	9
..követő 5.évig	31	19	37	20	21	72	28
..követő 10.évig	47	40	59	39	71	79	48
..követő 15.évig	71	66	76	63	84	90	70
"16.és többedik"	90	93	97	91	92	93	92
Nincs saját lakás	10	7	3	9	8	7	8
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/ ^x	9	12	10	12	10	5	10

2. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás az első munkahelyi munkavállalást...kei	Mezőgazdasági fizikei	Segédmunkás	Betanitott munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Együtt
...megelőzően	0	1	2	1	0	3	1
azonos évig	2	1	2	1	0	3	1
..követő 5.évig	13	6	16	12	14	45	14
..követő 10.évig	47	24	28	40	57	80	43
..követő 15.évig	61	61	58	73	78	93	72
"16.és többedik"	77	86	88	82	86	94	83
Nincs saját lakás	23	14	12	18	14	6	17
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/ ^x	10	12	11	10	9	6	10

^x"Nincs saját lakás" nélkül

A munkahelyi munkavállalás és a saját lakáshoz jutás időbeni kapcsolata ez is hatást gyakorolhat, hogy a különböző csoportbeliek mióta dolgoznak munkahelyen /azonban mint láttuk, ennél lényegesen nagyobb szerepe van annak, hogy a munkamegosztás milyen posztjára jutottak el/.

A "változatlanabb" házasságkötési kor és a lakáshoz jutás közötti periódus hosszát tekintve is az előzőekhez hasonló tendenciákat tapasztalunk az egyes csoportokban. A felsőfoku végzettségűek, értelmiségiekként munkába állók /a fiatalabb generációban a szellemiként munkába állók/ éltek a legkevésbé, a legrövidebb ideig lakástalanul házasságban, bár az idősebb korosztálybeliek helyzete ilyen szempontból kedvezőbb volt. Annak ellenére, hogy a fiatalabb generáció egészében ha nem is növekedett a házasságkötést követően hamarabb saját lakáshoz jutók aránya, de nem is csökkent úgy, mint a munkahelyi munkavállalást követő "korai" lakáshoz jutóké. A házasságkötést a két generáció egészében közel azonos időbeli ütemben követi a saját lakáshoz való hozzájutás.

Az eddigiekhez képest új tendencia figyelhető meg a fiatalabb korosztály mezőgazdasági fizikaiként munkába állói körében, e csoport a saját lakáshoz jutás terén /legalább/ "kettészakad": a többi csoportbelieknél lényegesen nagyobb arányban kezdik házasságukat saját lakásukban /39 %/, pontosabban: egy jelentős csoportjuk jut abban az évben saját lakáshoz, amikor megházasodik /23 %-uk/, a házasságot követően a szülői családok, rokonságok erejét egyesítve felépítik, megveszik házukat, illetve csak akkor házasodnak, amikor az ilyen feltételek erre már "megérttek", az önálló háztartás /gazdaság/ alapjai megteremtődtek; egy részük csak házasságkötésüket követően jut saját lakáshoz - kortársaikhoz hasonlóan; s egy szintén jelentős - a többi csoportbelinél nagyobb - részüknek egyáltalán nincs saját lakása /a megkérdezéskor, közösen laknak és rész-

ben közösen gazdálkodnak szüleikkel. Ez nemcsak a lehetőségek, de a családi stratégiák csoporton belüli eltéréseire is felhívja a figyelmet. /Lásd a 30., 31. táblát./

Ez és a munkamegosztásban elfoglalt hely szerepe is visszatükröződik, ha a különböző módokon saját lakáshoz jutókat tekintjük. A fiatalabb korosztályból a munkahelyen keresztül lakáshoz jutók a kortársaiknál nagyobb arányban /50 %-uk/ a házasságkötés, vagy az azt követő 1-3. évben kaptak lakást. Ugyanakkor a lakáshoz jutás módja a lakáshoz jutás és a házasságkötés közötti időbeni kapcsolat olyan jellegzetes formáira is felhívja a figyelmet, mint a házasságkor a házastárs saját lakásába költözés esetei, ahol így a házasságkötés többnyire időben is egyet jelent az első saját lakáshoz jutással. Még a házasságkötés előtt jelentősebb arányban lakáshoz jutnak azok, akik lakást örökölnek; a házasságkötés évében s azt követően leggyorsabban azok jutnak lakáshoz, akik első saját lakásukat pénzért veszik; az építkezők, kiutalással lakáshoz jutók között viszont jelentős a "lemaradók", későn lakáshoz jutók aránya. A "korán" saját lakáshoz jutó öröklők, házastársukéba költözők, vevők köréről még annyit, hogy a korai lakáshoz jutás többségében kisebb, kevésbé komfortos lakáshoz való hozzájutást jelent - mint ahogy a történelmi időben átlagosan másfél évtizeddel korábban saját lakáshoz jutó idősebb korosztály lakásai is sokkal kevésbé voltak komfortosak, kisebbek voltak, mint későbbi társaiké.

A két korosztály egészében a kereső munkavállaláshoz képest inkább eltolódott a saját lakáshoz jutás ideje; a házasságkötéshez képest alig változott, a családalapításhoz, gyerekszületéshez viszont időben közelebb került. A fiatalabb korosztály saját lakáshoz jutó gyerekes családjainak 1/3-a még abban az évben lakáshoz jut, amikor az első gyerek megszületik, az idősebb korosztálynak csak 1/5-e. Megnőtt a gyerek megszületése előtt lakáshoz jutók aránya, de a gyerek születését viszonylag gyorsan követő lakáshoz jutás is.

30. tábla

Az első saját lakáshoz jutás és a házasságkötés közötti időbeni kapcsolatot a legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/

1. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás a házasságkötést...	-8 al- talános	8 al- talános	Szak- közép	Erett- ségi	Felső- fok	Együtt-
...megelőzően	8	13	7	10	9	10
azonos évig	26	27	20	32	24	26
...követő 3.évig	43	43	43	60	58	47
...követő 6.évig	58	65	63	67	71	64
...követő 9.évig	74	73	72	77	77	74
"10.és többedik"	90	91	91	97	87	91
Nincs saját lakás, házasság	10	9	9	3	13	9
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/ ^x	5	5	5	4	3	4

2. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás a házasságkötést...	-8 al- talános	8 al- talános	Szak- közép	Erett- ségi	Felső- fok	Együtt-
...megelőzően	5	8	10	10	10	10
azonos évig	25	25	22	17	19	22
...követő 3.évig	45	45	47	41	58	48
...követő 6.évig	55	58	69	63	77	67
...követő 9.évig	60	72	79	71	80	76
"10.és többedik"	65	83	87	76	90	83
Nincs saját lakás, házasság	35	17	13	24	10	17
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/ ^x	2	3	3	3	2	3

^x"Nincs saját lakás, nincs házasság" nélkül.

31. tábla

Az első saját lakáshoz jutás és a házasságkötés közötti idő-
beni kapcsolat az időnúló munkajelleg szerint
/kumulált %/

1. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás a házasságkötést...	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betanitott munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Együtt
...megelőzően azonos évig	10 30	7 21	14 33	9 23	12 25	11 29	10 26
...követő 3. évig	45	43	58	44	54	72	47
...követő 6. évig	62	59	72	65	71	79	64
...követő 9. évig	72	72	80	75	75	83	74
"10. és többé-dik"	90	93	97	91	92	93	91
Nincs saját lakás, házasság	10	7	3	9	8	7	9
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/x	5	5	4	4	4	3	4

2. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás a házasságkötést...	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betanitott munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Együtt
...megelőzően azonos évig	16 39	7 21	7 21	10 19	10 27	10 13	10 22
...követő 3. évig	60	43	49	44	58	52	48
...követő 6. évig	65	65	68	64	79	78	67
...követő 9. évig	74	79	77	73	84	81	76
"10. és többé-dik"	77	86	88	82	86	94	83
Nincs saját lakás, házasság	23	14	12	18	14	6	17
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/x	1	3	3	3	2	4	3

*"Nincs saját lakás, házasság" nélkül.

Vagyis a házasságkötés mellett a családalapítás jelenti azt az életeseményt, amelyhez leginkább, s a fiatalabb korosztályban még erősebben kapcsolódik a lakástalanúság fel-számolódása - a kezdő berendezkedés kiteljesítése. /Lásd a 32. táblát./ Ennek a másik oldala viszont, hogy akiknek első gyermekük megszületésekor /illetve azév végéig/ még nincs saját lakásuk, azok átlagosan az összes saját lakás-hoz jutó gyerekesek átlagánál kétszer, két és félszer hosszabb időt kell hogy leéljenek lakástalanul gyerekes család-ként, míg saját lakáshoz jutnak.

32. tábla

Az első saját lakáshoz jutás és az első gyerek születése közötti időbeni kapcsolat a legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/

/Saját lakással rendelkező gyerekek = 100 %/

1. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás az első gyerek születését...	-8 éves találos	8 éves találos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fok	Együtt
... megelőzően	17	16	15	25	24	18
azonos évig	23	17	19	28	26	21
...követő 3.évig	44	30	23	47	46	37
...követő 6.évig	56	56	47	61	73	57
...követő 9.évig	70	72	63	75	86	72
...követő 15.évig	87	89	88	87	95	88
"16. és többedik"	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Első saját lakáshoz jutás az első gyerek születését...	-8 éves találos	8 éves találos	Szak- közép	Értel- miségi	Felső- fok	Együtt
... megelőzően	18	25	25	24	24	25
azonos évig	36	33	37	33	40	36
...követő 3.évig	54	54	61	68	74	63
...követő 6.évig	63	75	79	87	93	82
...követő 9.évig	81	88	92	92	96	92
"10. és többedik"	100	100	100	100	100	100

III.

Az eddig érintett jelentős életesemények mindegyike egy-egy új szférába történő belépéshez, egy-egy új korszak megkezdéséhez kapcsolódott. Vizsgálatunkat megkönnyítette, hogy ezek az életesemények a sokaság döntő többségének életében előbb vagy utóbb, de megtörténtek; csoportonként, alcsoportonként ugyan eltérő, de értelmezhető időbeni sorrend jellemezte ezen életesemények bekövetkeztét, s ezért kisebb volt /az általunk megfigyelt/ különböző szférákon belüli időben párhuzamos mozgások lehetősége /pl. a nappali iskolák közötti mozgások a munkahelyváltásokkal párhuzamosan stb./. Ugyanakkor tulajdonképpen azért is hagytunk figyelmen kívül bizonyos szférákat, illetve szférákon belüli változásokat, mert - őszintén megvallva - még nem jutottunk el oda, hogy ezeket az egész életidőben végigvezetve összefogottan, komplexen, de a részletekre is figyelve empirikusan "kezelni" tudjuk /pl. a településváltásokat, munkahely-, munkajelleg-váltásokat, lakásváltásokat, családi életeseményeket komplex együttesként/.^x

^xKísérleteket tettünk ennek érdekében, azonban ezek szerteágazó jellege szétfeszítené egy írás formai kereteit. A lakásutak megismeréséhez fűződő kísérleteinkről lásd e kötet másik írását, a munkautakról Havasi Éva, az iskolai pályafutásról Háber Judit írását.

Ezért nem bocsátkozunk az "elindulás" és a jelen /az idősebb korosztály esetében a "beérkezetttség", "leállás"/ közötti időszak szisztematikus végigkövetésébe, csupán néhány jellemzőnek tűnő elemet emelünk ki e korszak egészéből.

A munkák közötti váltás lehetőségei

A megkérdezéskor az első generáció pontosan egy harmada, a második generáció fele ugyanabba a munkajelleg-csoportba tartozott, mint elinduláskor, munkába álláskor.^x /Lásd a 33., 34. táblát./ E táblák, az intragenerációs munkajellegbeli mobilitás elemzésére itt nem térünk ki, erről lásd Havasi Éva és Gáti Tibor tanulmányait./

^xItt és a továbbiakban a két generáció egészére vonatkozó adatok nem hasonlíthatók össze közvetlenül egymással, mivel időben nem lezárt eseményekről van szó, melynél a kb. 15 éves életidőbeni eltérés szerepe igen jelentős.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a munkába állástól a megkérdezésig tartó időben ennyien nem változtatták végzett munkájuk jellegét, mint ahogy a munkajelleg-változtatók sem csak az induló és jelenlegi munkajelleg-csoportba tartoztak egész életükben. A "kezdő" és "végállapotok" között csoportonként, korosztályonként jellegzetesen eltérő utakat tettek meg a megkérdezettek. Ezen utak legalábbis jelzik, hogy több vagy kevesebb küzdés, áldozatvállalás, akart-nem-akart átmenetiség árán jutottak el az egyes csoportok tagjai a "jelenlegi" állapothoz.

Az idősebb generáció tagjai a munkába állás és a megkérdezés közt eltelt időben együttesen összesen több mint héteáz /pontosan 714/ munkajelleg-váltást hajtottak végre.^{xx}

^{xx}Ebbe itt nem számítjuk bele a munkába álláskor tárlóból-dolgozóvá válást, s a később munkaviszonyukat megszakító iskolába járók dolgozóból-tanulóvá, tanu-

Az időülő és a jelenlegi munkajelleg kapcsolata /%/

1. kohorsz

Időülő munkajelleg	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betoni munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Ertelemségi	Vezető	Együtt
Jelenlegi munkajelleg								
Mezőgazdasági fizikai	93	7	8	5				100
Segédmunkás	34	53	11	10				100
Betoni munkás	41	32	17	9				100
Szakmunkás	28	33	5	32	2			100
Egyéb szellemi	21	25	6	25	17			100
Ertelemségi	13	4	9	4	38	2	12/134/	100
Vezető	8	12	14	1	7	57	12/166/	100
	2	4	19	13	38	39		11
Együtt	31	29	8	20	5	6	1/100/	100
	100	100	100	100	100	100		100

34. tábla

Az induló és a jelenlegi munkajelleg kapcsolata /%/

2. kohorsz

Induló munkajelleg	Mezőgazdasági, fizikai	Segédmunkás	Betenített munkás	Szakmunkás	Egyéb szellemi	Értelmiségi	Együtt
Jelenlegi munkajelleg							
Mezőgazdasági fizikai	50	18	14	18			100
Segédmunkás	24	40	8	24	4		100
Betenített munkás	21	35	30	13	1		100
Szakmunkás	6	14	6	71	2	1	100
Egyéb szellemi	28	14	5	50	31	9	100
Értelmiségi		4	4	7	14	71	100
Vezető		6	5	33	39	17	100
Együtt	10	17	10	47	9	7	100

lóból-dolgozóvá válását. /Ez utóbbiakkal együtt a munkajelleg-váltások együttes száma 913 lenne./

Ez, ha figyelembe vesszük, hogy pusztán 6 munkajelleg-csoportba soroltuk a megkérdezetteket végzett munkájuk szerint, s az ezek közötti váltásokat számítottuk, figyelmen kívül hagyva a "finomabb" foglalkozás-, szakma-, beosztás-váltásokat, a munkahelyek jellemzőit, a váltások idejét és szerteágazó okait, érzékeltetheti, hogy nem éppen egyszerű feladat a különböző munkautak egészének korrekt feltárása.

Ugyanakkor - s itt most csak erről szólnunk - a munkajelleg-váltások önmagukban is értelmezhetően vizsgálható mozzanatok. Az idősebb generáció tagjai által végrehajtott összes munkajelleg-váltás 30 %-a a munkamegosztás hierarchiájában "lefelé", 70 %-a "felfelé" irányult. Vagyis valóban jellemző az életút során történő "felfelé" mobilitás, azonban ezt számos "visszelépés" tarkítja, lassítja, teszi nehezebbé.

Az egyes tipikus munkajelleg-váltások előfordulási gyakorisága azt is láthatóvá teszi, hogy milyen "távol" vagy "közel" vannak ebben a történelmi korban egymástól a munkamegosztás egyes posztjai. Ha valaki élete során bármikor az időtől és az előzményektől függetlenül, a munkamegosztás egy meghatározott posztján dolgozott, akkor milyen eséllyel maradt ott véglegesen, illetve milyen eséllyel lépett tovább - s hova irányult ez a lépés. /Lásd a 12. ábrát./ /Itt most az egyes munkakörökből történő kiáramlást figyeljük./

^xHa nemcsak egy-egy váltást figyelnénk, most, hanem többet is egyszerre /a "duók" helyett "triókat" stb./, ezek tipikus láncolatát, akkor további megvilágításokhoz jutnánk az egyes váltás-típusok okait, jellemzőit illetően.

Az első kohorsz életében a mezőgazdasági fizikai munkavégzés volt a "legnyitottabb", ezt a munkavégzést minden második esetben segédmunka követte. A segédmunka is "nyitott", az eláramlás innen részben a betanított munkák, részben a szaktudást igénylő fizikai munkák felé irányult, Azonban a betanított munkák felől erős visszaáramlás is megfigyelhető, ez a két munkakör szoros kölcsönös kapcsolatát mutatja. Egyirányú szoros kapcsolat van a betanított munkák és szakmunkák között, s a szakmunkák irányába áramlik a szintén láthatóan jellemzően nem végleges megoldásnak számító egyéb szellemi munkakörökből is az itt dolgozók 28 %-a.

A szakmunka döntően "végállapot", az ide való beérkezés többnyire egyet jelent a további munkajelleg-változások megszűntével. A kiáramlás szempontjából legzártabb posztok a vezető/értelmiségi munkakörök /az esetek 84 %-ában végállapotot jelent/, az innen munkajelleg-csoportot váltók fele egyéb szellemi munkát végez a váltást követően.

Általában a betanított és egyéb szellemi munkavégzés a "legbizonytalanabb" poszt e korosztály munkajelleg-mobilitási folyamatában, mindkét poszt döntően átmeneti, nagy a kiáramlás, ugyanakkor a kiáramlás iránya mindkét munkakörnél meglehetősen megoszlik "lefele" is és "felfele" is.

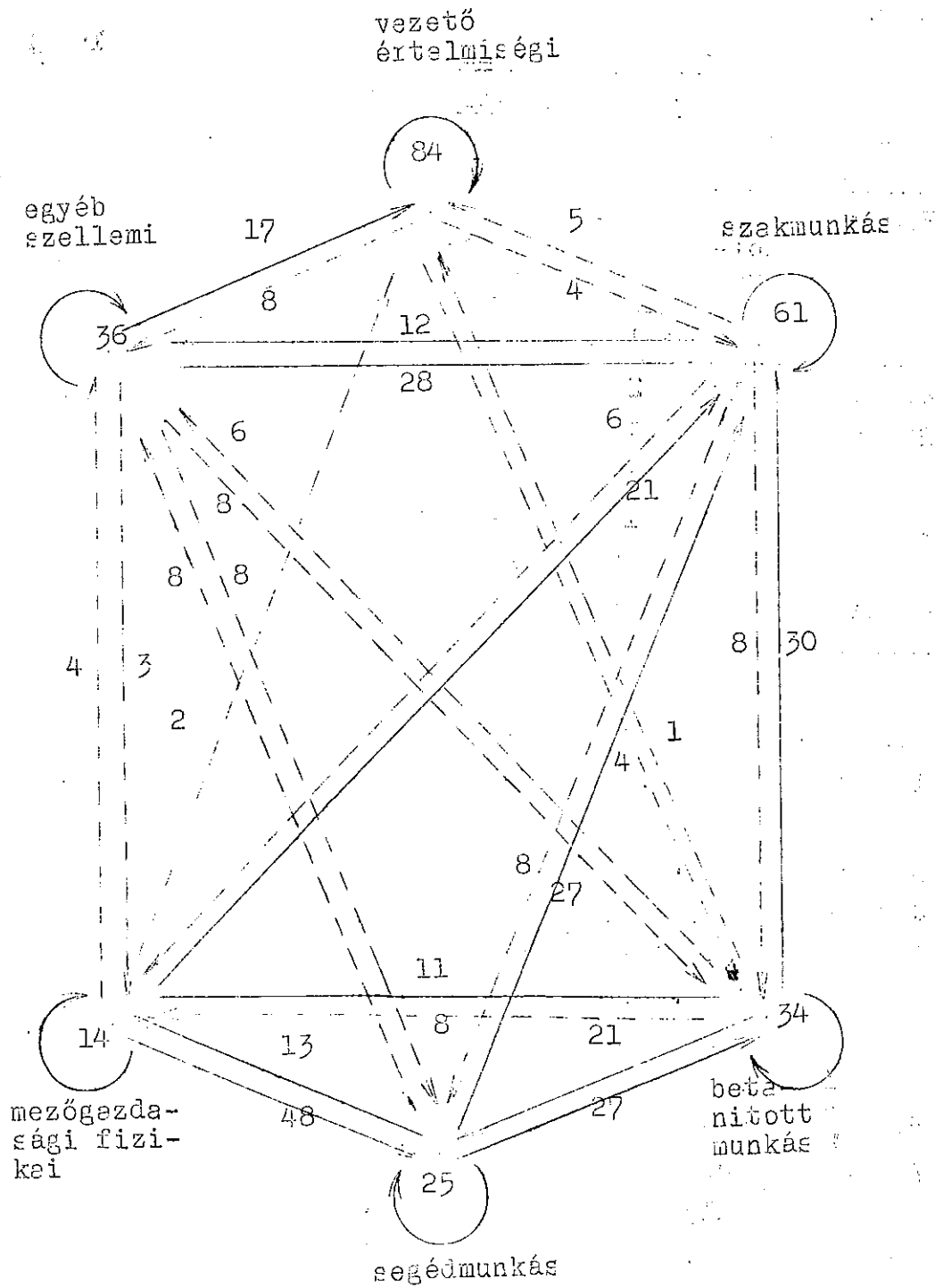
Munkamegosztás az életidő mérlegén

A társadalom munkamegosztási rendszere átalakulásának és az egyéni /csoportos/ pályák alakulásának a hatását egyszerre tükrözi az első korosztály mobilitásának életidőn belüli alakulása. /Lásd a 35. táblát./

Az életidőben előrehaladva folyamatosan csökken a mezőgazdasági fizikaiként dolgozók aránya, különösen a 20-30

12. ábra

Az életútjuk során az adott munkajelleg-csoportba belépők
bennmaradási és kilépési esélye, iránya %/ 1. kohorsz/
/A tanulás miatti megszakítások nélkül/

35. tábla

Az 1. kohorsz munkajelleg szerinti összetétele az
adott életkorban /%/

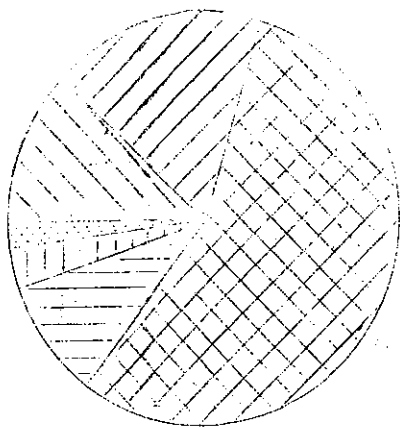
Életkor	Nem dol- go- zik	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Segéd- betani- tott munkás	Szakmun- kás	Egyéb szel- lemi	Veze- tő, értel- miségi	Együtt
20 éves	17	23	31	23	5	1	100
25 éves	3	18	30	29	13	7	100
30 éves	1	11	32	34	13	9	100
35 éves	2	11	29	34	14	10	100
40 éves	2	9	27	36	15	11	100
45 éves	4	9	28	33	14	12	100

éves kor között /az 1950-es években/, ezt követően már csak igen mérsékelten. Ugyanebben az életidő-szakaszban dinamikusan nő a szakmunkásként dolgozók aránya /23 %-ról 34 %-ra/, a 30. életévet követően ez a mozgás is veszít dinamikájából, sőt, az utolsó megfigyelt periódusban már inkább kiáramlás figyelhető meg e csoportból. Lassu, folyamatos, egyik életszakaszhoz sem különösebben kötődő beáramlás jellemzi a vezető/értelmiségi munkaköröket.

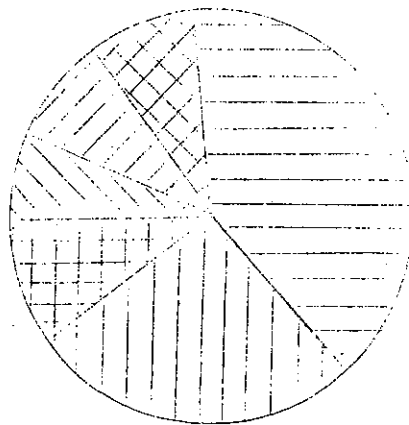
Az egyes munkajelleg-csoportok "nyitottságát", vagy "zárttságát" nemcsak a beáramlás-kiáramlás aránya határozza meg, hanem a csoportra jellemző tevékenység /pozíció stb./ súlya a csoportba tartozók, bejutók életidejének egészében. Bár - például - szakmunkásnak tekintjük azt is, aki egy-két éves szakképzetlen munkát követően már husz éve szakmunkásként dolgozik, s azt is, aki husz éve végez szakképzetlen munkát s csak ezt követően válik szakmunkássá, s leélt élet egészét tekintve a kettő között mégis /itt is az idő szempontjából/ jelentős a tartalmi társadalmi különbség.

13. ábra

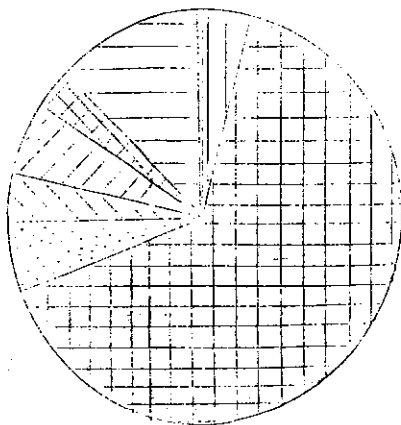
Az 1. kohorsz életidő-mérlege a jelenlegi munkajelleg-
-csoportokban az eddig végzett munkák jellege szerint %/
/A munkában eltöltött életidő = 100%/

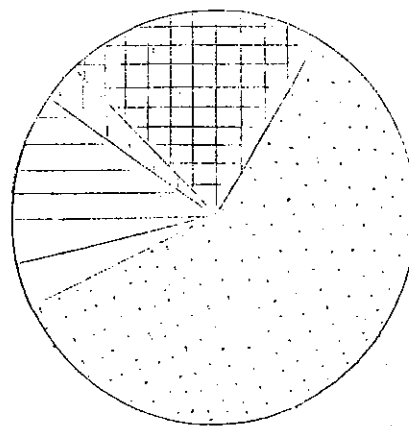
mezőgazdasági fizikai

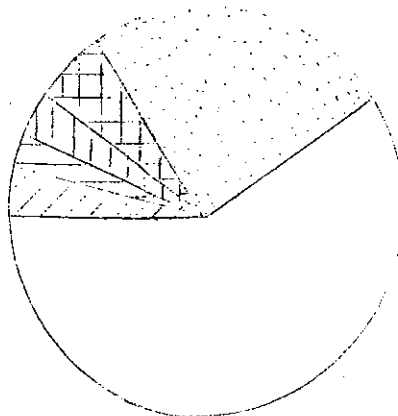
betanított/segédmunkás

szakmunkás

egyéb szellemi

vezető/értelmisségi

- nem rendszeres kereső
- önálló
- mezőgazdasági fizikai
- segédmunkás
- betanított munkás
- szakmunkás
- egyéb szellemi
- vezető/értelmisségi

A vizsgált korosztály teljes munkával töltött együttes életidejét számba véve azt látjuk, hogy ugyan jelenleg "csak" 9 %-uk végez mezőgazdasági fizikai munkát, a generáció teljes munkában töltött életidejének az 1/5-e ilyen munkával telt el. Ezzel szemben a jelenleg szakmunkásként dolgozók arányánál /39 %/ kisebb a munka súlya a generáció teljes életében /28 %/, s a vezető/értelmiségi jellegű munkavégzéssel is hasonló a helyzet /részarányuk 15 %, az életidőben 9 %/. /Lásd a 36. táblat./^x

^xEbben a fejezetben többször használunk un. életidőmérleg táblákat, melyek sajnos jelenleg csak az első felvételre vonatkozóan állnak rendelkezésünkre. Ez szándékaink ellenére korlátozza elemzési lehetőségeinket.

Mindegyik munkajelleg-csoportban a csoportba tartozók együttes munkában eltöltött életidejének több mint fele telt a csoportra jellemző munkával. A legzártabb csoport ilyen szempontból a jelenleg is mezőgazdasági fizikai munkát végzőké, együttes "munkás" életidejüknél 85 %-át ilyen munkával, illetve önállóként, nem-rendszeres keresőként töltötték. Jellemzően a szakképzetlen fizikai munkát végzőknél jelentős még a mezőgazdasági fizikaiként, önállóként eltöltött együttes munkaidő /munkás éveik 18 %-a/.

Az együttes életidő-mérleget tekintve relative nyitott a szakmunkások csoportja, kevésbé a jelenleg értelmiségiként/vezetőként dolgozóké. Ez utóbbiak együttes munkában töltött életidejében ugyancsak 55 %-ot képvisel az ilyen jellegű munkavégzés, azonban a szellemi munka együttesen /az egyéb szellemi munkát is ideértve/ már 80 %-át teszi ki együttes életidejüknél. /Lásd a 36. táblat./

36. tábla

Az 1. kohorsz életidő-mérlege években az egyes munkajelleg-csoportokban
az eddig végzett munkák jellege szerint /év/

Jelenlegi munkajelleg	Nem dolgozó	Nem rendszerező kereső	Önálló	Mezőgazdasági fizikai	Segédmunkás	Betanított munkás	Szakmunkás	Igyékeztető, szellemi	Vezető, értelmiségi	Dolg. Együtt
Mezőgazdasági fizikai	15	4	6	18	3	1	0	1	0	33 48
Betanított, segédmunkás	15	2	3	3	13	9	3	0	0	33 48
Szakmunkás	16	1	2	1	4	2	20	2	0	32 48
Egyéb szellemi	18	.	.	..	3	1	6	18	1	30 48
Vezető, értelmiségi	20	.	1	.	1	1	2	7	18	29 49
Együtt	16	2	12	3	5	4	9	4	3	32 48
(%)	(2)	(6)	(6)	(9)	(16)	(13)	(28)	(13)	(9)	(100)

A "deprivált" munkákról

A használt kategória nyilvánvaló vitathatósága ellenére érdemesnek látezik megnézni, hogy a két kohorsz, illetve az egyes csoportok tagjai életükből mennyi időt töltöttek un. "deprivált", illetve "nem-deprivált" munkák végzésével.^x

^xE "háziparaszt" mérő, minősítő kategória elsősorban a végzett munkához szükséges kvalifikációt, a munkával járó jellemző munkakörülmények, megterhelés szintjének, a végzett munka munkamegosztáson belüli megbecsültségének a figyelembevételével lett kialakítva. Az idesorolt munkák közül példaképpen: szakképzetlen mezőgazdasági fizikai /summás, fuvaros/, szakképzetlen hivatali /adminisztrátor, pénztáros/, szakképzetlen ipari /anyagmozgató, takarító, váltóór/, alig szakmák, rossz munkakörülmények /kovács, kalauz, bányász, traktoros/, kisegítő foglalkozások /gondnok, kézbesítő/. /Lásd erről részletesen az "Egy korosztály életútja" c. kötetet./ Itt csak annyiban utalnánk a kategória korlátozott használhatóságára, hogy nyilvánvalóan társadalmi tértől és időtől függően eltérően értelmezhető a végzett munka minősége "depriváltnak", vagy "nem-depriváltnak" az idősebb és a fiatalabb kohorsz indulástól máig megtett munkautja során.

Az idősebb korosztály tagjai teljes munkával töltött együttes életidejüknek közel felében "deprivált" munkát végeztek. A jelenleg mezőgazdasági fizikaiak átlagosan 8 és félszer annyi időt mint a vezető/értelmiségiek. Ez a különbség a fiatalabb korosztály megfelelő csoportjai között is hasonló, annak ellenére, hogy a generáció eddigi együttes

munkában töltött életidejének nem egészen $1/3$ -át teszi ki a "deprivált" munkavégzés ideje. /Lásd a 37., 38. táblát, 14. ábrát./

Nemcsak a "deprivált" munkát eddig egyáltalán nem végzők aránya nő jelentősen a munkamegosztási hierarchiában "felfelé" haladva, hanem ezzel párhuzamosan csökken - az ilyen munkát jelenleg vagy megelőzően végzők körében - a "deprivált" munkában egyáltalán eltöltött idő hossza is.

/Lásd a 39. táblát./ Az iskolai végzettség szintje szerinti csoportok közötti különbségek még jelentősebbek, s ez a települési, "származási" csoportok közötti különbségekben is megmutatkozik. /Lásd a 39., 40., 41. táblát./

Mig tehát a munkaut egésze során végzett összes munka jellegét figyelembe véve legalábbis egyes csoportok "közelebb" kerülnek egymáshoz, addig a "deprivált" munkavégzés inkább "szétválaszt", mind előfordulását, mind időbeni súlyát tekintve.

Munkahelyváltás és előbbre jutás

A vizsgált időszak lefolyásának ütemét, belső ritmusát, "eseménytelenségét", vagy mozgalmasságát jelezheti a különböző szférákban végrehajtott váltások, elmozdulások száma. E váltások mindig csak keretei valamilyen történéseknek, többöku folyamatok eredményei, önmagukban valóban csak jelek, melyekről röviden szólunk. A relative sok mozgás adott esetben lehet sodródás, hanyódás eredménye, más esetben a felemelkedés, a mobilitás egyik eszköze, vagy éppen ennek eredményeképp megvalósítható lehetőség. A relative kevés mozgás, váltás takarhat egy speciálisan egyhelyben maradó, stagnáló csoportot éppugy, mint egy lassu, kis váltásokkal felemelkedőt, vagy éppen egy "szerencsés", kevés nagy váltással gyorsan feljutót is.

37. tábla

Az 1. kohorsz életidő-mérlege az egyes munkajelleg-
-csoportokban az eddig végzett munkák "deprivált-
-nem deprivált" jellege szerint /év/

Jelenlegi munkajelleg	Nem dolgozott	Jelenlegi munkajelleg-csoportjában deprivált	Nem deprivált	Jelenlegi munkajelleg-csoportjában deprivált	Nem deprivált	Depri-vált munka együttes	Együtt /átlagos életkor/
			munkát	végzett			
Mezőgazdasági fizikai	15	23	5	5	0	28	48
Segéd-, betanított munkás	15	21	1	6	5	27	48
Szakmunkás	16	3	17	8	4	11	48
Egyéb szellemi	18	2	15	6	7	8	48
Vezető értelmiségi	20		16	3	10	3	49
Együtt	17	9	11	6	5	15	48

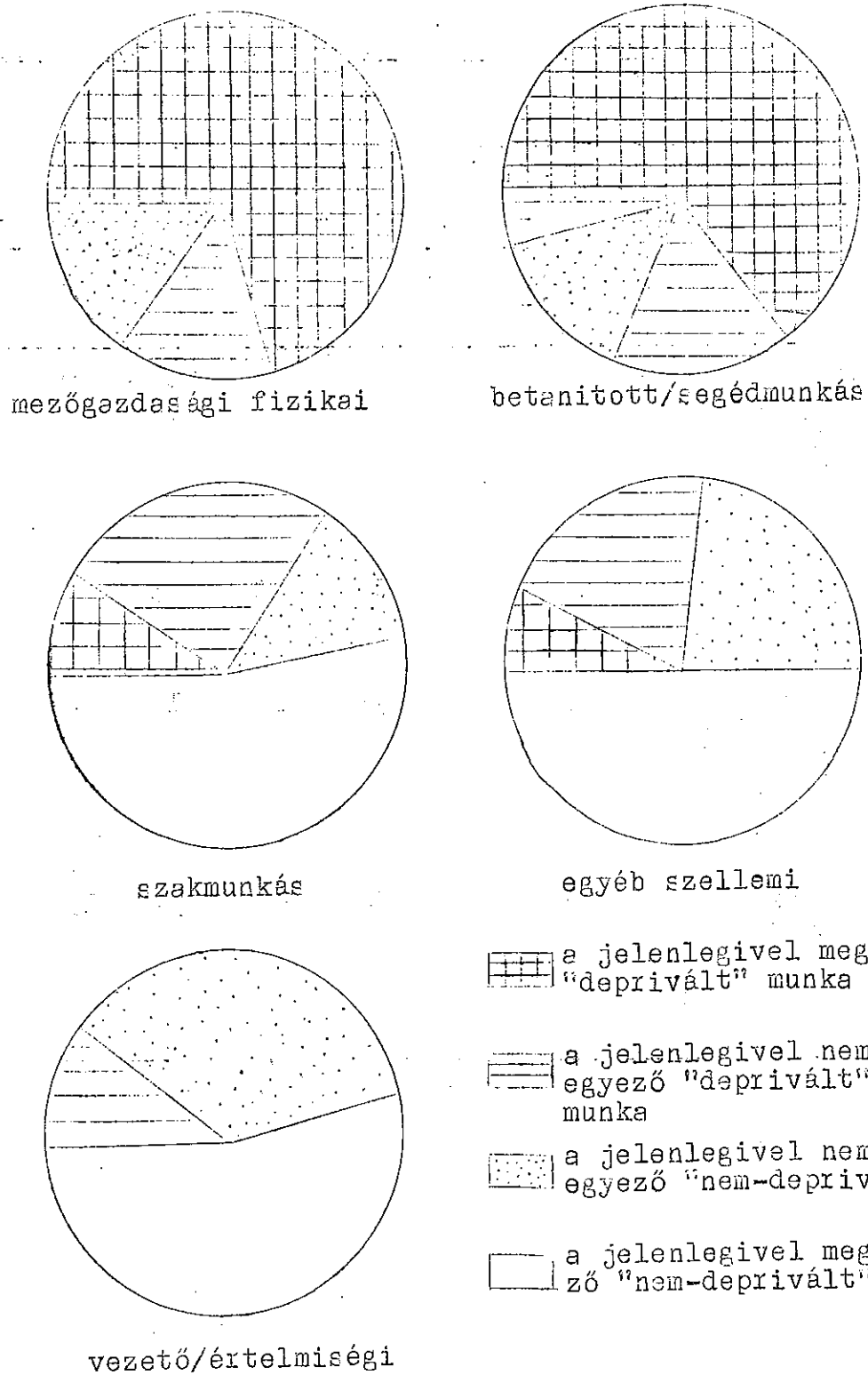
38. tábla

Deprivált munkavégzés a 2. kohorszban /%/

	Jelenlegi munkajelleg							
	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- ni- tott mun- kás	Szek- mun- kás	Hgyéb szel- lemi	Értel- misé- gi	Veze- tő	Hgyütt
Soha nem vég- zett depri- vált munkát /%/	0	4	7	62	56	78	83	50
A deprivált munkavégzés átlagos hosz- sza /év/	17	18	16	4	3	0	1	6
A deprivált munkavégzés részaránya a munkában töltött időn belül /%/	81	86	73	20	16	0	6	30
A deprivált munkavégzés részaránya a deprivált munkát egyál- talan végzők körében /%/	81	86	82	45	37	13	18	

14. ábra

Az 1. kohorsz életidő-mérlege a jelenlegi munkajelleg csoportokban az eddig végzett munkák "deprivált-nem-deprivált" jellege szerint %/x

^xA munkában eltöltött életidő = 100 %

39. tábla

A deprivált munkavégzés hossza a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

/Az egyáltalán deprivált munkát végzők = 100 %/

2. kohorsz

Év	-8 al- talános	8 álta- lános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
1 - 5	0	11	38	39	94	27
6 -10	5	15	24	36	6	19
11 -20	37	31	26	21	0	27
21 -	58	43	12	4	0	27
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	20	16	9	8	2	13
/Nem vég- zett dep- rivált munkát/ %/	/5/	/3/	/60/	/71/	/77/	/50/

40. tábla

A deprivált munkavégzés hossza az apa legjellemzőbb munkajellege szerint /%/

/Az egyáltalán deprivált munkát végzők = 100 %/

2. kohorsz

Év	Szo- l- ga, cse- léd	Mező- gazda- sági fizi- kai	Kis- és kö- zép bir- tokos	Gyári mun- kás	Kis- ke- res- kedő, kis- ipe- ros	Hivá- tal- nok	Veze- tő,ér- telmi- ségi	Együtt
1- 5	/33/	18	26	30	9	50	75	27
6-10	/17/	18	15	19	46	13	13	19
11-20	/0/	38	20	26	27	25	12	27
21-	/50/	26	39	25	18	12	0	27
Együtt/100/	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	/14/	14	14	12	10	10	4	13
/Nem végzett depri- vált munkát %/	/25/	/44/	/37/	/51/	/61/	/71/	/73/	/50/

41. tábla

A deprivált munkavégzés hossza a születési hely
szerint /%/

/Az egyáltalán deprivált munkát végzők = 100 %/

2. kohorsz

Év	Budapest Város		Község	Együtt
1 - 5	24	36	26	27
6 - 10	43	26	15	19
11 - 20	14	24	29	27
21 -	19	14	30	27
Együtt	100	100	100	100
Átlag /év/	10	10	13	13
/Nem végzett deprivált mun- kát / %/	/65/	/60/	/43/	/50/

Az idősebb generáció tagjai a megkérdezésig eltelt időszakban átlagosan közel 4 munkahelyen dolgoztak. A többi csoportbelit jelentősen meghaladó az egyhelyben maradók aránya a mezőgazdasági fizikaiak között /55%/, ezzel szemben jellegzetesen sokat mozgó csoport a segédmunkásoké. /52 %-uk már negyedik vagy többedik munkahelyén dolgozik/. Ez mutatja a két szakképzetlen csoport boldogulásának eltérő lehetőségeit, illetve munkahelyek közt végrehajtható váltási stratégiáit. /Az elemzésnek ezen a szintjén itt sem választhatók el az egyhelyben maradást,

vagy mozgékonytságot előidéző lehetőségek, illetve kényszerek./ A mezőgazdasági fizikaiak és a többi csoportbeliek közötti lényeges eltérés a gazdaság agrár és ipari szférájának eltérő /települési/ strukturáját és az ezekhez a különböző strukturákhoz kapcsolódó munkaerő-mozgások lényeges különbségeit is jelzik.

A többi csoportban ennél kiegyenlítettebb a "sokot", illetve "keveset" mozgók aránya, kivéve a vezetők csoportját, akiknek 72 %-a legfeljebb harmadik munkahelyén dolgozik. Ez azt jelzi, hogy a vezetővé válás útja viszonylag kevés /de annál jelentősebb/ munkahely-váltással párosul. Az egész pályahullám szempontjából a sok munkahely nem feltétlenül jár együtt semmiféle felfelé mobilitással, sőt, éppen az azonos szintek között mozgók, vagy éppen "lefele" mobilok között magasabb a több munkahellyel rendelkezők aránya /a lefele mobilok 57 %-a negyedik vagy több munkahelyén dolgozik, míg az egész korosztálynak 44 %-a/. /Lásd a 42., 43. táblát./ A csoportonként eltérő mértékű foglalkozási mobilitás egy jelentős része a munkahelyeken belül zajlik.

Az életidőn belül a 4-5. munkahelyre eljutók 25-35 éves, az ennél is több munkahelyet megjárók 30-40 éves koruk között mozognak még, ezt követően a munkahely-váltások gyakorisága már erősen lecsökken. /Lásd a 44. táblát./

42. tábla

Az eddigi munkahelyek száma jelenlegi munkajelleg szerint /%/

1. kohorsz

Munka- helyek száma	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Segéd- munkás	Beta- nitott mun- kás	Szak- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
1	55	2	21	13	4	19	24	17
2	10	14	21	16	26	15	17	18
3	10	27	3	24	22	33	31	21
4 -	25	57	55	47	48	33	28	44
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag	2	5	4	4	4	3	4	4

43. tábla

Az eddigi munkahelyek száma a munkamegosztásbeli pályehullám szerint /%/

1. kohorsz

Munkahelyek száma	Lefelé mobil	Immobil	Felfelé mobil /kicsit/	Felfelé mobil /nagyon/	Együtt
1	11	18	18	14	17
2	21	14	21	18	18
3	11	18	23	23	21
4 -	57	50	38	45	44
Együtt	100	100	100	100	100
Átlag	4	4	3	4	4

44. tábla

Az adott életkorbeli munkahely sorszáma /%/

1. kohorsz

Életkor	Nincs munka- helye ^x	1.	2-3.	4-5.	6-7.	8-	Együtt
20 éves	35	35	28	2			100
25 éves	13	32	43	11	1		100
30 éves	4	28	42	22	3	1	100
35 éves	2	25	39	26	6	2	100
40 éves	2	22	37	24	10	5	100
45 éves	4	19	36	25	10	6	100

45. tábla

Az adott életkorbeli település sorszáma /%/

1. kohorsz

Életkor	1. /szüle- tés kori/	2.	3.	4.	5 -	Együtt	Átlag
20 éves	55	22	12	7	4	100	1,9
25 éves	42	23	14	12	9	100	2,3-
30 éves	36	22	16	14	12	100	2,5
35 éves	35	21	16	15	13	100	2,7
40 éves	33	21	16	15	15	100	2,8
45 éves	32	21	15	15	17	100	2,8

^xA "nincs munkahelye" megjelölés nem jelenti egyben azt is, hogy a kérdezett nem végez kereső munkát.

A települési rendszerben immobilok és mobilok az életidő mérlegén

A megkérdezettek által megtett települési utak megint csak önálló elemzést követelnének, ebbe itt nem merészkedünk bele. Településváltásra általában egyéb szférák közötti, illetve szférákon belüli mozgásokkal párhuzamosan kerül sor /iskolaváltáskor, munkába álláskor, házasságkötéskor, lakáshoz jutáskor, munkahely-változtatáskor stb./. Így az e szférákon belüli, illetve közötti mozgások megléte, gyakorisága növelheti, illetve csökkentheti a településváltások számát.

A gyerek-, ifjúkori településváltásokat nem számítva: az idősebb generáció tagjainak 46 %-a felnőtt korában /értse itt: szülei nélkül/ egyáltalán nem változtatott települést, s ez a fajta immobilitás elsősorban a Budapesten születettekre jellemző /73 %-uk nem váltott települést ebben a korszakban/, illetve a megkérdezéskor "még" falun élőkre /55 %-uk/. Ugyanakkor ez az egyhelyben maradás kevésbé jellemzi a magasabb iskolai végzettséget elérteket /az érettségizettek 65 %-a, a felsőfoku végzettségűek 70 %-a változtatott felnőtt korában települést/. Hasonló tendenciákat találunk a fiatalabb generáció egyes csoportjai között is, csak itt sokkal nagyobb a helybenmaradók aránya /nekik átlag 11 évvel kevesebb idejük volt még a különböző mozgásokhoz/. E kohorszban is a budapesti születésűek mozdulnak a legkevésbé /87 %-uk házasságkötése óta nem váltott települést/, s közülük is a kevésbé iskolázottak, szakképzettek maradnak inkább egyhelyben /pl. a 8 általánost nem végzettek 85 %-a/, míg a magasabb végzettségűek rendre több településváltást is végrehajtottak /a felsőfoku végzettségűek 32 %-a volt mobil még házasságkötés után/. Mint említettük, emögött a különböző szférákbeli mobilitás-immobilitás összekapcsolódása áll.

A már hosszabb településutát bejárt idősebb generációnak közel fele 20 éves korában már nem születéskori településén lakott /ez itt a szülőkkel együttköltözést is magában foglalja/, jelentős a 20-25, illetve a 25-30. korévek közötti településváltás. /Lásd a 45. táblát./ Majd az egész kohorszban lecsökken mind a településváltás mind a települési hierarchiában való mozgás intenzitása.

A megkérdezéskor közösségben élők együttes életidejük 92 %-át töltötték közösségben /ez a beáramlás, ki-beáramlás esetlegességét, elenyésző időbeni súlyát mutatja/, de a közösségben születők is együttes életidejüknek 79 %-át töltötték közösségben - 62 %-uk jelenleg is falun él, ők együttes életidejüknek 75 %-át születéskori településükön, egy helyben töltötték. Ennél csak a Budapesten születettek s ott is maradók születési helyen eltöltött életideje hosszabb, ők együttes életidejük 96 %-át Budapesten töltötték. /Lásd a 46. táblát, 15. ábrát./

A települések közötti váltások típusai

Akár csak a munkamegosztás rendszerén belüli mozgások, a települési rendszeren belüli mozgások sem jellemezhetők egyszerűen a "kezdő" és "végállapotokkal".

Erről itt csak röviden annyit, hogy az első kohorszba tartozó férfiak nem kevesebb, mint 202 féle településutát jártak be életük során.^x

^xHolott csak olyan durva kategóriákkal mértük az egyes megtett lépéseket, hogy Budapesten, vidéki városban vagy falun élnek-e, illetve ilyen településre költöznek-e, ezen belül a "másik város", "másik falu" kategóriát különböztettük még meg.

46. tábla

Az 1. kohorsz életidő-mérlege években a születési hely
jelenlegi lakóhely szerinti csoportokban a lakott tele-
pülések jellege szerint /év/

Születési hely/ jelenlegi lakóhely	Születési helyével azonos településen			Születési helyével nem azonos telepü- lésen			Együtt
	Bp	Város	Köz- ség	Bp	Város	Köz- ség	
Bp - Bp	46	0	0	.	.	1	48
Bp-város, köz- ség ^x együtt	46	0	0	.	1	1	48
Bp együtt	39	0	0	.	1	7	48
Város-Bp	0	13	0	28	3	4	48
Város-város	0	39	0	0	7	2	48
Város-község	0	20	0	.	2	25	48
Város együtt	0	30	0	7	5	6	48
Község-Bp	0	0	17	26	1	5	49
Község-város	0	0	20	1	20	7	48
Község-község	0	0	36	0	1	11	48
Község együtt	0	0	30	5	5	8	48
Együtt	3	6	21	5	5	8	48
Jelenlegi lakóhely							
Budapest	12	3	9	20	1	4	49
Város	0	18	11	1	14	4	48
Község	0	2	33	0	1	12	48

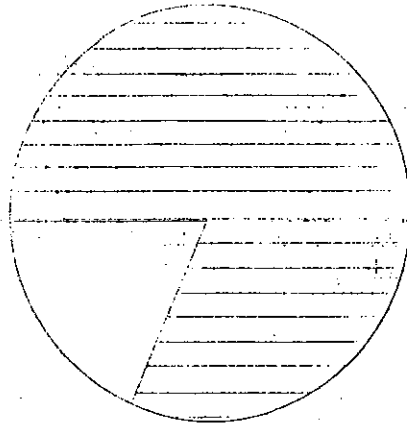
^xA kis elemszám miatt nem értelmezhető

15. ábra

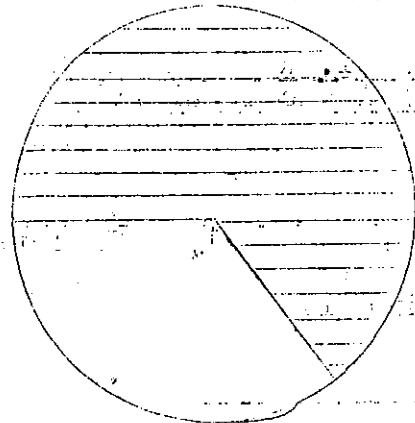
Az 1. kohorsz életidő-mérlege a születési helyen eltöltött idő hossza szerint /%/

Születési hely

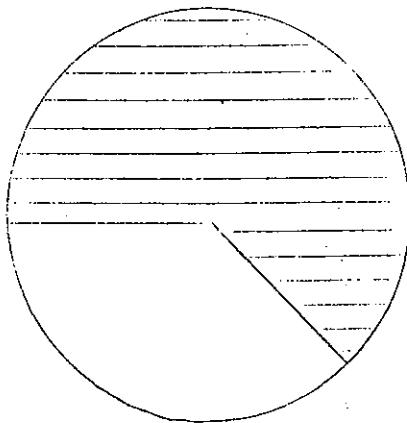
Jelenlegi lakóhely

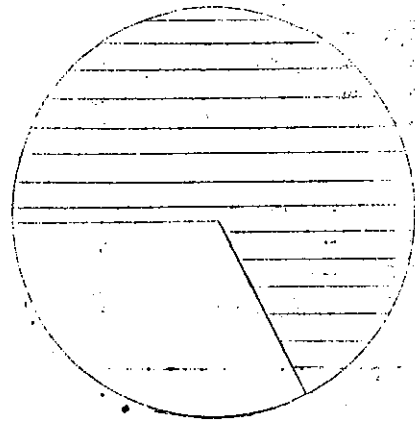
Budapest

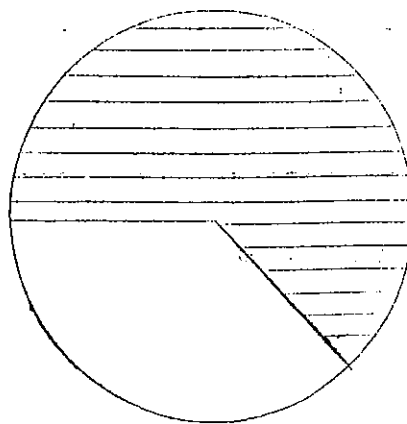
Budapest

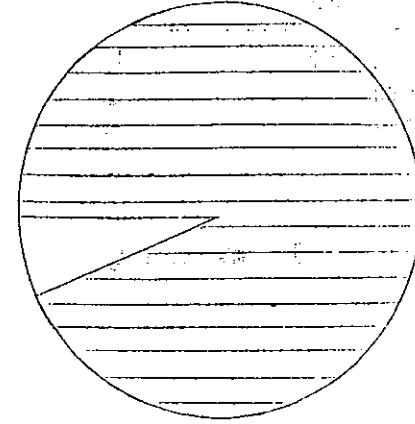
Vidéki város

Vidéki város

Község

Község

 a születéskori településen eltöltött idő

Ebből a 202 településútból 159 olyan volt, amelyet a megkérdezettek közül csak 1-1 fő tett meg. /Lásd a 47. táblát./ Az egész kohorsz összesen közel 800 településváltást hajtott végre. Ezek a váltások - az egyéni településutaktól függetlenül is - jól mutatják, hogy az általuk leélt történelmi korban a települési rendszer egészében milyen intenzitású vonzások és taszítások működtek a települési hierarchia egyes elemei között. /Lásd a 16/a. ábrát./

47. tábla

Az 1. kohorszba tartozók által megtett egyéni és
"csoportos" településutak száma

	Személyek		Településutak	
	%	fő	%	db
Teljesen immobil	34	160	1	3
Mobil, egyéni településut	34	159	79	159
Mobil, "csoportos" településut ^x	32	152	20	40
Együtt	100	471	100	202

^x"Csoportos" településut, amelyet egynél több megkérdezett járt be.

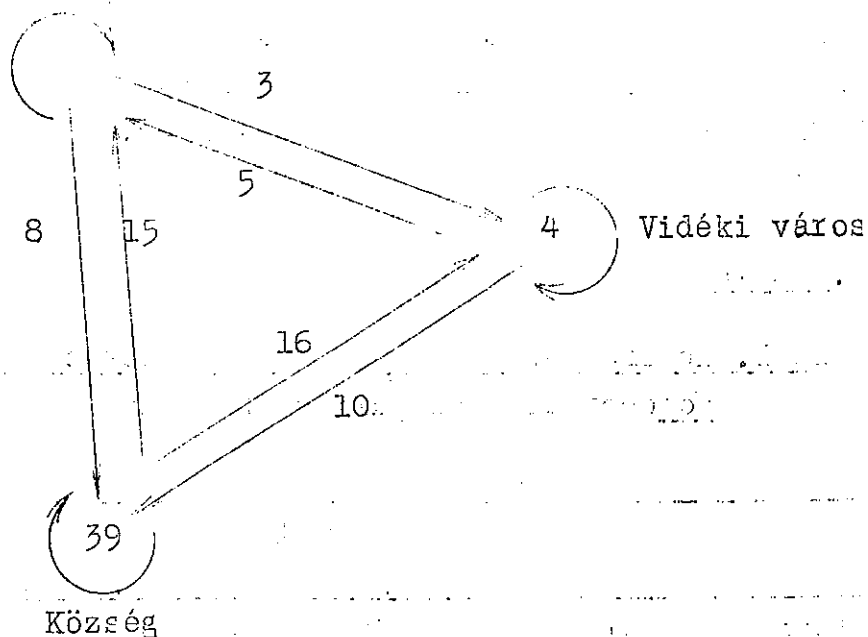
16. ábra

a/ A települési szintek közötti váltások megoszlása az 1. kohorszba tartozók település-utjain belül /Összes települési szinteken belüli és közötti váltás = 100 %/

b/ Az 1. kohorszba tartozók megoszlása a település-utjuk során megtett településváltások szerint /Az immobilokkal együtt = 100%/

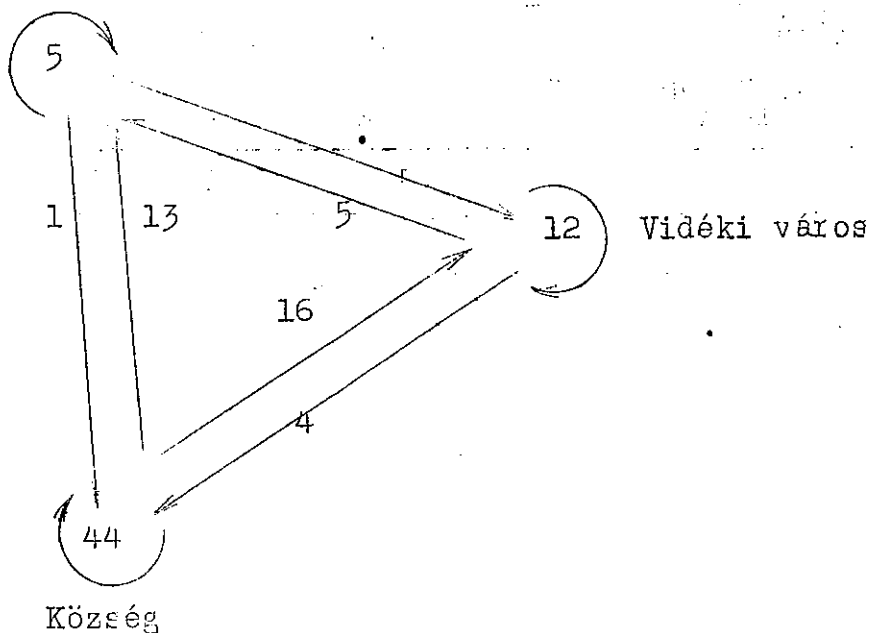
Budapest

a/

Budapest

b/

A településváltások legnagyobb részét a községek közötti mozgások jelentették. Közel megegyező a faluról-városba irányuló /"egylépcsős"/, s a faluról-Budapestre irányuló /"kétlépcsős"/ településváltások aránya. Ugyanakkor a településváltások 1/5-e "lefele" irányult a korszakon belül /ez akkor is jelentős, ha a "végeredmény" végül is másképp alakult/. Nem a településváltásokat, hanem az azokat végrehajtó településváltó személyeket tekintve a települési mobilitás némileg eltérő arányokat mutat. /Lásd a 16/b. ábrát./

A Budapesten születettek 2/3-a teljesen immobil volt, akik pedig elköltöztek, azoknak is közel fele élete során visszajutott Budapestre. A vidéki városokban születettek 40 %-a volt teljesen immobil, vagy csak városi lakos élete folyamán. A vidéki városokból elköltözők 1/3-a Budapestre ment, nagyobbik részük - bár nem rögtön, visszaköltözésekkel, de - megkapaszkodott a fővárosban, kisebbik részük változtatás utat bejárva véglegesen visszakerült valamelyik vidéki városba. A falun született többségnek a fele teljesen immobil volt, vagy egész életében falun lakó. Akik elindultak "felfelé" a települési hierarchiában, azoknak több mint fele véglegesen "feljebb" jutott /még ha fokozatokon keresztül is/, a felfelé elindulók 1/3-a hullámszerű, de végeredményében "felfelé" mobil településutat járt be, 1/5-ük pedig visszakerült falura.

Az egymástól különböző településutak nagy száma ellenére a településváltások időbeni lezajlását figyelembe véve láthatjuk, hogy az átélt történelmi időszak bármely öt éves periódusában a generációnak legalább a 3/4-e "mozdulatlan" volt, az előző időszakhoz képest nem változtatott települést. A települési rendszeren belüli "kezdő" és "végállapot" közötti jelentős átalakulás /települési mobilitás/ időben fokozatosan zajlott le. A vizsgált generá-

ció 1945-től kezdődően indult el nagyobb arányban lakóhelyéről, s az 1960-ig tartó 15. évben hajtotta végre településváltásai zömét. E korszak első felében jellemző a nagyfokú "felfelé" mobilitás, ezt azonban rendre azonos települési szintek közötti, illetve "lefele" mobilitás is kíséri, a korszak második felében már ezutóbbiak jelennek a mozgások többségét. /Lásd a 17. ábrát./

Lakáskörülmények az életidő mérlegén

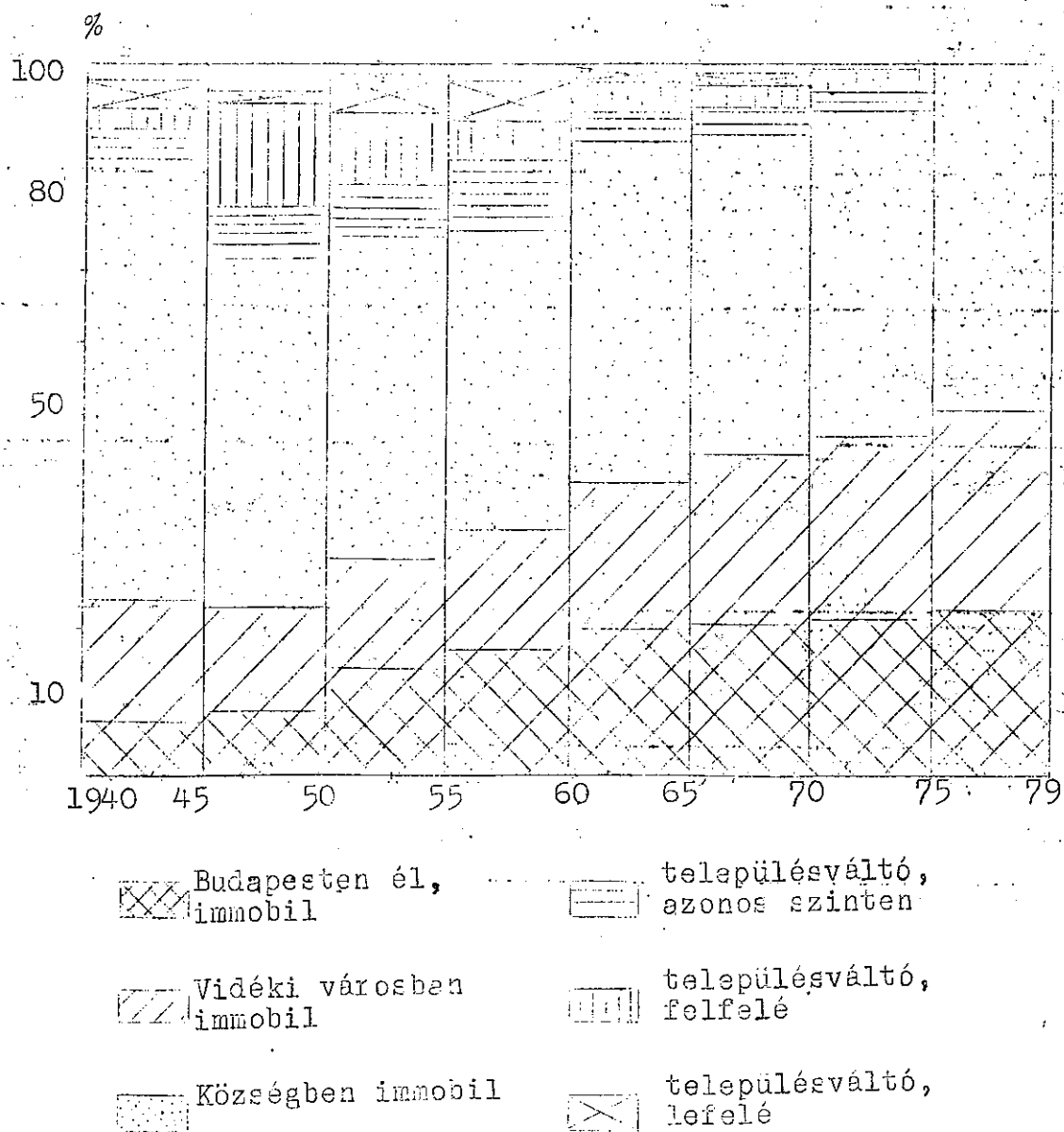
Végül a megtett lakásutakról itt csak nagyon röviden annyit említünk meg, hogy a lakásváltások mennyiségét tekintve itt is a többi csoporttól elválni látszik egy jelenleg mezőgazdasági fizikaiként dolgozó, kevés iskolával rendelkező, egész életében falun élő immobil csoport, egyfelől, illetve másik oldalról egy nem falusi, értelmiségi, igen mobil csoport. /Egyes csoportokról lásd a 48., 49. táblát./ A lakásutakon belül a lakáshoz jutásról, a lakásváltások egymásutánjáról, csoportonkénti jellegzetességeiről máshol szólunk.^x Az viszont úgy gondoljuk szorosabban jelen írásunkhoz tartozik, hogy az egyes csoportok tagjai - legalábbis a hosszabb lakásuttal rendelkező idősebb generáción belül - életidejük milyen hosszú periódusán keresztül éltek egymástól minőségileg jelentősen eltérő lakáskörülmények között.

Erről lásd kötetünk másik tanulmányát, melynek tanulságait itt most nem foglaljuk össze.

Az idősebb korosztály együttes életidejének több mint felét /58 %-át/ kétgenerációs együttélésben töltötte, életideje 40 %-át kettőnél több generációs, illetve idegennel való együttélésben. Átlagosan csupán 1 év az egygenerációs

17. ábra

Az 1. kohorszba tartozók megoszlása az egyes idő-periódusokban megtett településváltások iránya szerint [%]

48. tábla

Az eddig lakott lakások száma a jelenlegi munkajelleg szerint %

1. kohorsz

Lakásszám	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Segéd- munkás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Veze- tő	Együtt
1-3 lakás	56	29	32	31	16	4	18	29
4-5 lakás	10	23	24	33	38	11	32	28
6- lakás	29	44	38	34	46	78	45	40
Nincs adat	5	4	6	2	0	7	5	3
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag	4	5	5	5	6	8	6	5

2. kohorsz

Lakásszám	Mező- gazda- sági- fizi- kai	Segéd- munkás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Veze- tő	Együtt
1-3 lakás	63	52	47	45	45	34	41	46
4-5 lakás	25	24	37	32	36	38	31	32
6- lakás	12	24	16	23	19	28	28	22
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag	3	4	4	4	4	6	4	4

49. tábla

Az eddig lakott lakások száma a jelenlegi lakóhely és a születéskori település szerint /%/

1. kohorsz

Lakásszám	Jelenlegi lakóhely				Születéskori település			
	Buda- pest	Város	Köz- ség	Együtt	Buda- pest	Város	Köz- ség	Együtt
1-3 lakás	11	17	44	29	27	21	33	29
4-5 lakás	28	30	28	28	29	24	29	28
6- lakás	56	49	26	40	41	50	36	40
Nincs adat	5	4	2	3	3	5	2	3
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag	6	6	4	5	6	6	5	5

2. kohorsz

Lakásszám	Jelenlegi lakóhely				Születéskori település			
	Buda- pest	Város	Köz- ség	Együtt	Buda- pest	Város	Köz- ség	Együtt
1-3 lakás	40	37	55	46	48	45	46	46
4-5 lakás	32	36	31	32	27	31	34	32
6- lakás	28	27	14	22	25	24	20	22
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag	5	5	4	4	4	4	4	4

/házastárssal való/ együttélés egész eddigi életidőn belüli hossza, ez a fajta létmód - ebből az életszakaszból - szinte "ki van iktatva", lehetőségei minimálisak.

E korosztályban a három vagy több generációs együttélési forma nem speciálisan falusi jelenség, illetve a falun születettek azok, akik a leginkább szétváltnak ilyen szempontból a kohorsz élettörténetében: a faluról véglegesen Budapestre városba elmozdulók éltek a korosztályban a legrövidebb ideig három vagy több generációs családban /együttes életidejük 17-25 %-ában/, míg a falun maradók éltek valóban a leghosszabb időn keresztül ilyen nagycsaládban /életidejük 38 %-ában/. De a Budapesten születettek s jelenleg is itt élők szintén átlagosan ilyen hosszú ideig éltek három vagy több generációs családban, s a munkajelleg csoportokon belül is a mezőgazdasági fizikaiakhoz hasonló a szakmunkások ilyen nagycsaládban élése. /Lásd az 50., 51. táblát./

Három generáció együttélését úgy is felfoghatjuk, mint a generációk időbeli és térbeli "összetorlódását". A három generációs együttélés létrejötte ellen ható számos tényező mérséklésében - egyebek között - szerepet játszhat a magasabb halálozási életkor, az alacsonyabb házasságkötési, illetve gyerekszülési kor, a nagyobb gyerekszám stb. A generációk ilyen időbeli és térbeli "összetorlódása" elsősorban egy korosztály első életszakaszában következik be, amikor a korosztály szülei még közös lakásban élnek saját szüleikkel; illetve a korosztály öregkor előtti, idős-középkori életszakaszában, amikor a gyerekek már felnőttek, házasságot kötnek, s gyerekük megszületése előtt még nem költöznek el.

Az első kohorsz szüleinek 19 %-a élt még együtt saját szüleivel, amikor /általunk megkérdezett/ gyerekük megszületett, a második kohorszból ennél többen kezdték életüket három generációs családban /26 %/. /E növekedés egy ré-

50. tábla

Az 1. kohorsz életidő-mérlege években a születési hely/
jelenlegi lakóhely szerinti csoportokban a lakott la-
kásokban együttlakó generációk száma szerint

Születési hely/ Jelenlegi lakó- hely	Együttlakó generáció			Egyéb	Együtt /átlag é- letkor/
	1	2	3-		
Bp - Bp	1	27	18	2	48
Bp - város, köz- ség ^x					
Bp együtt	1	28	15	4	48
Város - Bp	1	29	9	9	48
Város-város	1	30	14	3	48
Város - község	1	29	16	2	48
Város - együtt	1	29	13	5	48
Község - Bp	4	30	8	6	48
Község - város	1	30	12	5	48
Község - község	1	26	18	3	48
Község együtt	1	27	15	5	48
Együtt	1	28	14	5	48
Jelenlegi lakóhely					
Budapest	2	29	11	7	49
Város	1	30	13	4	48
Község	1	26	17	4	48

^xA kis elemszám miatt nem értelmezhető.

51. tábla

Az 1. kohorsz életidő-mérlege években a jelenlegi munkajelleg szerinti csoportokban a lakott lakásokban együttlakó generációk száma szerint

Jelenlegi munkajelleg	I. Utatlakó generáció			Egyéb	Együtt /átlag életkor/
Mezőgazdasági, fizikai	1	28	17	2	48
Segédmunkás	1	28	14	5	48
Szaktmunkás	1	26	16	5	48
Egyéb szellemi	2	30	12	4	48
Vezető, értelmiségi	2	30	11	6	49
Együtt	1	28	14	5	48

52. tábla

Az 1. kohorsz életidő-mérlege években a jelenlegi munkajelleg szerinti csoportokban a lakott lakások komfortossága szerint

Jelenlegi munkajelleg	Komfort nélküli	Félkomfortos, komfortos	Ossz-komfortos	Egyéb	Együtt /átlag életkor/
Mezőgazdasági, fizikai	38	4	4	2	48
Segédmunkás	32	9	4	3	48
Szaktmunkás	30	7	8	3	48
Egyéb szellemi	27	8	10	3	48
Vezető, értelmiségi	20	9	16	4	49
Együtt	29	8	8	3	48

sze esetleg származhatott a második kohorsz szüleinek háboru okozta elköltözési nehézségeiből, illetve a földosztás "együtt-tartó" erejéből. De származhatott abból is, hogy az idősebb korosztályba tartozók "többedik" gyerekek voltak, relative később születtek, ekkor már szüleik inkább önállósulhattak. - körükben magasabb a mezőgazdasági cselédek aránya is, ahol a felnövő gyerekeknek a családalapítást megelőzően már jórészt "önállósulniuk kellett" stb./

Megkérdezéskor az idősebb generáció tagjainak 15 %-a él három generációs családban, már gyerekei a gyerekeivel, vagy még /már ismét/ saját szüleivel és gyerekeivel. A náluk 14 évvel fiatalabb korosztály tagjainak 10 %-a él háromgenerációs családban, ők a szüleikkel hosszán együttmaradók - unokáik még csak az ezutáni életszakaszban fognak megszületni. /Akkor is feltehetően kisebb számban, mivel már nekik is kevesebb gyerekük van, a gyerekeiknek is minden valószínűség szerint kevesebb gyereke fog születni. Ugyanakkor szüleik várhatóan magasabb életkort fognak megélni, s ez önmagában növelheti a velük való háromgenerációs együttélés valószínűségét./

. / .

Jelenleg az idősebb korosztály 42 %-a él olyan lakásban, ahol egy szobában legalább három ember lakik. Mind a jelenleg lakott lakások átlagos laksűrűsége, mind a magas laksűrűségű lakásokban lakók aránya egyértelműen és gyorsan nő a munkamegosztási hierarchia mentén "lefelé" haladva. A teljes lakásut során elérhető javulás mértékét mutatja, hogy míg a vezető/értelmiségiek együttes életidejüknek még 43 %-át magas laksűrűségű lakásban élték le^x, jelenleg ilyen lakásban 16 %-uk él. Az egyéb szellemiek ugyanilyen arányban élnek jelenleg magas laksűrűségű lakásban, de ők még életük 52 %-át kellett, hogy együttesen így éljék le.

^x Ennek alakulására nemcsak a lakott lakások szobaszáma, az együttlakók száma, a szülőkkel együttélés, a gyerekek száma, gyerekekkel való együttélés, hanem ezek időbeni hossza is hatást gyakorol.

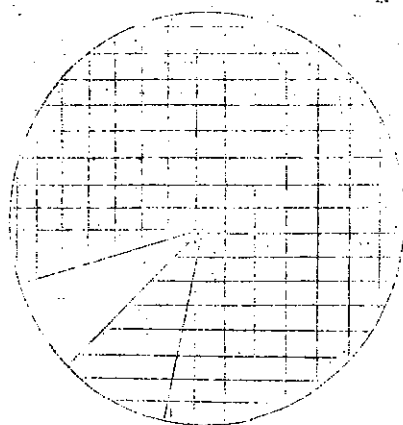
Vagy más oldalról tekintve: igaz, hogy a mezőgazdasági fizikaiak 15 %-a "már" 2 fő/szoba laksűrűség alatti lakásban él, de együttes életidejükön belül ennek a lakásmódnak a súlya alig 4 %.

. / .

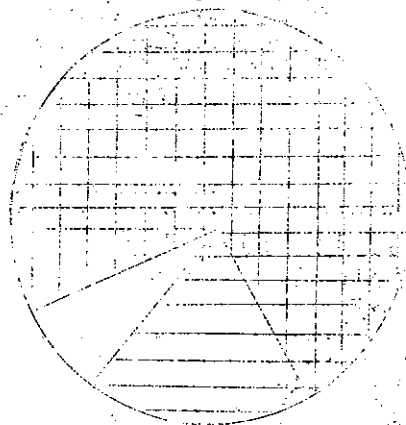
Hasonló különbséget találunk a lakott lakások komfortosságát, felszereltségét tekintve is. Igaz, hogy a generáció 87 %-a még komfort nélküli lakásban született, s jelenleg már 53 %-uk összkomfortos lakásban él, azonban ebből a jelentős fejlődésből az egyes társadalmi csoportok igen egyenlőtlen módon részesültek, s így a különböző csoportok együttes életidejükből hosszabb vagy rövidebb időt kellett hogy komfort nélküli lakásban töltsenek, illetve életükből lényegesen eltérő időt tölthettek összkomfortos lakásban. Például a korosztály vezető/értelmiségi tagjai is még átlagosan 20 életéven keresztül komfort nélküli lakásban éltek, a többi csoport rendre ennél hosszabb ideig, a mezőgazdasági fizikaiak 38 évet együttes életidejükből -- s csupán 4 évet összkomfortos lakásban /fele annyi időt, mint a szakmunkások, negyed annyi mint a vezető/értelmiségiek/. /Lásd a 52. táblát, 18. ábrát/. A települési, településváltó csoportok közötti különbségek hasonlóak. /Lásd a 53. táblát, 19. ábrát./

18. ábra

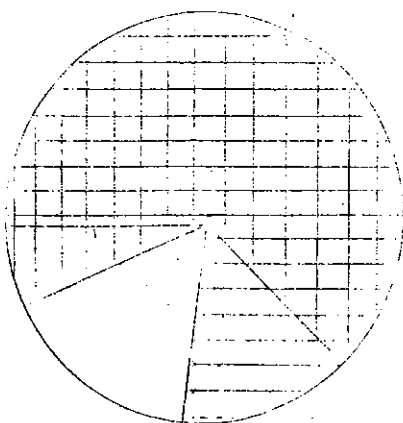
Az 1. kohorsz életidő-mérlege a jelenlegi munkajelleg-
-csoportokban a lakott lakások komfortossága szerint /%/

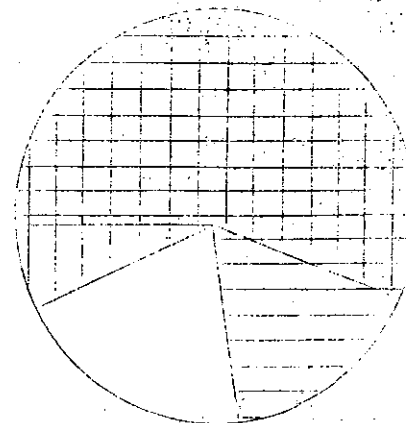
mezőgazdasági fizikai

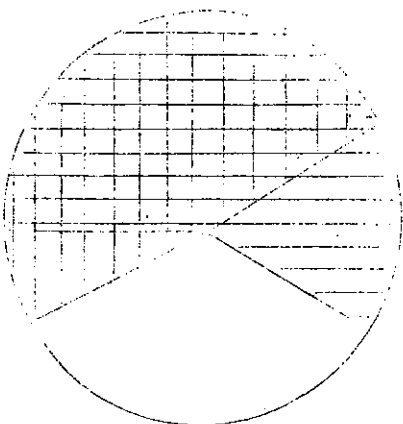
betanított/segédmunkás

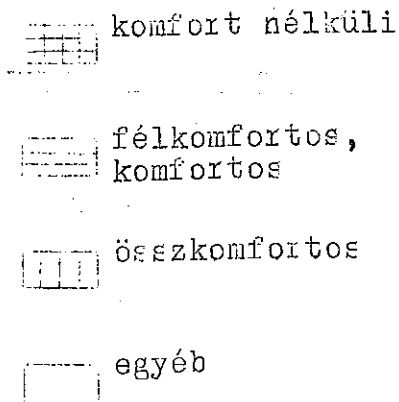
szakmunkás

egyéb szellemi

vezető/értelmiségi

53. tábla

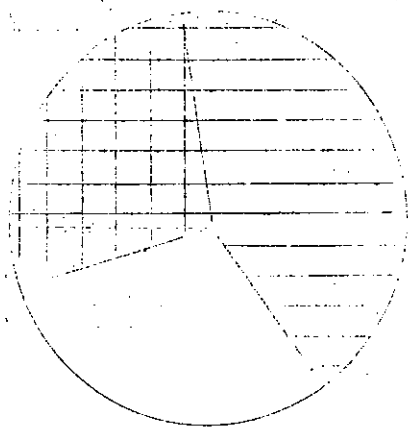
Az 1. generáció életidő-mérlege években a születési hely/jelenlegi lakóhely szerinti csoportokban a lakott lakások komfortossága szerint

Születési hely/ jelenlegi lakó- hely	Komfort- nélküli	Félkom- fortos komfor- tos	Össz- kom- fortos	Egyéb	Együtt
Bp - Bp	10	21	16	1	48
Bp - város, község ^x					
Bp együtt	11	20	15	2	48
Város - Bp	15	15	14	5	49
Város - város	27	8	11	2	48
Város - község	31	7	8	2	48
Város együtt	25	9	11	3	48
Község - Bp	31	3	10	5	49
Község - Város	30	5	9	4	48
Község - község	36	5	5	2	48
Község együtt	32	6	7	3	48
Együtt	29	8	8	3	48
Jelenlegi lakóhely					
Budapest	16	16	13	4	49
Város	28	7	10	3	48
Község	35	6	5	2	48

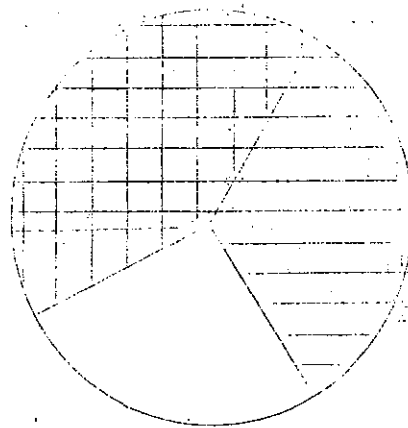
^xA kis elemszám miatt nem értelmezhető.

19. ábra

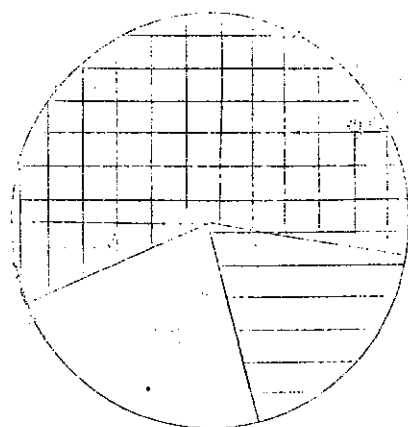
Az 1. kohorsz életidő-mérlege a lakott lakások komfortos-
sága szerint [%]

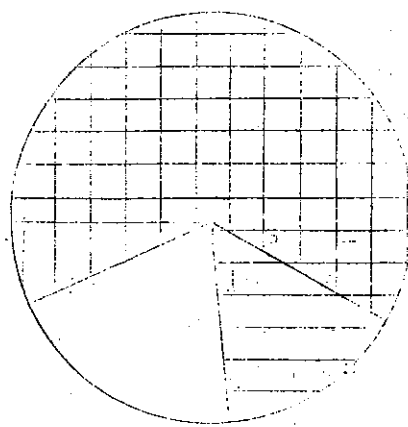
Budapest

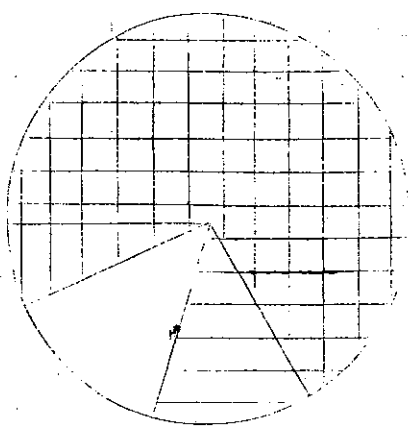
Budapest

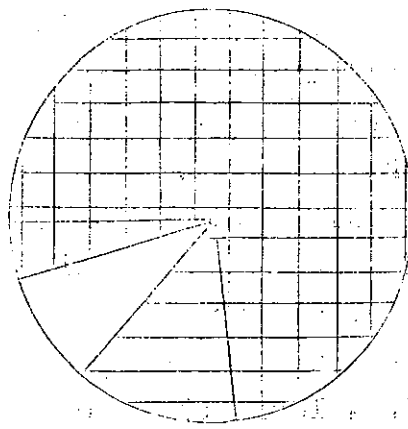
Vidéki város

Vidéki város

Község
Születési hely

Község
Jelenlegi lakóhely

komfort nélküli

félkomfortos, komfortos

összkomfortos

egyéb

Meddig lehet változtatni - mikor lehet/kell "leállni"?

Az eddigiekből is már láthattuk, hogy a különböző szférák közötti, illetve azokon belüli mozgások, váltások egy-egy időszakot, életesemény bekövetkeztét követően lelassulnak, vagy teljesen megszűnnek, az egyes csoportok tagjai az elért szinten "leállnak". Ez a "leállás" természetesen csak az általunk mért változókra érvényes, ezen belüli váltásokra nem. Ennek a korlátozott /mért/ leállásnak az idejére azért vagyunk kíváncsiak, mert megmutatja, hogy az egyes csoportok tagjai életidejük mely szakaszában érik el azt a szintet, helyet a társadalom különböző szféráiban, ahonnan - legalábbis nagy váltásokkal - már nem tudnak/akarnak továbblépni.^x

^xA fiatalabb generáció nemcsak időben rövidebb munkatelepülés-, lakásutat tett meg a megkérdezésig, hanem - a különböző szférákban - még kevésbé "lezárt", "kiteljesedett" az általuk megtett utat.

A "leállás" adott esetben jelenthet beérkezettséget, kiteljesülést, más esetben bennragadást, mozdulni-nem-tudást. Az általunk vizsgált két generáció - éppen a "leállás" időszakát tekintve - igen eltérő életszakaszánál tartott a megkérdezéskor. Míg az ötven év körüli idősebb generáció már tuljuttott az öregkor előtti nagy váltásokon, sőt részben a saját gyermekei elindításának a korszakán is, addig a negyven évnél fiatalabb generáció nagyrészt még a végső nagy berendezkedés, stabilizálódás, "kiteljesedés" előtt áll. A leélt életidő strukturájának a jellege azonban - mint látni fogjuk - már náluk is bizonyos fokig utal az elkövetkező korszak lehetséges alakulására.

/Munka/

A fiatalabb generáció tagjainak több mint fele már /vagy még/ legalább tíz éve ugyanazon a munkahelyen dolgozik - azóta nem változtatott munkahelyet. Az adott /megkérdezéskori/ életkorhoz viszonyítva a legkorábban a mezőgazdasági fizikaiak egy nagyobb része állt le - minden negyedik ugyanott dolgozik, ahol már 20 éves korát megelőzően is dolgozott. Szintén a leállás jegyeit mutatják már 40 éves koruk előtt a betanított munkások /alig 8 %-uk változtatott munkahelyet 36-40 éves korában/, de a szakmunkások, egyéb szellemiek is. /Lásd a 54., 55. táblát./ E csoportok /különösen a mezőgazdaságiak és betanított munkások/ viszonylag korai leállása feltételezhetően inkább "munkapiaci" bennragadásként, mintsem beérkezettséggént értelmezhető.

Ezzel szemben a szakképzetlenek közül a segédmunkások 40 éves korukig még nem "állnak le", náluk időben lényegesen tovább tart a munkahelyváltások sorozata. Míg náluk ez - a korai munkába állással párosulva - a helykeresés, korlátozott optimum-keresés, esetleg sodródás, hanyódás időben igen hosszan elnyúló, nem-leálló, nem stabilizálódó korszakát jelenti^x, addig a 31-40, illetve 36-40 éves koruk között szintén még nagy arányban munkahelyet váltó értelmiségi, vezető foglalkozásuaknál - a későbbi munkába állással párosulva - részben az elindulási korszakot követő helykeresés fázisa tolódik át erre az életkori korszakra. /Erre a lehetőséget a munkaerőpiaci értékesíthetőség, az ezzel való élni tudás biztosítja./

^x "...a gyakori munkahely-változtatás nemcsak valami mindig remélt, soha meg nem talált jobb helyzet ígéretéért történik, hanem átmenetet képez egy még teljesen marginális, kötöttségektől mentes "lebegő" lét és a stabilizálódott életforma között." /Ferge Zs.:i.m. 112.o./

54. tábla

Az /1968-beli/ utolsó munkahelyre való belépéskori életkor az 1968-beli munkajellem szerint %/

1. kohorsz

Életkor	Mező- gazda- sági fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott munkás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Veze- tő, értel- miségi	Együtt
-20 éves	15	6	19	20	23	4	16
21-25 éves	12	15	18	21	27	24	20
26-30 éves	32	24	23	27	29	31	27
31-35 éves	29	32	25	24	16	23	25
36- éves	12	23	15	8	5	18	12
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/élet- kor/	28	31	28	27	26	29	28

2. kohorsz

A /megkérdezéskori/ utolsó munkahelyre való belépéskori életkor a jelenlegi munkajellem szerint %/

2. kohorsz

Életkor	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott munkás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- misé- gi	Veze- tő	Együtt
-20 éves	29	4	22	25	14	9	7	20
21-25 éves	19	4	17	20	22	31	22	20
26-30 éves	18	38	33	21	28	29	23	25
31-35 éves	20	33	20	22	25	12	32	22
36- éves	14	21	8	12	11	19	17	13
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/élet- kor/	25	32	27	27	28	28	30	27

55. tábla

Az /1968-beli/ utolsó munkahelyre való belépéskori életkor a legmagasabb nappali iskolai végzettség szerint /%/

1. kohorsz

Életkor	-8 álta- lános	8 ál- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-20 éves	14	20	15	11	12	16
21-25 éves	16	17	19	34	22	20
26-30 éves	26	32	25	27	27	27
31-35 éves	25	25	31	15	18	25
36- éves	19	6	10	13	21	12
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/életkor/	28	27	28	27	27	28

A /megkérdezéskori/ utolsó munkahelyre való belépéskori életkor a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

2. kohorsz

Életkor	-8 álta- lános	8 ál- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-20 éves	15	24	22	20	8	20
21-25 éves	10	22	18	20	24	20
26-30 éves	30	23	23	28	29	25
31-35 éves	35	21	24	21	20	22
36- éves	10	10	13	11	19	13
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/életkor/	28	26	27	27	29	27

Az idősebb kohorsz leállítását-nem-leállítását azonos életkori szakaszban vizsgálva lényegében ugyanilyen tendenciákat találunk.^x

^xAz idősebb kohorsz 1968-ban volt átlagosan ennyi idős, mint megkérdezéskor a fiatalabb korosztály. Erre az időpontra "visszametszettük" az idősebb kohorszt, így megállapítható, hogy ők akkor "hol tartottak".

Eltérést jelent azonban, hogy a szakmunkások és az egyéb szellemiek ebben a korosztályban még inkább "korán leállók" voltak - akár a fiatalabb korosztály azonos csoportjaihoz viszonyítva, akár kortársaikhoz képest. Ugy látszik őket, vagy legalábbis egyes csoportjaikat erősen kötötte a munkahelyen belül már kiküzdött pozíció /vagy ennek lehetősége/, a megszerzett szakképzettség, a munkahelyen belüli világ ismerete stb.^x

^xUgyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül a munkahely-változtatást megnehezítő, illetve könnyebbé tevő időben változó jogi szabályozók hatásai sem. /Lásd erről: Gábor László: Foglalkoztatáspolitikai adalékok 1950-1979. In: Oktatásról-Társadalompolitikáról, 1983/.

De a munkaerő-áramlás jogi szabályozásának is megvannak a maga társadalmi korlátai. Ezt mutatják az idősebb generáció munkába állásának idején, az 50-es évek elején létrehozott szigorú szabályozók buktatói is: "A kötött, a munkaerőpiac teljes leépítését célzó munkaerő-gazdálkodási rendszer nem bizonyult hatékonynak. Nem sikerült elérni, hogy a munkaerő az egyes üzemek, vállalatok között csak a tervek szerint mozogjon, a szabályozatlan fluktuáció hatalmas méreteket öltött. Az MTH egy 1952-ben végzett részleges vizsgálata szerint pl. 47 vállalatnál mindössze öt hónap

elatt a teljes létszám 19 %-a morzsolódott le. Nem bizonyult hatékonynak az 1950. szeptember 1-től bevezetett új, országosan egységes munkakönyvrendszer sem, mert a munkások egyszerűen a vállalatnál hagyták munkakönyvüket /tiz és tizezerre rugott az otthagyt munkakönyvek száma/, s az említett büntetőeljárások /1952-ben munkaügyi jellegű "tervbűncselekmény." címén 6900 ilyen eljárás folyt/ sem akadályozhatták meg a tömeges, ellenőrizhetetlen fluktuációt. Az aratási és cséplési időszakban pedig több százezres tömegben áramlott vissza az iparból, közlekedésből és kereskedelemről a mezőgazdaságba a munkaerő. Ez utóbbi olyan elemi erejű volt, hogy hivatalosan is legalizálni kellett: előbb - 1951-ben - "amnesztia rendeletet" hoztak az aratási és cséplési munkákon részt vett "önkényesen kilépett" dolgozókkal szemben, 1952-ben pedig bevezették az ún. aratási szabadságot." /Belényi Gyula: Munkaerőgazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén. /1949-1953/. Párttörténeti Közlemények, 1984/4./

Az idősebb korosztályon belüli "leállási" arányok megfigyelt alakulásában ugyanakkor az is szerepet játszik, hogy a mezőgazdasági fizikaiként, betanított munkásként dolgozók e korosztályban nem hogy "korán leállók", de kortársaikkal összehasonlítva elsősorban éppen hogy "későn elindulók" voltak a munkahelyi munkavállalásban. Saját munkahelyi életpályájuk szemszögéből azonban ezzel együtt "korán leállóknak" is tekinthetők. /Lásd az 54., 55. táblát./

Az iskolai végzettség szerinti csoportoknál szintén láthatjuk, hogy a felsőfoku végzettséggel rendelkezők ebben a korban még nem tartanak a leállás periódusánál. Az idősebb korosztályból a 8 általánost végzettek, érettségizettek 35 éves koruk után már tulnyomórészt leállnak a munkahely-változtatással, hasonlóan fiatalabb korosztálybeli társaikhoz. /A különböző jellegű településeken élők közül is mind az első, mind a második kohorszban a falun élők állnak le átlagosan a legkorábban, s a Budapesten élők a legkésőbb./ /Lásd az 56. táblát./

Az idősebb generációnál azonban alkalmunk van a 41-50 év közötti időszak vizsgálatára is, hogy vajon milyen intenzitással folyik tovább a munkahely-változtatás a korosztálynak ebben az életszakaszában. A kohorsznak még minden negyedik tagja változtat munkahelyet ebben a periódusban, de a korszak második felében - 46-50 éves koruk között - már csak a korosztály 7 %-a lép be megkérdezéskori munkahelyére.

Itt is azt látjuk, hogy a mezőgazdasági fizikaiak már nemigen lépnek tovább ebben a korban, 45 éves koruk után már a segédmunkások mozgása is lecsökken, akárcsak a betanított munkásoké /akiknek viszont még 28 %-a 41-45 éves korában lép be megkérdezéskori munkahelyére/, s a szakmunkások, egyéb szellemiek is fokozatosan leállnak, legkésőbb 45 éves korukig. A vezetők/értelmiségeik körében pedig a 40 éves korukat megelőző periódus ugyan még jelentős munkahely-váltást "ígért", azonban végülis nem lépnek be nagyobb arányban később utolsó /felvételt megelőző/ munkahelyükre, mint a többiek. /Lásd az 57. táblát./

/A többi csoportosítás is hasonló tendenciákat mutat./

Mint már láttuk, a munkajelleg-csoportok közötti váltások is nagymértékben lecsökkennek a 40 éves kor után, lé-

56. tábla

Az 1968-beli/ utolsó munkahelyre való belépéskori életkor az 1968-beli lakóhely szerint /%/

1. kohorsz

Életkor	Budapest	Város	Község	Együtt
-20 éves	10	14	19	16
21-25 éves	22	24	17	20
26-30 éves	26	25	31	27
31-35 éves	28	24	22	25
36- éves	14	13	11	12
Együtt	100	100	100	100
Átlag /életkor/	29	28	27	28

A megkérdezéskori/ utolsó munkahelyre való belépéskori életkor a jelenlegi lakóhely szerint /%/

2. kohorsz

Életkor	Budapest	Város	Község	Együtt
-20 éves	16	21	20	20
21-25 éves	16	21	21	20
26-30 éves	21	26	27	25
31-35 éves	26	21	22	22
36- éves	21	11	10	13
Együtt	100	100	100	100
Átlag /életkor/	29	27	27	27

57. tábla

A /megkérdezéskori/ utolsó munkahelyre való belépéskori
életkor a jelenlegi munkajelleg szerint /%/

1. kohorsz

Életkor	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Bete- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
-20 éves	10	2	14	15	8	7	9	12
21-25 éves	5	12	17	15	18	14	30	16
26-30 éves	33	18	10	15	14	14	18	17
31-40 éves	31	39	21	31	20	47	23	29
41- éves	21	29	38	24	40	18	20	26
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/élet- kor/	31	35	35	32	33	33	31	33

58. tábla

Az 1. kohorsz munkajelleg-szerkezete 1968-ban és
megkérdezéskor [%]

[illegible]

nyegében - ha nem is teljes egészében - már azt megelőzően lezárulnak. /Lásd az 58., 35. táblát./ Ez utóbbi a meglévő munkahelyen belüli karrier-lehetőségek korlátait jelzi. Ezzel együtt, a munkahely-változtatások "leállása" nem azonos a munkajelleg-változtatások leállításával.

/Lakás/

Még problematikusabb a két generáció lakás-szférában megtett utjáról megállapítani, hogy azok mennyiben tekinthetők már lezártnak, vagy még továbbfolytatódóaknak.

A fiatalabb generáció tagjainak 37 %-a lakott a megkérdezéskor olyan lakásban, amelybe 10 éven belül költözött be, de csak 7 %-uk olyanban, amelyben legfeljebb 5 éve lakik. Ez azt mutatná, hogy lényegében a generáció nagy többsége már nem mozdul abból a lakásból, amelyben már 35-40 éves korában él. Ezzel szemben még 1/5-üknek nincs saját lakása /az idősebb generáció 25 %-ának nincs az ezzel azonos életszakaszban/, a 21 %-uk válaszolta azt, hogy szeretne lakást változtatni - 16 %-uk konkrét tettet is említ. A jövőben mégsem megvalósuló lakásváltoztatásokról természetesen semmit sem tudunk, mégis az látszik, hogy ha nem is egészében, de többségében már "leállt" a fiatalabb generáció mozgása a lakás-szférában.

Önmagában is figyelemre méltó, hogy a fiatalabb generációban nem csökkent azok aránya, akik a megkérdezéskor még születéskori lakásukban laktak /8%/, illetve olyan lakásban, amelybe 15 éves korukat megelőzően költöztek /a szülőkkel együtt, 12 %/, /az idősebb generációban arányuk ebben az életkorban 6 %, illetve 8 %/. A generációkon belüli egyes csoportokban lényegesen megváltozott az ilyen mértékben "helyben maradók" aránya. Míg az idősebb generáció mezőgazdasági fizikaiként, segédmunkásként dolgozó tagjainak 12 %-a, illetve 10 %-a élt 1968-ban /a "visszamet-

szett" korban/ ilyen lakásban, a fiatalabb generáció azonos csoportjaiból 17 %, illetve 20 %! E két csoportban lényegesen lecsökkent az elköltözési arány. Az egyéb szellemiek és az értelmiségiek körében is számottevően megnőtt az ilyen lakásban való bennmaradás aránya. /Lásd az 59., 60. táblát./ /Természetesen kohorszónként és azokon belül csoportonként más és más minőségű lakásmódot, más és más mögöttes élettörténetet takar a "születéskori lakásban maradás" ténye. Ezeknek az összetett dimenzióknak a kibontása azonban /sajnos/ túlvezetne jelen írásunk keretein, bár csak így juthatnánk el annak megállapításához, hogy a "születéskori lakásban maradás" ténye mögött milyen, s milyen erősségű kényszerek, lehetőség-hiányok, illetve pozitív lehetőségek munkáltak a különböző esetekben./

Ugyanakkor az értelmiségiek /az idősebb kohorszokban a szellemiek/ lakásváltási periódusa tekinthető a kevésbé lezártnak, náluk a legmagasabb a 40 éves kort megelőző 5 évben a jelenlegi lakásba beköltözők aránya. Mint lakásut-tanulmányunkban látni fogjuk, ez a "tovább lépések", saját lakásváltások nagyobb arányával függ össze.

Az idősebb korosztályban gyakoribb a későbbi beköltözés az "utolsó" /pontosabban, itt az 1968-as/ lakásba, a két generáció egészét összehasonlítva az ő lakásutjuk látszik ebben az életkori szakaszban a kevésbé lezárultnak - ennek reális megítéléséhez azonban ismernünk kellene, hogy "mit hoz a jövő" a fiatalabb korosztály életében.

59. tábla

Az /1968-beli/ utolsó lakásba való beköltözéskori életkor az 1968-beli munkajelleg szerint /%/

1. kohorsz

Életkor	Mező- gazda- sági fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Veze- tő, ér- telmi- ségi	Együtt
"Születése óta"x	9	4	10	7	2	2	6
1-14 éves	3	6	2	3	0	0	2
15-25 éves	23	19	10	18	18	10	17
26-30 éves	29	30	43	30	28	33	31
31-35 éves	23	32	25	27	33	41	30
36- éves	13	9	10	15	19	14	14
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

A /megkérdezéskori/ utolsó lakásba való beköltözéskori életkor a jelenlegi munkajelleg szerint /%/

2. kohorsz

Életkor	Mező- gazda- sági fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- misé- gi	Veze- tő	Együtt
"Születése óta"x	13	16	7	8	8	9	5	8
1-14 éves	4	4	8	4	3	0	0	4
15-25 éves	25	12	28	19	14	6	17	19
26-30 éves	29	36	29	36	28	50	40	35
31-35 éves	20	28	20	29	36	19	33	28
36- éves	9	4	8	4	11	16	5	6
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100

x"Születése óta": valójában 1 éves kora előtt-től.

60. tábla

Az /1968-beli/ utolsó lakásba való beköltéskori életkor a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

1. kohorsz

Életkor	-8 al- talános	8 al- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
"Születése óta"x	7	10	5	2	2	6
1-14 éves	4	2	3	0	0	2
15-25 éves	19	17	20	12	7	17
26-30 éves	28	36	28	32	34	31
31-35 éves	24	26	26	42	42	30
36- éves	18	9	18	12	15	14
Együtt	100	100	100	100	100	100

A /megkérdezéskori/ utolsó lakásba való beköltözéskori életkor a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

2. kohorsz

Életkor	-8 al- talános	8 al- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
"Születése óta"x	10	7	10	8	6	8
1-14 éves	5	6	2	6	0	4
15-25 éves	25	24	18	19	10	19
26-30 éves	30	28	38	35	41	35
31-35 éves	15	28	29	27	31	28
36- éves	15	7	3	5	12	6
Együtt	100	100	100	100	100	100

"Születése óta": valójában 1 éves kora előtt-től.

IV.

"Mindenki munkája szerint..." - a maga idején

A fogyasztás időbeni alakulása

A két korosztály által átélt történelmi időben nemcsak a társadalom munkamegosztási, települési szerkezete, oktatási rendszere, lakás-strukturája stb. változott meg jelentősen - s módosult ezen keresztül a társadalom tagjai életidő-szerkezete, a különböző életidő-szerkezetű csoportok részaránya -, hanem a fogyasztás, a fogyasztási javak köre, az életmód is jelentősen átalakult. Az ebbe az átalakulásba való bekapcsolódás, az ebből való részesedés időbeni egyenlőtlenségeit a következőkben néhány un. tartós fogyasztási cikkhez történő hozzájutás idejének korosztályonkénti, csoportonkénti összehasonlításával próbáljuk megközelíteni. Ugy gondoljuk, hogy az általunk kiválasztott egy-két fogyasztási cikkel való rendelkezés - nem-rendekezés, korai vagy későbbi hozzájutás - legalábbis anyagilag - előnyösebb vagy hátrányosabb helyzet eredménye, s valóban előnyt vagy hátrányt jelent az életvitelben.^x

^x"A tárgyak birtoklása társadalmi különbségeket jelez, s így megkettőződött vagy megsokszorozódott értelme szerint társadalmi viszonyokat fejez ki. Az életmód-ban ezek a viszonyok konkrétan tárgyakká válnak, és megtestesülésük empirikusan, mennyiségileg is jellemezhető." /Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Gondolat, 1977. 323. o./

Emellett az egyes korosztályok közötti különbségek sorában igen lényegesnek tartjuk azokat az eltéréseket, a-

melyek az adott történelmi korban egyáltalán rendelkezésre álló, illetve az egyes csoportok számára elérhető javak meglétéből, elterjedtségéből adódnak. Ez utóbbi különbségek jól tetten érhetők az általunk vizsgált kohorszok életében is.^x

^x"Amikor Marx azt mondta, hogy a környező világ "... történelmi termék, számtalan nemzedék tevékenységének eredménye, amelyek közül mindegyik az előtte járónak a vállán állott, annak iparát, érintkezését továbbfejlesztette, társadalmi rendjét a változott szükségletek szerint módosította" /Marx-Engels: A német ideológia. MEM 3. köt. 1960.28.o./, akkor arról is szó van, hogy a tárgyakban benne rejlő társadalmi viszonyt is történelmileg kell néznünk, mivel nemcsak a termelés, nemcsak a fogyasztás, nemcsak a szükségletkielégítés módja szerint "állnak egymás vállán" az egymást követő társadalmak, generációk, hanem azokban a törekvésekben is, amelyeket az egyik nemzedék esetleg elindított, s beváltott, vagy nem váltott be; amelyeket a történelmi folyamatosság vagy a folyamatosság megtörése hozott létre, elégitett ki, vagy hagyott kielégítetlenül." /Losonczi Ágnes: i.m. 325-326. o./

/Hűtőgép/

A megkérdezés idején mindkét korosztály szinte teljes körűen rendelkezett már valamilyen hűtőgéppel /mindkét korosztály 94 %-ának van hűtőgépe/. E megközelítő teljeskörűség ellenére egyes csoportok lényegesen lemaradtak a hűtőgéphez való hozzájutásban. Ilyen az idősebb generáció betanított munkás csoportja, melynek 11 %-a nem rendelkezik hűtőgéppel, miközben átlag 14 évvel fiatalabb társaik 97 %-á-

nek már van hűtőgépe. A fiatalabb generáció segéd munkás és mezőgazdasági fizikai csoportjai pedig mind korosztályuk, mind idősebb - szintén lemaradó - társaikhoz képest rosszabb helyzetben vannak /a segéd munkások 39 %-ának nincs hűtőgépe, az idősebb generációban 18 %-uknak; a mezőgazdasági fizikaiaknak pedig 17 %-a nem rendelkezik hűtőgéppel, az idősebb generációbeliek 10 %-a - sőt, ha az idősebb generáció megkérdezésének idejét tekintjük - 1979-et -, akkor a fiatalabb generációbeli mezőgazdasági fizikaiaknak még 29 %-a nem rendelkezett hűtőgéppel/. Hasonló, de ennél kisebb különbségeket találunk az iskolai végzettség és a lakóhely típusa szerinti csoportok között is. /Lásd a 61., 62., 63. táblát, 20. ábrát./

Az idősebb generáció egészében a 60-as évek elején kezdett hűtőgéppel felszerelkedni, ezen belül is eleősorban - kortársaikat messze megelőzve - a vezető, értelmiségi foglalkozásuk. /Sajátosan/?/ őket érte el legelőször a "fridge-sider-szocializmus" mótelye./ Az e körbe tartozóknak már az évtized közepén több mint 2/3-a rendelkezik hűtőgéppel, az egyéb szellemiek, szakmunkások csak 5-6, a szakképzetlen fizikaiak, mezőgazdaságiak csak 8-10 év múlva érik el ezt a szintet /itt csak a hűtőgépet egyáltalán vásárlókat tekintve!/.

A fiatalabb korosztály tagjai - bár átlagosan 14 évvel fiatalabbak - már a 60-as évek második felében elkezdenek hűtőgépet vásárolni, a fokozatosan, a 70-es években gyors ütemben érik utol az idősebb korosztályt, mely közben szintén a 70-es évek első felében jut legnagyobb arányban hűtőgéphez.

A fiatalabb generáción belül a hűtőgéphez jutás kezdetén az értelmiségi csoportba tartozók lemaradnak - ők ebben az időben még csak néhány éve dolgoznak -, de ezt a hátrányukat öt éven belül "ledolgozzák", a 70-es évek közepén már a többi csoportot megelőzik a hűtőgép-vásárlás terén.

61. tábla

A hűtőgéppel rendelkezők körének időbeni alakulása a jelenlegi munkajelleg szerint* /kumulált %/
/A hűtőgéppel rendelkezők = 100 %/

1. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Hgyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
-1959-ig	0	6	2	1	2	22	9	4
-1964-ig	6	21	12	15	18	51	54	20
-1969-ig	17	37	34	45	64	79	82	48
-1974-ig	59	81	75	86	86	100	96	83
-1980-ig	100	100	100	100	100		100	100
Átlag/év/	73'	70'	71'	70'	68'	65'	65'	69'
Átlag/élet- kor/	42	39	40	39	37	34	34	38
/Nincs hűtő- gép, %/	/10/	/18/	/11/	/3/	/2/	/2/	/0/	/6/

2. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Hgyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
-1964-ig	0	7	4	1	0	0	0	1
-1969-ig	10	28	18	18	31	16	42	21
-1974-ig	60	50	61	75	77	83	86	73
-1980-ig	85	86	99	98	100	100	100	98
-1982-ig	100	100	100	100				100
Átlag/év/	74'	74'	73'	72'	72'	72'	71'	72'
Átlag/élet- kor/	29	29	28	27	27	27	26	27
/Nincs hűtő- gép, %/	/17/	/39/	/3/	/3/	/3/	/3/	/0/	/6/

* /Lábjegyzet, magyarázó szöveg a következő oldalon/

A 170. oldalon található labjegyzet, megmagyarázó szöveg, az egyes anyagi javakkal való ellátottság /illetve később az utazás/ kohorszonkénti, csoportonkénti időbeli alakulását bemutató táblázataink összeállításánál ez adott jószereljeségétől és az elemzés tartalmától függően használunk kumulált, illetve nem kumulált százalékokat, s a 100 %-ok tartalma is eszerint hol magában foglalja a nemrendelkezőket, hol csak a rendelkezőkre vonatkozik. Természetesen ezt mindig jelezzük, úgy, hogy az érdeklődő számára még érdekes adatokat - némi munkával - kiszámolhatja.

62. tábla

A hűtőgéppel rendelkezők körének időbeni alakulása a legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/
/A hűtőgéppel rendelkezők = 100 %/

1. kohorsz

Idő	-8 al- talános	8 al- talanos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fokú	Együtt
-1959	2	2	0	0	20	4
-1964	14	10	19	31	52	20
-1969	32	39	43	71	87	48
-1974	73	82	83	92	99	83
-1980	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	71'	70'	70'	67'	65'	69'
Átlag/életkor/	40	39	39	36	34	38
/Nincs hűtő- gépe, %/	/11/	/9/	/4/	/2/	/1/	/6/

2. kohorsz

Idő	-8 al- talános	8 al- talanos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- fokú	Együtt
-1964	0	3	1	0	0	1
-1969	6	20	18	25	28	21
-1974	44	59	73	79	81	73
-1980	87	94	97	99	98	98
-1982	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	75'	73'	72'	72'	72'	72'
Átlag/életkor/	30	28	27	27	27	27
/Nincs hűtő- gép, %/	/16/	/13/	/4/	/1/	/2/	/6/

63. tábla

A hűtőgéppel rendelkezők körének időbeni alakulása
a jelenlegi lakóhely szerint /kumulált %/
 /A hűtőgéppel rendelkezők = 100 %/

1. kohorsz

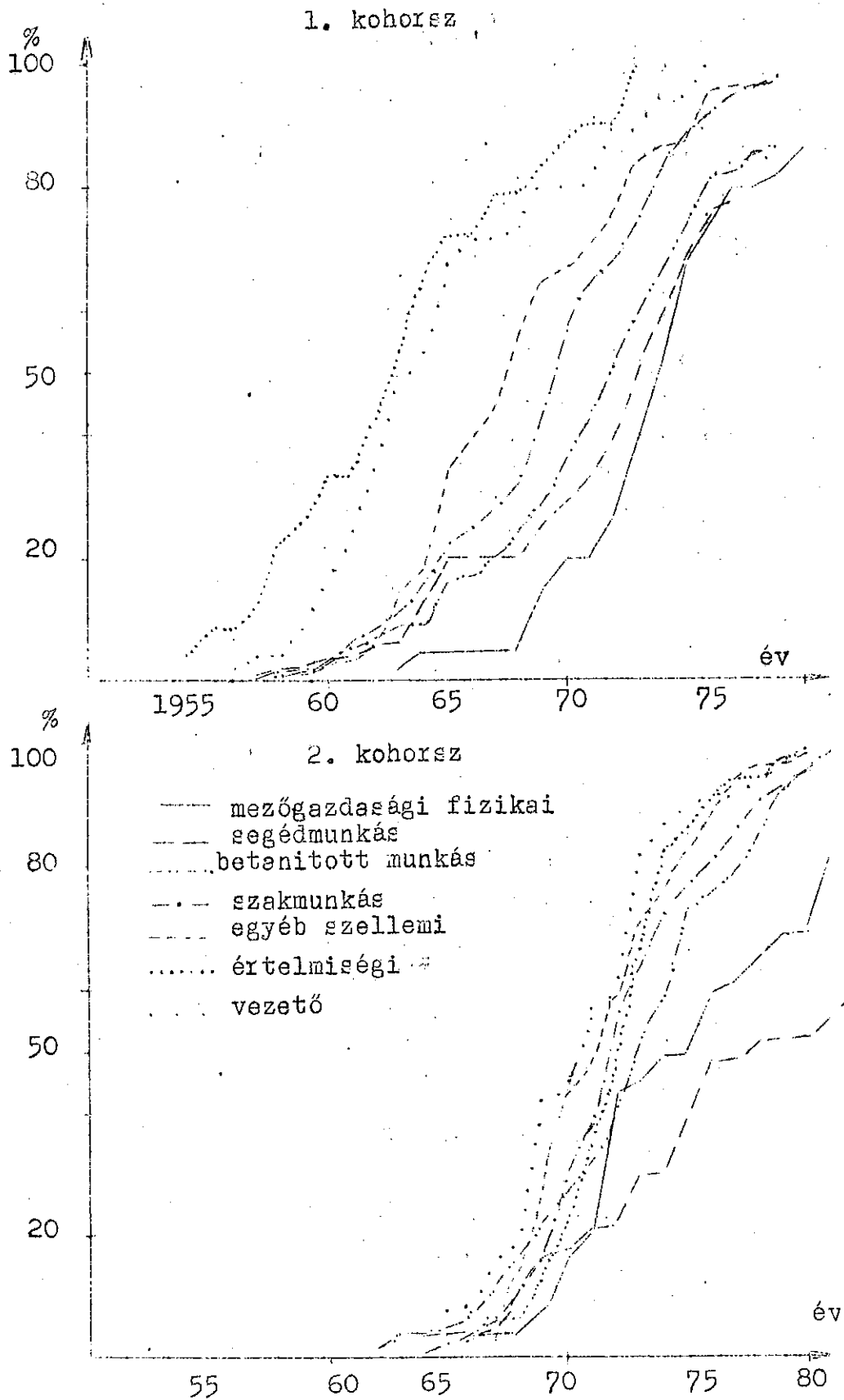
Idő	Budapest	Város	Község	Együtt
-1959	7	5	1	4
-1964	32	29	10	20
-1969	69	55	36	48
-1974	92	93	75	83
-1980	100	100	100	100
Átlag /év/	67'	68'	71'	69'
Átlag /életkor/	36	37	40	38
/Nincs hűtő- gép, %/	/6/	/6/	/7/	/6/

2. kohorsz

Idő	Budapest	Város	Község	Együtt
-1964	1	1	1	1
-1969	27	24	16	21
-1974	71	81	66	73
-1980	96	96	94	98
-1982	100	100	100	100
Átlag /év/	72'	72'	73'	72'
Átlag /életkor/	27	27	28	27
/Nincs hűtő- gép, %/	/4/	/3/	/9/	/6/

20. ábra

A hűtőgéppel való felszereltség időbeli lakulása a jelenlegi munkajelleg szerint /kumulált %/

Az egyes csoportokból hűtőgéphez jutók közötti időbeni különbségek a fiatalabb generáció körében kisebbek, mint az idősebb generációban, s ez a lakóhely, iskolai végzettség szerinti csoportokra is érvényes. /Lásd a 61., 62., 63. táblát./

/Mosógép/

A két korosztály mosógéphez jutását nehezebben lehet összehasonlítani, mivel az első generációnál még nem választottuk külön a hagyományos-, illetve az automata mosógép-vásárlást /itt nem rendelkezik mosógéppel 3 %/, a második generációnál ezek már külön tételként szerepelnek /hagyományos mosógéppel 22 %-uk nem rendelkezik, de 30 %-uknak már automata mosógépe van/. Ugyanakkor ez lehetőséget nyújt arra, hogy ennek az új, korszerűbb fogyasztási cikknek a "befogadását" is tetten érjük legalább a fiatalabb korosztály egyes csoportjaiban.

Az idősebb korosztály tagjai átlagosan 4 évvel előbb jutnak mosógéphez, mint hűtőgéphez. /Ebben a cikkek megjelenésének és gyártásuk életgörbéjének eltérő alakulása mellett szerepet játszhatott a hagyományos mosógépek relatív olcsóbb árfekvése, e fogyasztási eszköz közvetlen munkakímélő jellege és a hűtőgép összetettebb fogyasztási szerkezet-módosító hatása, melynek egy részét még egy ideig a jégszekrények és "pincék" pótolhatták./ A 60-as évek közepére már a korosztály minden második tagja rendelkezik mosógéppel, de itt is - a hűtőgép-vásárláshoz hasonlóan - jelentős az egyes csoportok közötti különbség. Mosógéphez azonban a szakképzetlen csoportok tagjainak is már 2/3-a hozzájutott még a 70-es éveket megelőzően - hűtőgépet a többségük csak a 70-es években vesz. Feltűnő még, hogy a lakóhely szerinti különbségek a mosógéphez jutásban sokkal kisebbek, mint a hűtőgéppel rendelkezésnél, a mosó-

gép közel egyforma ütemben terjedt el a különböző településeken lakók körében. /Lásd a 64., 65. táblát, 21. ábrát./

A fiatalabb korosztály életében már nem válik így külön a hűtőgép és a hagyományos mosógép beszerzése. Mindkettőhöz átlagosan 1971-72-ben jutnak hozzá /25 éves koruk körül/, éppen házasságkötésük időszakában, önálló háztartásukban már szinte kezdettől ott találjuk a mosógépet, hűtőgépet. /Lásd a 21. ábrát./

Azonban már a 70-es évek elején, közepén elkezdnek automata mosógépet vásárolni. A felsőfoku iskolai végzettségűeknek már 1975-ben több mint 1/4-e rendelkezik automata mosógéppel, 1982-ben már 72 %-uk, miközben a többi csoport tagjai még csak éppenhogy elkezdnek hozzájutni ehhez a korszerű fogyasztási cikkhez /a fiatalabb korosztályban legfeljebb 8 általános elvégzők 90-95 %-a még nem rendelkezik automata mosógéppel/. Az időbeni hozzájutás ugyanilyen, évtizedekkel mérhető egyenlőtlenségeit találjuk a munkamegosztás szerinti csoportok között is, s a települési rendszer különböző szintjein élők között is. Bár a hangsúlyt itt is a hozzájutás időbeni különbségeire helyezzük, az adatokból az egy-egy időpontban való rendelkezés-nem-rendelkezés differenciái is egyértelműen kiolvashatóak.

/Ennél a fogyasztási cikknél a meglévő -meg-nem-lévő infrastrukturális háttér szerepe igen jelentős./ /Lásd a 68. táblát./

64. tábla

A mosógéppel rendelkezők körének időbeni alakulása a jelenlegi munkajelleg szerint /kumulált %/

/A mosógéppel rendelkezők = 100%/

1. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági fizika	Se- déd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
-1959	8	4	9	16	10	49	28	16
-1964	25	35	35	49	32	71	59	46
-1969	81	56	69	75	73	90	80	75
-1974	92	85	93	96	87	97	92	95
-1980	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	67'	67'	67'	65'	67'	62'	63'	65'
Átlag /életkor/36		36	36	34	36	31	32	34
/Nincs mosó- gépe, %/	/7/	/4/	/6/	/2/	/4/	/4/	/0/	/3/

65. tábla

A mosógéppel rendelkezők körének időbeni alakulása a jelenlegi lakóhely szerint /kumulált %/

1. kohorsz

Idő	Budapest	Város	Község	Együtt
-1959	17	18	12	16
-1964	45	51	41	46
-1969	71	74	75	75
-1974	90	94	95	95
-1980	100	100	100	100
Átlag/év/	65'	65'	66'	65'
Átlag /életkor/	34	34	35	34
/Nincs mosógépe, %/	/4/	/3/	/3/	/3/

66. tábla

Az automata mosógéphez jutás időbeni alakulása a jelenlegi munkajellem szerint /%/^x

2. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
1965-69	0	0	0	0	3	0	5	1
1970-74	4	0	2	3	0	10	12	4
1975-79	4	4	2	11	12	45	35	14
1980-	0	4	5	13	9	23	10	10
Nincs auto- mata mosó- gépe	92	92	91	73	76	22	38	71
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/xx	77'	79'	79'	78'	78'	78'	76'	78'
Átlag /életkor/xx	32	34	34	33	33	33	31	33

^xNem kumulált, mert igen ritka "jószág"

^{xx}Automata mosógéppel rendelkezők

67. tábla

Az automata mosógéphez jutás időbeni alakulása a leg-
magasabb iskolai végzettség szerint %/x

2. kohorsz

Idő	-8 ál- talános	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
1965-69	0	0	1	0	5	1
1970-74	0	2	3	2	12	4
1975-79	0	3	9	14	44	14
1980-	5	5	10	18	11	10
Nincs automata mosógépe	95	90	77	66	28	71
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/xx	80'	78'	78'	79'	76'	78'
Átlag /életkor/xx	35	33	33	34	31	33

x Nem kumulált, mert igen ritka "jószág".

xx Automata mosógéppel rendelkezők.

68. tábla

Az automata mosógéphez jutás időbeni alakulása a
jelenlegi lakóhely szerint %/

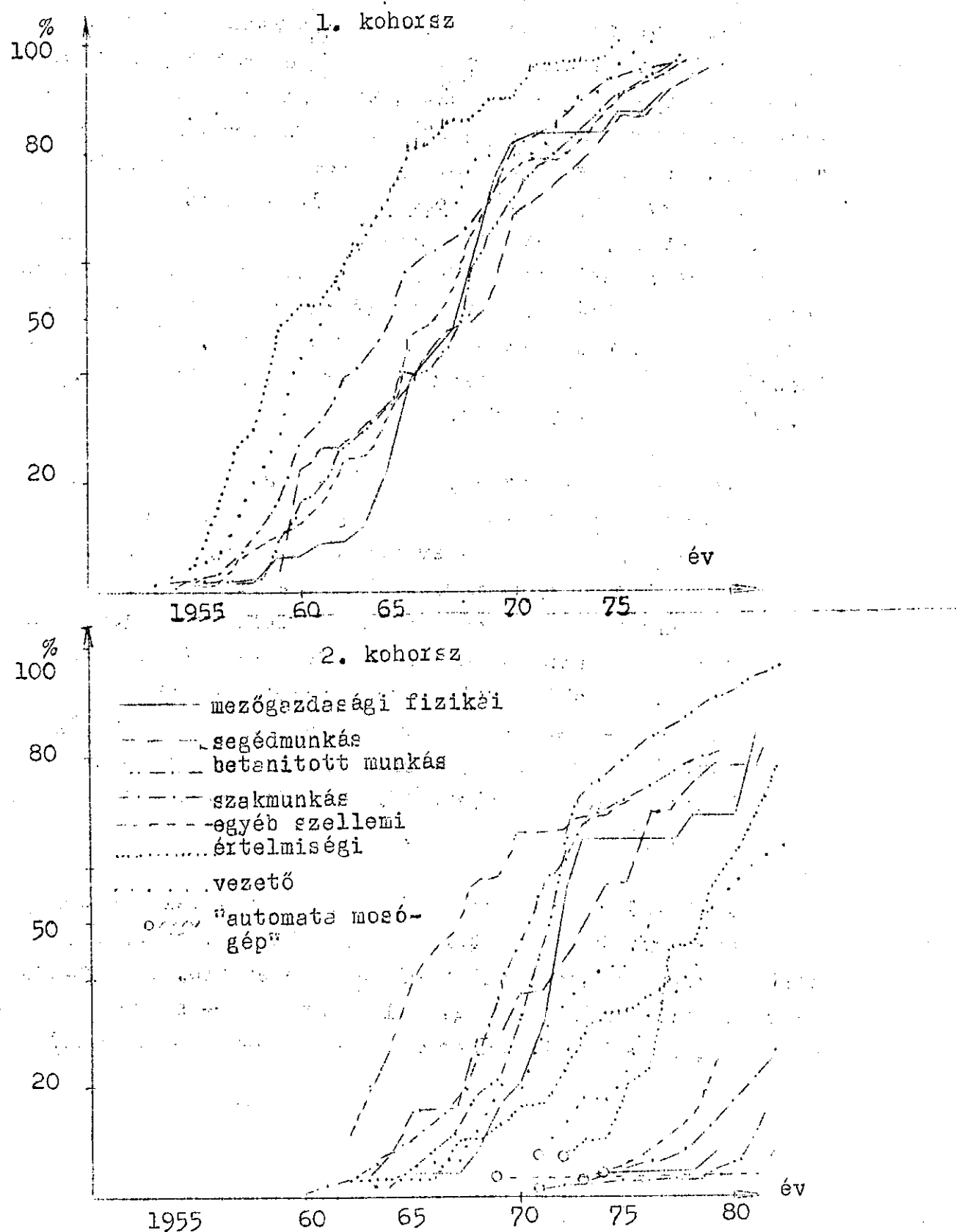
2. kohorsz

Idő	Budapest	Város	Község	Együtt
1965-69	5	0	0	1
1970-74	6	5	3	4
1975-79	31	16	4	14
1980-	18	10	6	10
Nincs automata mosógépe	40	69	87	71
Együtt	100	100	100	100
Átlag/év/x	77'	78'	78'	78'
Átlag /életkor/x	32	33	33	33

x Automata mosógéppel rendelkezők.

21. ábra

A mosógéppel való felszereltség időbeli alakulása a jelenlegi munkajellemek szerint /kumulált %/

/Televízió/

A televíziónál is /akárcsak a mosógép "hagyományos" és "modern" változatának a szétválasztásánál/ a második kohorsznál már megkülönböztettük a fekete-fehér, illetve színes televízióhoz való hozzájutást /igaz, a színes televízió még kevésbé elterjedt, 18 %-uknak van ilyen televíziója/. Az idősebb korosztály körében később kezd elterjedni a televízió, mint a mosógép /előbb, mint a hűtőgép/, de igen gyorsan, 10 év leforgása alatt utoléri annak elterjedtségét.^x Átlagosan 40-45 éves korukban válik általánossá, hogy mosógéppel a televízióval is rendelkeznek /a hűtőgép csak ezt követően válik általánossá/. Az ütem-különbségek itt is az eddigiekhez hasonlóak. /Lásd a 69., 70., 71. táblát, 22. ábrát./

^xAz idősebb korosztály tagjai már 25-30 évesek voltak, amikor az 50-es évek végén egyáltalán lehetőség nyílt hazánkban a televízió-vételre. A rendes adás is csak 1958-ban indult meg, de az ország nagyobbik részén még évekig nem lehetett kielégítő minőségben venni a sugárzott adásokat. Jellemző viszont, hogy többen már akkor vettek televíziót, amikor még semmire sem - legalábbis műsornézésre nem - használhatták. / Lásd: Ferge Sándor: A lakosság televízió készülékek iránti kereslete 1965-66. években. Belkereskedelmi Kutató Intézet, 1965./

A fiatalabb korosztály életében tíz évvel hamarabb, 30-35 éves korukban - a történelmi időben öt évvel később - válik szinte teljesen elterjedtté a televízió, E generáció televízióhoz jutásának megindulásakor, a 60-as évek közepén, végén - akárcsak a hűtőgéphez jutás kezdetén - az értelmisé-

69. tábla

A televízióval rendelkezők körének időbeni alakulása
a jelenlegi munkajelleg szerint /kumulált %/
 /A televízióval rendelkezők = 100%/

1. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Ve- zető	Együtt
-1959	0	2	5	4	6	7	2	4
-1964	17	24	33	38	48	59	59	39
-1969	59	63	68	77	88	81	90	76
-1974	96	83	88	97	94	93	95	94
-1980	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	69'	69'	67'	66'	65'	65'	64'	66'
Átlag/életkor/	38	38	36	35	34	34	33	35
/Nincs tele- viziója, %/	/7/	/2/	/6/	/2/	/0/	/4/	/2/	/3/

70. tábla

A televízióval rendelkezők körének időbeni alakulása a
legmagasabb iskolai végzettség szerint /kumulált %/
 /A televízióval rendelkezők = 100 %/

1. kohorsz

Idő	-8 ál- talá- nos	8 álta- lános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-1959	5	2	6	4	4	4
-1964	22	31	47	50	54	39
-1969	67	73	78	85	84	76
-1974	89	94	99	92	94	94
-1980	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	68'	67'	65'	65'	65'	66'
Átlag /életkor/	37	36	34	34	34	35
/Nincs televízió- ja, %/	/5/	/2/	/3/	/0/	/4/	/3/

71. tábla

A televízióval rendelkezők körének időbeni alakulása
a jelenlegi lakóhely szerint /kumulált %/

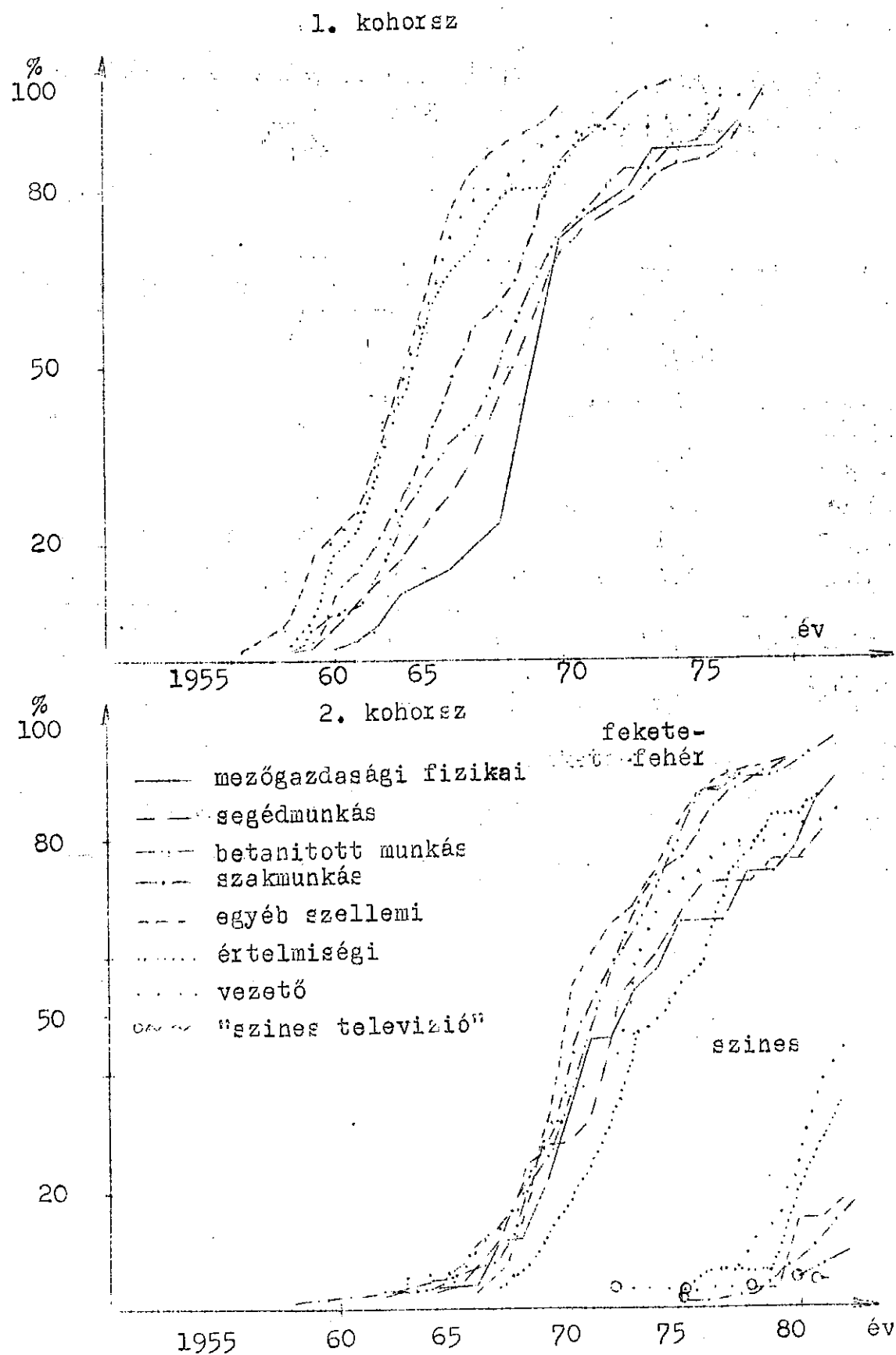
/A televízióval rendelkezők = 100 %/

1. kohorsz

Idő	Budapest	Város	Község	Együtt
-1959	9	2	3	4
-1964	52	39	31	39
-1969	82	75	73	76
-1974	91	91	95	94
-1980	100	100	100	100
Átlag /év/	65'	67'	67'	66'
Átlag /életkor/	34	36	36	35
/Nincs televíziója, %/	/5/	/1/	/3/	/3/

22. ábra

A televízióval való felszereltség időbeli alakulása a jelenlegi munkajelleg szerint /kumulált %/

72. tábla

A fekete-fehér televízióval rendelkezők körének időbeni alakulása a jelenlegi munkajellem szerint /kumulált %/

/A fekete-fehér televízióval rendelkezők = 100%/

2.kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Ve- zető	Együtt
-1964	4	5	4	3	0	3	6	4
-1969	22	35	25	30	33	17	38	30
-1974	63	75	74	75	78	58	81	75
-1980	81	95	93	94	96	95	96	95
-1982	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	73'	72'	72'	71'	71'	73'	71'	72'
Átlagos /életkor/	28	27	27	26	26	28	26	27
/Nincs fekete-fehér televíziója, %/	/8/	/20/	/3/	/10/	/6/	/9/	/17/	/10/

73. tábla

A színes televízióval rendelkezők körének időbeni
alakulása a jelenlegi munkajelleg szerint /%/^x

2. köbbsz

Idő	Mező- gazda- sági fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- muh- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- mi- ségi	Ve- zető	Együtt
1970-74	0	0	0	0	0	3	0	0
1975-79	0	0	0	5	3	3	13	4
1980-82	4	4	9	12	18	27	29	14
Nincs színes televíziója	96	96	91	83	79	67	58	82
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/ ^{xx}	81'	81'	81'	80'	80'	79'	80'	80'
Átlag /életkor/ ^{xx}	36	36	36	35	35	34	35	35

^xNem kumulált, mert igen ritka "jószág".

^{xx}A színes televízióval rendelkezők

giek kortársaikhoz képest lemaradtak, s ezt csak a 80-as évek elejére hozták be. Igaz, közben viszont már a 70-es évek közepétől kezdődően 1/3-uk színes TV-t vásárolt. A színes TV-vel rendelkezés - nem-rendelkezés, illetve a hozzájutás ideje mentén itt is ugyanolyan irányú különbségek vannak, mint az automata mosógépnél - azzal az eltéréssel, hogy megkérdezéskor még minden csoportban kevesebben rendelkeznek színes TV-vel, mint automata mosógéppel. /Lásd a 73. táblát./

/Autó/

Ugy gondoljuk, hogy ha nem is feltétlenül a mindennapok, de a szabadidő eltöltésének a lehetőségeit, formáit jelentősen befolyásolhatja a gépkocsival való rendelkezés - nem-rendelkezés.^x

^xErről lásd Losonczy Ágnes részletekre kiterjedő elemzését. /Losonczy Ágnes: i.m. 430-463.o./

Az általunk vizsgált két generáció igen sajátosan találkozott életében fogyasztóként /de munkavállalóként, termelőként is/ a hazánkban a 60-as években meginduló, majd egyre gyorsabban kiteljesedő motorizációval. Az első generáció erről a - nagyobb alkalmazkodó képességet, tanulást is igénylő - fogyasztásról "majdnem lemaradt", még éppen középkorú volt, amikor bekapcsolódhatott ebbe a folyamatba. A fiatalabb generáció pedig, ha nem is olyan korosztály, amely már ebben a motorizált környezetben /családban/ nő fel, de még ifju-felnőtt, amikor a 70-es évek közepén az autó elterjedése felgyorsul hazánkban.^x

^x1950-ben 13 ezer, 1956-ban 10 ezer személygépkocsi volt hazánkban, ebből magántulajdonban 1955-ben kb.

2000 db. A személygépkocsik többsége a motorizáció elterjedéséig a szűkebb vezető réteg privilégiuma, mint látni fogjuk, "vezető helyzetüket" ezután is megőrizték. 1970-ben a magántulajdonú személygépkocsik száma már 213 ezer, 1975-ben 551 ezer. /KSH Statisztikai Évkönyvek/

Ennek is tulajdonítható, hogy a fiatalabb generációban már a megkérdezés idejéig is jobban elterjedt az autóval való rendelkezés, mint a 14 évvel idősebb korcsoportban /az idősebb korosztály 33 %-ának volt autója a megkérdezéskor - 1979-ben, míg ugyanekkor a fiatalabb korosztály 40 %-ának, megkérdezéskor pedig - 1982-ben már 49 %-uknak /pontosabban 47 %-uknak, mert 2 %-nak volt, de megkérdezéskor éppen nincs autója/.

Mindkét korosztályban a vezető beosztásuk jártak elől az autóvásárlásban /az idősebbek 32 %-a már a 60-as években, 40 éves koráig autóhoz jutott; a fiatalabbak 66 %-a a 70-es években, 35 éves koráig jutott autóhoz/. Őket követték, majd az idősebb korosztályban - 70-es évek eleji igen dinamikus autóvásárlásaik révén - hamar le is előzték az értelmiségiek.

A 70-es évek második felében már egyértelműen a fiatalabb korosztálybeliek jutottak nagyobb arányban autóhoz /24 %-uk, az idősebbek 12 %-a/. Ekkor a fiatalok - általában 30-35 évesek - körében felgyorsult a mezőgazdasági fizikaiként, szakmunkásként, egyéb szellemiként dolgozók autóhoz jutása is - ugyanakkor különösen lemeradtak első sorban a segéd munkások. A 14 évvel idősebb generációból is ők tudtak a legkevésbé "rákapcsolódni" a megindult motorizációs folyamatra. /Lásd a 74. táblát, 23. ábrát./

Az autó nemcsak az egyes korosztályok, hanem az egyes csoportok közötti ollót is szélesebbre nyitotta. Az idősebb korosztályból leginkább autóval rendelkező fel-

74. tábla

Az autóhoz jutás időbeni alakulása a jelenlegi munkajelleg szerint %/x

1. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
-1969	2	0	0	11	10	21	32	10
1970-74	2	2	4	11	24	36	14	11
1975-79	12	6	8	15	12	14	14	12
Nincs autója	84	92	88	63	54	29	40	67
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/xx	75'	76'	75'	69'	69'	71'	69'	71'
Átlag /életkor/xx	44	45	44	38	38	40	38	40

2. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- ni- tott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
-1969	4	0	0	6	0	6	4	4
1970-74	9	0	14	12	21	16	20	12
1975-79	21	4	14	22	27	35	42	24
1980-	4	12	9	8	9	9	12	9
Nincs autója	62	84	63	52	43	34	22	51
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/xx	75'	81'	76'	74'	76'	75'	76'	76'
Átlag /életkor/xx	30	36	31	29	31	30	31	31

^xNem kumulált, mert ritka "jószág".
/Kumulálható/

^{xx}Az autóval rendelkezők.

75. tábla

Az autóhoz jutás időbeni alakulása a legmagasabb
iskolai végzettség szerint /%/

1. kohorsz

Idő	-8 ál- talános	8 álta- lános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-1969	3	5	8	17	25	10
1970-74	4	9	12	17	24	11
1975-79	10	13	11	16	15	12
Nincs autója	83	73	69	49	36	67
Együtt	100	100	100	99	100	100
Átlag /év/ ^x	74'	74'	72'	72'	70'	71'
Átlag/életkor/ ^x	43	43	41	41	39	40

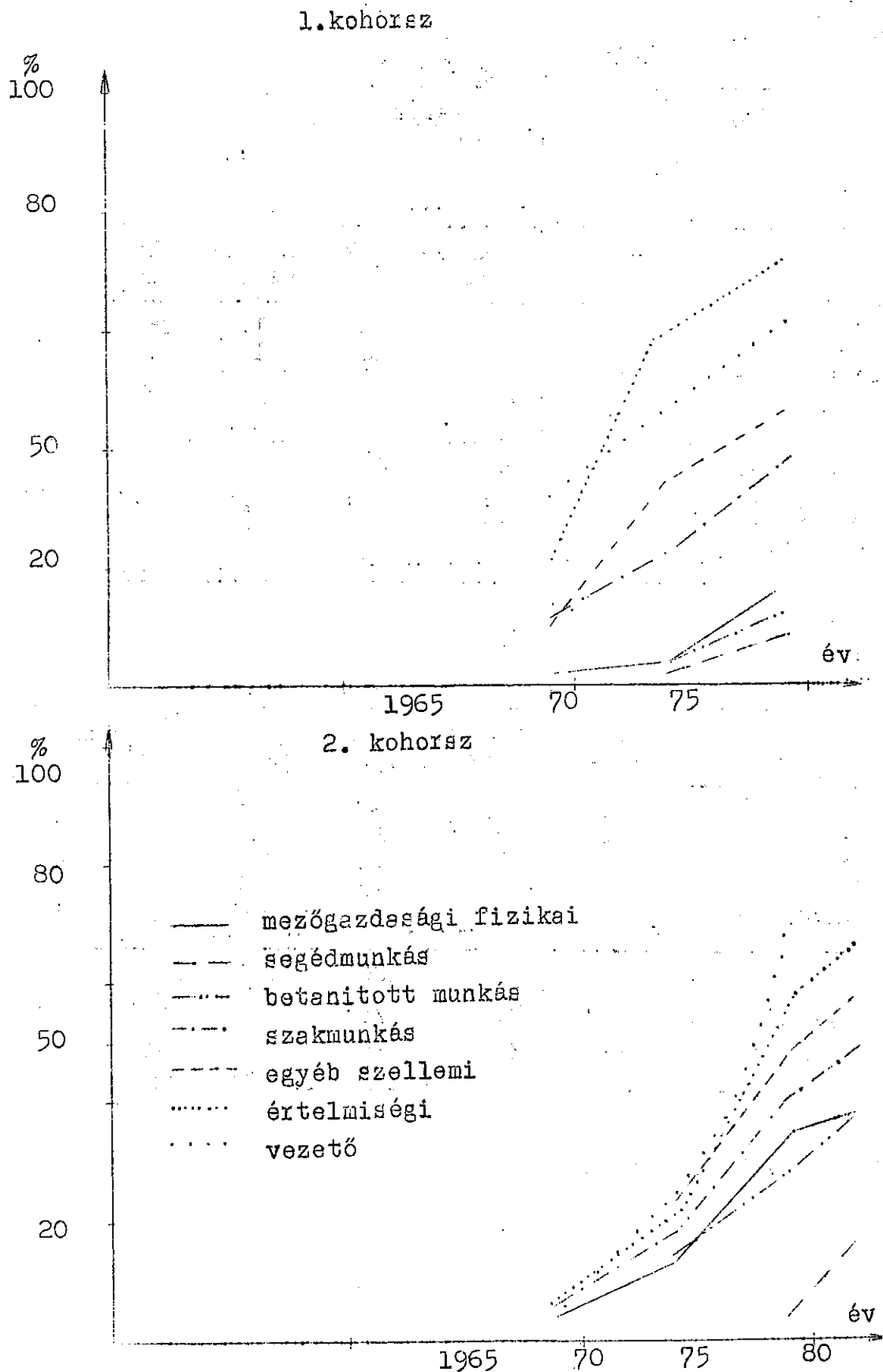
2. kohorsz

Idő	-8 ál- talános	8 álta- lános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-1969	0	2	5	4	5	4
1970-74	0	9	11	20	16	12
1975-79	0	19	19	25	47	24
1980-	5	5	13	7	9	9
Nincs autója	95	65	52	44	23	51
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/ ^x	81'	76'	75'	75'	76'	76'
Átlag/életkor/ ^x	36	31	30	30	31	31

^x Az autóval rendelkezők

23. ábra

Az autóhoz jutás időbeli alakulása a jelenlegi munkajellemek szerint /kumulált %/

sőfoku végzettségűek /64 %-uk/ és a legkevesbé autóval rendelkező 8 általánost el nem végzők /17%/ között a különbség közel 4-szeres, míg a fiatalabb korosztályban megkérdezéskor ugyanezen csoportok között a különbség 15-szörös /77 %, 5 %/. /Lásd a 75. táblát./ /Ugyanakkor ez a különbség ismételten jelzi, hogy a két összehasonlított kohorszban a relatív helyzetet tekintve tartalmában mást "jelent" a 8 osztályos végzettséggel nem-rendelkezés ténye - melyet ebben az esetben az a szabályozás is expliciten megjelenít, hogy a fiatalabb korosztály jogosítványhoz jutásának feltételei között szerepel a 8 általános elvégzése /közülük mintánkban 1 fő rendelkezik autóval, itt jogosítványa talán a feleségnek van./.

Az autó esetében - egyrészt nagy értéke, életmódot befolyásoló jelentősége miatt, másrészt mert a vizsgált két korosztály sajátosan ugyanabban a történelmi időben, de eltérő életidőben találkozott az autó gyors elterjedésével - arra is kíváncsiak voltunk, hogy van-e, s milyen különbség az egyes korosztályok, s csoportok első munkába állása és autohoz jutása között eltelt idő hosszát tekintve.^x

^xItt csak azokat vettük figyelembe, akik egyáltalán rendelkeznek autóval, a munkába állásnál pedig - az állandó, rendszeres kereset miatt - az első munkahelyre való belépéssel számoltunk.

Az idősebb korosztály egészében átlagosan 8 évvel hosszabb ideje dolgozott már, mikor autohoz jutott. Ők átlagosan az első munkahelyre történő beállást követő 21. évben, míg a fiatalabbak a 13. évben jutottak autohoz. A fiatalok 1/3-a még nem dolgozott 10 évet, amikor már gépkocsija is volt, az idősebbeknek ekkor még csak 6 %-a rendelkezett autóval /2/3-uk vezető beosztású/ /lásd még az előző megjegyzést!/.

Ehhez hasonlóan, a fiatalabb korosztályból a megkérdezésig autóhoz jutók 70 %-a az első munkahelyre való beállást követő 15 éven belül rendelkezett már autóval, az idősebbeknek ebben a korban 13 %-uk. Az első munkahelyre történő beállástól eltelt időszak hossza tehát még egyértelműbben rávilágít arra, hogy milyen jelentős volt a 14 éves életidőbeli eltérés szerepe a két korosztály autóhoz jutási esélyeiben.

Az idősebb korosztály egyáltalán gépkocsihoz jutó tagjainak 1/3-a már akkor - az első munkahelyre beállást követő 15 éven belül - gépkocsihoz jutott, amikor szakképzetlen kortársaik még egyáltalán nem rendelkeztek autóval. Ehhez hasonló mértékben a fiatalabb korosztályban csak a segéd munkások maradtak le a többiektől - itt minden más csoport egyáltalán autóval rendelkezőnek már több mint fele hozzájutott gépkocsijához, amikor ők még be sem kapcsolódtak ebbe a folyamatba. /Lásd a 76., 77. táblát./

/Utazás/

Végül, bár nem tárgyasult "fogyasztási jószág", mégis röviden szólunk az utazásról, arról, hogy a két korosztály és az egyes csoportok tagjai a mindennapokon túl mennyire maradtak "mozdulatlanok", illetve mennyire mozdultak ki lakóhelyükről, utaztak-e egyáltalán, s ha igen, akkor hova, miért, eljutottak-e esetleg már külföldre is, mikor?

Az idősebb generáció 16 %-a, a fiatalabb generáció 10 %-a válaszolta, hogy még soha sehova nem utazott /iskolába, munkahelyre járást is beértve/. A nem-fizikaiak, szakképzettek, magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében mindkét korosztályban elenyésző azok száma, akik semmilyen eddigi utazást nem említettek, a szakképzetlen fizikaiak, alacsony iskolai végzettségűek 1/4-e, 1/5-e jelenti azt a csoportot mindkét korosztályban, akik ezt vála-

76. tábla

Az első munkahelyi munkavállalástól az autóhoz jutásig
eltelt idő hossza a jelenlegi munkajelleg szerint /%/

/Az autóval rendelkezők = 100 %/

1. kohorsz

Időtáv /év/	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
0-10 év	0	0	0	3	0	5	19	6
11-15 év	0	0	0	11	14	30	19	8
16-20 év	33	0	22	23	5	20	15	19
21- év	67	100	78	63	81	45	47	67
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	22	29	25	23	23	19	19	21
/Nincs au- tója, %/	/84/	/92/	/88/	/63/	/54/	/29/	/40/	/67/

2. kohorsz

Időtáv /év/	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Beta- nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Ér- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
0-10 év	44	0	14	32	30	52	53	37
11-15 év	11	0	32	34	40	38	38	33
16-20 év	45	50	41	32	25	10	9	27
21- év	0	50	13	2	5	0	0	3
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100
Átlag /év/	12	20	16	13	13	9	11	13
/Nincs au- tója, %/	/62/	/84/	/63/	/52/	/43/	/34/	/22/	/51/

77. tábla

Az első munkahelyi munkavállalástól az autóhoz jutásig
eltelt idő hossza a legmagasabb iskolai végzettség
szerint %/

/Az autóval rendelkezők = 100%/

1. kohorsz

Időtáv/év/	-8 ál- talános	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
	nos					
0-10 év	0	9	3	0	12	6
11-15 év	6	15	3	19	24	8
16-20 év	24	18	28	6	21	19
21- év	70	58	66	75	43	67
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	25	18	23	23	19	21
/Nincs autója,%/	/83/	/73/	/69/	/49/	/36/	/67/

2. kohorsz

Időtáv/év/	-8 ál- talános	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
	nos					
0-10 év	0	27	25	41	53	37
11-15 év	0	21	33	37	39	33
16-20 év	0	41	39	20	8	27
21- év	100	11	3	2	0	3
Együtt	100	100	100	100	100	100
Átlag/év/	23	15	14	12	10	13
/Nincs autója,%/	/95/	/65/	/52/	/44/	/23/	/51/

szolták, hogy eddigi életük során még sehol sem voltak. E csoportokon belül - annak ellenére, hogy másfél évtizeddel több idő állt rendelkezésükre - az idősebb kohorszbeliek közt két - két és félszer több a ki-nem-mozduló, mindig helybenmaradó /különösen az idősebb korosztály segédmunkásai közt - 33 %-uk nem volt sehol/. /Lásd a 78., 79., 80. táblát./

Az első generációban az utazóknak még több mint 1/4-e csak munkavégzés, ügyintézés, vásárlás, rokonlátogatás céljából hagyta el egy időre lakóhelyét, a második generációból utazóknak már csak 1/5-e. A fiatalabbak többsége már valamikor, valahol üdült belföldön. Ez az önmagában is jelentős korosztályok közötti változás - ha azt is figyelembe vesszük, hogy a második kohorsz még átlagosan 14 évvel fiatalabb - különösen hangsúlyos volt a szellemi foglalkozásuk körében, akiknek a fiatalabbak közül már több mint 80 %-a volt üdülni belföldön. Ezzel szemben a fiatal mezőgazdasági fizikaiak, segédmunkások még csak éppenhogy utolérték idősebb korosztálybeli társaikat.

A két korosztály legmagasabb iskolai végzettség szerinti csoportjai közt figyelemre méltó változás - amellet, hogy a belföldön már üdülésben részt vettek aránya változatlanul szigorúan az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan nő -, hogy míg a fiatalabb 8 általánost végzetek már jelentősen megelőzték az idősebb korosztálybelieket, addig a még 8 általánost nem elvégzők egyelőre jócskán lemaradtak idősebb társaikhoz képest. /Itt a "még" és "már" regisztrálható különbségek mellett ismét tükröződik az a tény, hogy időközben megváltozott a 8 általános el-nem végzésének társadalmi háttere, relativ "jelentése"./ A két korosztályból az egyes településtípusokon élők iskolai végzettség, munkajelleg szerinti összetételének a megváltozásával is összefügg, hogy a fiatalabb generációnál közel másfélszeresére nőtt a vidéki városokban, községekben élők

78. tábla

A belföldi utazás célja a jelenlegi munkajellem szerint /%/

1. kohorsz

Uti cél	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Be- tett mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
Soha sehova	28	33	18	15	4	7	2	16
Csek munka, vásárlás, ügyintézés	20	12	6	9	18	0	5	10
" " és/vagy rokonlátogatás	15	24	20	12	8	7	2	13
Üdülés is van	32	24	41	50	54	68	68	47
Egyéb ^x	5	7	15	14	16	18	27	14
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Uti cél	Mező- gazda- sági, fizi- kai	Se- géd- mun- kás	Be- tett mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Er- tel- mi- ségi	Veze- tő	Együtt
Soha sehova	17	12	15	9	3	3	7	10
Csek munka, vásárlás, ügyintézés	21	28	12	7	0	0	2	8
" " és/vagy rokonlátogatás	21	20	10	14	0	3	10	12
Üdülés is van	33	24	57	58	81	84	69	59
Egyéb ^x	8	6	6	12	16	10	12	11
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100

^xEgyéb: pl. saját telekre, nyaralóra.

79. tábla

A belföldi utazás célja a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

1. kohorsz

Uti cél	-8 ál- talános	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
Soha sehova	27	17	16	1	4	16
Csak munka, vásárlás, ügyintézés	15	11	9	6	6	10
" " és/vagy rokonlátogatás	22	16	9	3	6	13
Üdülés is van	30	36	53	69	70	47
Egyéb	6	20	13	21	14	14
Együtt	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Uti cél	-8 ál- talános	8 ál- talános	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
Soha sehova	20	16	8	6	6	10
Csak munka, vásárlás, ügyintézés	30	12	9	3	1	8
" és/vagy rokonlátogatás	15	17	13	5	7	12
Üdülés is van	20	48	57	72	72	59
Egyéb	15	7	13	14	14	11
Együtt	100	100	100	100	100	100

80. tábla

A belföldi utazás célja a jelenlegi lakóhely szerint /%/

1. kohorsz

Uti cél	Budapest	Város	Község	Együtt
Soha sehova	3	21	18	16
Csak munka, vásárlás, ügyintézés	3	5	17	10
Csak munka, vásárlás, ügyintézés és/vagy rokonlátogatás	13	12	14	13
Üdülés is van	68	46	39	47
Egyéb	13	17	12	14
Együtt	100	100	100	100

2. kohorsz

Uti cél	Budapest	Város	Község	Együtt
Soha sehova	14	5	10	10
Csak munka, vásárlás, ügyintézés	1	4	15	8
Csak munka, vásárlás, ügyintézés és/vagy rokonlátogatás	7	13	13	12
Üdülés is van	65	65	51	59
Egyéb	13	13	11	11
Együtt	100	100	100	100

körében a már eddig is belföldi üdülésben részt vettek aránya. Azonban mind az idősebb, mind a fiatalabb korosztály községekben élő tagjainak még $1/3$ -a legfeljebb ügyintézés, munkavégzés, rokonlátogatás céljából mozdult ki lakóhelyéről - ha egyáltalán utazott. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, szakképzetlen fizikaiak körében a soha-nem-mozdulók arányának csökkenése elsősorban a csak ilyen, hiánypótló célú utazásban résztvevők aránya növekedésének a következménye.

Az utazásokat céljuk mellett a kimozdulás térbeli távolsága is "minősíti": csak a közeli környékre irányult-e az utazás, vagy távolabbi vidékekre, városokba, esetleg külföldre is elvezettek ezek az utak?

A két korosztály utazásaiban a leglényegesebb változás, hogy a soha nem utazók és a legfeljebb belföldön utazók arányának csökkenésével a fiatalabb korosztályban megnőtt a külföldre is eljutók aránya. A fiatalabb korosztály minden második tagja járt már külföldön, elsősorban valamelyik szocialista országban.

Mindkét kohorszban igen szoros a megfigyelt társadalmi csoportokba tartozás és az utazás maximális körzete közötti kapcsolat, ami az egyes társadalmi csoportokba tartozók igen eltérő kimozdulási lehetőségeit tükrözi. /Lásd a 81., 82., 83. táblát./

Azokban az - alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen fizikai - csoportokban, ahol a fiatalabbak kevésbé soha-nem-utazók, elsősorban a legfeljebb a közeli környékre utazók aránya magasabb már. Azokban a csoportokban pedig, ahol már az idősebb korosztályba tartozók is igen magas arányban jutottak el külföldre - vezetők, értelmiségiek, felsőfokú végzettségűek, érettségizettek -, ott a 14 évvel fiatalabb korosztálybeliek is már közel hasonló arányban jártak az országon kívül, de tőkés országba még kevésbé jutottak el. A fiatalabb korosztály minden csoportjából

81. tábla

A "kimozdulás körzete" a jelenlegi munkajelleg szerint /%/

1. kohorsz

[illegible]

2. kohorsz

[illegible]

82. tábla

A "kimozdulás körzete" a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

1. kohorsz

Uti cél	-8 ál- talános nos	8 ál- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
Soha sehova	27	17	16	1	4	16
Legfeljebb a környékre	16	7	4	3	0	7
Legfeljebb belföld	42	39	35	16	15	33
Legfeljebb szocialista országba	10	28	33	52	43	30
Tökés országba is	3	8	11	27	36	13
Egyéb	2	0	1	1	2	1
Együtt	100	100	100	100	100	100

2. kohorsz

Uticél	-8 ál- talános nos	8 ál- talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
Soha sehova	20	16	8	6	6	10
Legfeljebb a környékre	30	11	9	1	0	7
Legfeljebb belföld	35	44	35	22	10	30
Legfeljebb szocialista országba	15	25	39	58	55	41
Tökés országba is	0	4	9	13	29	12
Együtt	100	100	100	100	100	100

83. tábla

A "kimozdulás körzete" a jelenlegi lakóhely szerint /%/

1. kohorsz

Uti cél	Budapest	Város	Község	Együtt
Soha sehova	3	21	18	16
Legfeljebb a környékre	2	4	10	7
Legfeljebb belföld	35	28	36	33
Legfeljebb szocialista országba	42	31	25	30
Tőkés ország is	18	14	10	13
Egyéb	0	2	1	1
Együtt	100	100	100	100

2. kohorsz

Uti cél	Budapest	Város	Község	Együtt
Soha sehova	14	5	10	10
Legfeljebb a környékre	1	4	12	7
Legfeljebb belföld	26	29	34	30
Legfeljebb szocialista országba	38	47	39	41
Tőkés országba is	21	15	5	12
Együtt	100	100	100	100

84. tábla

Az első külföldi utazás időbeni alakulása a jelenlegi

munkajelleg szerint /%/

/A külföldön jártak = 100 %/

2. kohorsz

Idő	Mező- gazda- sági, mun- fizi- kai	Se- ^x géd- mun- kás	Beta- ^x nitott mun- kás	Szak- mun- kás	Egyéb szel- lemi	Értel- miségi	Veze- tő	Együtt
-1959	/0/	/20/	/12/	7	6	18	9	9
1960-64	/11/	/0/	/8/	6	21	28	20	13
1965-69	/11/	/0/	/4/	26	22	31	37	25
1970-74	/33/	/40/	/31/	27	32	15	25	27
1975-	/45/	/40/	/45/	34	19	8	9	26
Együtt	/100/	/100/	/100/	100	100	100	100	100
Átlag /év/xx	/73'/	/70'/	/71'/	71'	68'	65'	67'	69'
Átlag /élet- kor/xx	/28/	/25/	/26/	26	23	20	22	24
/Nem járt külföldön, %/	/76/	/76/	/73/	/46/	/31/	/16/	/19/	/47/

^xE csoportok néhány tagja 1956-57-ben járt külföldön.
Csak feltételezzük, hogy ezek az utak nem turista utazások lehettek.

^{xx}Külföldön jártak

85. tábla

Az első külföldi utazás időbeni alakulása a legmagasabb iskolai végzettség szerint /%/

/A külföldön jártak = 100 %/

2. kohorsz

Idő	-8 ál- talá- nos	8 ál- ^x talá- nos	Szak- közép	Érett- ségi	Felső- foku	Együtt
-1959	/0/	/12/	2	7	16	9
1960-64	/0/	/12/	4	14	25	13
1965-69	/0/	/15/	22	29	27	25
1970-74	/33/	/33/	29	26	19	27
1975-	/67/	/28/	43	24	13	26
Együtt	/100/	/100/	100	100	100	100
Átlag/év/ ^{xx}	/75'/	/70'/	73'	68'	66'	69'
Átlag /életkor/ ^{xx}	/30/	/25/	28	23	21	24
/Nem járt külföldön, %/	/85/	/71/	/52/	/29/	/16/	/47/

^x Lásd az előző tábla megjegyzését.

^{xx} Külföldön jártak.

szélesebb kör jutott már el egy, vagy több szocialista országba, a tőkés országba való utazás azonban még csak a korosztály egyes csoportjaiba tartozók egy részének a privilégiuma. Ezen ugyan az idő később valamennyit módosíthat, azonban éppen az adott életkorbeli kimozdulási lehetőség különbségei hívják fel a figyelmet ezek időbeni egyenlőtlenségeire. /Lásd a 84., 85. táblát./

A fiatalabb korosztály egyáltalán külföldön járt nem-fizikai foglalkozásu, illetve felsőfokú végzettségű tagjainak 1/4-e, 1/5-e már a 60-as évek elején volt külföldön. A szakmunkások, középfokú végzettséggel rendelkezők az ezt követő ötéves periódusban kezdtek eljutni külföldre. A megkérdezésig külföldre utazók nagyobb része a 60-as évek közepe, 70-es évek közepe közötti tíz éves periódusban járt először külföldön - átlagosan legkorábban az értelmiségiek, felsőfokú végzettségűek, a többi csoportból egyáltalán külföldre eljutók előtt 5-8 évvel.^x

^xMint tudjuk, jobbra csak a 60-as évek elejétől kezdett megteremtődni hazánkban a külföldre utazás lehetősége. Ekkor egy évtized alatt 300 ezerről 1 millióra nőtt az évenkénti külföldre utazások száma. A tőkés országokba irányuló utazások száma ötszörösére növekedett, de nagyon alacsony induló szintről. /1960-ban 35 ezer ilyen utazást tartottak nyilván/.

x x x

Utaltunk arra, hogy a történelmi időben előrehaladva fokozatosan megnyíltak a "technikai" lehetőségek az egyes fogyasztási javakhoz való hozzájutáshoz, a háztartási gépek, a televízió vásárlásához, az autóvételehez és a külföldi utazáshoz. De nemcsak ezeknek a "technikai" lehetőségeknek az ideje, hanem a nagyobb fokú tömeges, szolid

gyarapodás társadalmi /politikai, gazdasági/ lehetőségeinek a periódusa is lényegesen eltérő életkori szakaszban találta a megfigyelt két korosztályt.

E lehetőségek kibomlásának a korszaka a 60-as 70-es évek fordulójától a 70-es évek közepéig, második feléig tartott. E korszak végén - amikor megállt az életszínvonal növekedési üteme - az első kohorsz tagjai 45-50 évesek. Éppen a végső "kiteljesedés", "beérkezés" korszakába lépnek, illetve lépnének. Ennek az életszakasznak a jelentősége az induló korszak fontosságához hasonlítható. Amíg az induló életszakaszt leggyakrabban úgy minősítik, hogy "akkor volt a legnehezebb", "nagyon nehéz volt", addig ennek az életszakasznak az általános jellemzője, hogy "ami kell, az megvan" és még ez-az kellene /a lakás komfortosítása, gyerekek lakás, autó, utazás stb./. S jellemzője ennek az életszakasznak, hogy ez előtt általában "nehezebb volt", s ez után is "nehezebb lesz". A 70-es évek végi stagfláció ezt a kiteljesedési, a komfortosabb élet reményében megcélzott életszakaszt zavarta meg az első korosztály tagjainál, különösen azoknál, akik a megelőző felívelő periódusból nem eléggé szilárd alapokkal érkeztek e korba.

A fiatalabb korosztály tagjai e stagfláció kezdetén 30-35 évesek. Az általában nehéz indulási szakasz végén járnak. A 70-es évek felívelő szakasza több szempontból valamivel könnyebbé tette számukra, illetve egy részük számára az indulást - legalábbis a korábbi és későbbi korosztályokhoz képest /nagy ütemű lakásépítés, némileg felgyorsult modernizáció, szabedabb munkahely-változtatás stb./. Adataink azt mutatják, hogy a kedvező körülmények között indulók előtt az anyagi gyarapodás lehetőségei is korán megnyitultak, s még elég fiatalok voltak e korszak végén is ahhoz, hogy eséllyel próbáljanak legalábbis alkalmazkodni az új, stagflációs helyzethez. A rosszul startolók életidőbeli felzárkózási esélyeit azonban nagy mértékben csökkentette a felívelő

lő ütem megtörése. Még elég fiatalok ekkor, hogy az alkalmazkodás bizonyos formáival élni tudjanak, de csak többlet-áldozatok árán.

x x x

A vizsgált fogyasztási "javakhoz" való hozzájutás időbeni esélykülönbségeinek helyét és jelentőségét a társadalom egyenlőtlenségi rendszerében mi sem tudnánk másban megjelölni, mint Pierre Bourdieu tette 15 évvel ezelőtt: "valamely árucikk ... értéke részben mindig az elsajátítás koraiságától is függ, amely egy-egy adott időpontban beletartozik a társadalmi ritkaság teljes meghatározásába. A ritka árucikkek differenciális elterjedésének törvényszerűségeiből kiderül, hogy a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségek mindig időbeli eltolódások formáját öltik. A kedvezőtlen helyzetben levő osztályok mindig "elkésnek", vagyis bizonyos gyakorlatok, s kivált bizonyos javak fogyasztása, amelyek más osztályokban általánosulnak, itt kivételnek számítanak, és az ide tartozó egyének csak sokkal később, magasabb életkorban szerzik meg, tehát rövidebb ideig élvezik ugyanazon javakat." /P. Bourdieu: i.m. 110.o./

A gondolatmenetet folytatva ehhez még azt tehetnénk hozzá, hogy nemcsak a különböző tárgyasult vagy nem tárgyasult "javak", tevékenységek rendelkeznek használati értékességükön túli társadalmi jelentéssel, a társadalom egyenlőtlenségi rendszerét erősítő/fenntartó "szimbólikus értékkel", hanem az "időbeli eltolódások" önmagukban is szimbólikus értéké válnak. Ennek függvényében a különböző életkorokban, az életidő különböző stádiumaiban elért, meglévő vagy el-nem-ért helyzetek különbözőképp "mérődnek", értékelődnek társadalmilag s a szűkebb közösségekben. Egy példával élve: a szakképzetlen fizikai munka - annak összes körülményeivel együtt - megjelöl egy helyzetet, pozíciót a mun-

kamegosztás, a társadalom egyenlőtlenségi rendszerének egészében. Azonban merőben más a munkavégzés jelentése, társadalmi megítélése, ha valaki 18 éves korában már 6 éve folyamatosan ilyen munkát végez, vagy csak néhány hónapig tanulmányai szünetében, netán szakmunkás bizonyítvánnyal a zsebében egy-két évig tartó átmenetként, indulásként, vagy pedig életének derekán, idősebb korában is szakképzetlen fizikai munkát végez még mindig...

... és feltehetően már nem is fog másmilyen munkát végezni - tehetnének hozzá. Ugyanis az "időbeli eltolódásoknak", az egyes helyzetek, életesemények időbeniségének a szimbólikus értékéhez nemcsak az addig megtett életút, az elért helyzet és annak múltja tartozik hozzá, hanem a jövője is, a jövő idejű potenciális alternatívák, lehetőségek köre, irányai. Az életidő sajátossága, hogy véges és mulik, a potenciális alternatívák és lehetőségek jellegzetessége pedig, hogy megvalósíthatóságuk esélyei nagy mértékben változnak az életidőben. Ezért válhatnak az adott életkorban "elszalasztott" lehetőségek végleges alternatíva-vesztéssé, ezért maradhatnak, szakadhatnak le a "későn jövők" véglegesen korosztályukhoz képest, s ezért zárulhatnak le utak, lehetőségek azok előtt, akik "tul korán" már más életpályára álltak. Így az adott életkorbeli társadalmi helyzeteknek nemcsak a múltja és jelene egyenlőtlen, hanem jövője is.

Ismét példával élve: láthattuk, hogy azok, akik házaságkötésükig, vagy első saját lakáshoz jutásukig nem változtatták helyüket a települési hierarchiában, azután már nem is fogják; akik 35-40 éves korukig eljutottak a munkamegosztás adott szintjére, ezután már nemigen változnak; a későn munkahelyi munkát vállalók "elkészíttségük" okán sem tudják utolérni társaikat stb. S azt is láthattuk,

hogy a társadalmi csoportok közötti esélyegyenlőtlenségek nemcsak a mindenkori adott életkorban, hanem - időben, s korosztályonként változó módon - azok teljes folyamatában is jelen vannak.

Az esély a történelmi és ezen belül a saját életidő feletti uralomra, vagy az idő apránkénti elvesztésére: ez az egyes emberek sorsának életbe vágó kérdése - ezért egy társadalom kérdése is.